Буряадай Залуушуул

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА ГАРАНА

БУРЯАДАЙ КОМСОМОЛОЙ ОРГАНИЗАЦИИН ОРГАН

ГАЗЕТЭ 1931 ОНОЙ ОКТЯБРИИН 1-һЭЭ БУРЯАД ХЭЛЭН ДЭЭРЭ ОРШУУЛАГДАЖА ГАРАНА

Суббото, октябриин 6. 1990 он № 40 (7165)

Сэн 10 мүнгэн.

9-10-хи хууд. хара

ТААНАД, КОММУНИСТНУУД, ХЭД ГЭЭШЭБТА?

КПСС-эй республиканска комитедэй секретарь Л. Ч. Нимаевагай «шууяа татаһан» статья («Буряадай залуушуул,» 1990 оной сентябриин 22) тушаа һанамжа.

Буряадай Автономито Совет Социалис Республикын Хуули

Буряадай АССР-тэхи зөөри тухай юрэнхы дүримүүд

Статья 1. Зөөриин эрхэ.

1. Зөөриин эрхэ Буряадай АССР-тэ мэдэрэгдэдэг ба хуулиар хамгаалагдадаг.

2. Зөөриин эзэн тэрээнэй мэдэлэй эд хэрэгсэлнүүдые өөрынгөө дураар эдлэдэг, хэрэглэдэг ба мэдэн захирдаг.

Зөөриин эзэн өөрынгөө эд хэрэгсэлнүүдэй талаар хуулида зүришэдэггүй ямаршье хэрэг бэелүүлхэ эрхэтэй. Тэрэ эд хэрэгсэлээ хуулиар хоригдоогүй ямаршье ажахын гү, али бусад ажал ябуулга бэелүүлхын тула хэрэглэхэ эрхэтэй.

3. Хуулиар хараалагдаһан эрхэ нүхэсэлнүүдэй ба хэмжээнэй эрхэ байдалда тэрэнэй эд хэрэгсэлэй хизаарланги хэмжээгээр бусад хүнүүдэй хэрэглэлгэ зүбшөөхэ уялга зөөриин эзэндэ даалгагдажа болохо.

4. ССР Союзай, РСФСР-эй болон Буряадай АССР-эй хуулиин актнуудаар хараалагдаһан эрилтэнүүдээр ба хэмжээгээр зөөриин эзэн, өөртэнь үгтэһэн зөөриин эрхэ бэелүүлхэдээ, тэдэнэй ажалые хэрэглэхэ тухай эрхэтэдтэй хэлсээ баталха эрхэтэй.

Зөөриин түхэл янзануудһаа дулдыдангүй, эрхэтэнэй ажалые хэрэглэдэгэй үндэһөөр тэрээндэ ажалай түлбэри ба эрхэ байдал, мүн тэрэшэлэн хүсэндөө байһан хуулиар хараалагдаһан бусад социальна-экономическа эрилтэнүүд лаб хангагдадаг байха юм.

5. Зөөриин эрхэ бэелүүлгэ хадаа оршон тойронхи байгаалида хохидол ушаруулхагүй, эрхэтэнэй, предприятинуудай, эмхи зургаануудай, организацинуудай болон гүрэнэй эрхэнүүд ба хуулиар сахигдадаг аша туһануудые хазагайруулха эһогүй.

6. Зөөриин ямаршье түхэл янзые хэрэглэлгэ хадаа хүдэлмэрилэгшэдые үйлэдбэриин хэрэгсэлнүүдһээ холодуулха ба хүнэй хүниие мүлжэхэ ябадалые гаргаха эһогүй.

Статья 2. Зөөри тухай хуули.

1. Зөөриин харилсаанууд, ССР Союзай Конституцитай, РСФСР-эй Конституцитай, Буряадай АССР-эй Конституцитай, зөөри тухай СССР-эй болон РСФСР-эй хуулинуудтай зохилдуулан, тус хуулиар эдээнһээ уламжалан баталагдаһан ССР Союзай, РСФСР-эй болон Буряадай АССР-эй Хуулиин актнуудаар гуримшуулагдадаг.

2. Түүхын ба соелой памятнигуудые зөөри болгохо эрхэ бэелүүлгын илгаанууд ССР Союзай, РСФСР-эй болон Буряадай АССР-эй тусхай хуулинуудаар тодорхойлогдодог.

3. Ухаалан зохеолго, нээлтэ, эрдэмэй, литературын болон искусствын бүтээлнүүдые ба оюун бодолой зөөриин бусад объектнүүдые байгуулха ба хэрэглэхэ талаар харилсаанууд ССР Союзай, РСФСР-эй болон Буряадай АССР-эй тусхай Хуулинуудаар гуримшуулагдадаг.

Статья 3. Зөөриин эрхын объектнүүд.

1. Газар, тэрэнэй баялигууд, уһан, ой модон, ургамалай ба ан амитадай аймаг, агаар, байранууд, барилганууд, түхеэрэлгэ, материальна болон оюун бодолой соелой бүтээлнүүд, мүнгэн, үнэтэ саарһанууд болон бусад эд хэрэгсэлнүүд зөөри болохо аргатай.

2. Хэрбээ хуули гү, али хэлсээгээр ондоо юумэнэй хараалагдаагүй байгаа һаа, эд хэрэгсэл (продукци ба олзо доход) ажахын талаар хэрэглэлгын үрэ дүнгүүд энэ эд хэрэгсэлэй эзэндэ мэдэлтэй байдаг.

Статья 4. Зөөриин эрхын эзэд. Зөөриин түхэл янза.

1. Буряадай АССР-тэ зөөри хадаа совет эрхэтэнэй зөөриин, хамтын болон гүрэнэй зөөриин түхэлтэй байдаг.

Буряадай АССР-тэ хариин гүрэнүүдэй, уласхоорондын эмхинүүдэй, гадаадын юридическэ нюурнуудай болон эрхэтэдэй зөөри байжа болохо.

2. Эрхэтэдэй, юридическэ нюурнуудай болон гүрэнэй зөөри байһан эд хэрэгсэлнүүдые нэгэдүүлгэ, энээнэй үндэһөөр зөөриин холимог түхэлнүүд, тэрэ тоодо совет юридическэ нюурнуудай, хариин юридическэ нюурнууд ба эрхэтэдэй хабаадалгатайгаар хамтын предприятинуудай зөөри байгуулга бэелүүлэгдэхэ аргатай.

3. Тус хуулиар хараалагдаагүй зөөриин ондоо түхэл янзанууд Буряадай АССР-эй хуулиин актнуудаар тогтоогдожо болохо.

4. Эд хэрэгсэл, зөөриин түхэлһөө дулдыдангүй, нэгэ доро хэдэн хүнүүдэй хамтын (хубиин гү, али хамтын) зөөриин эрхэтэй байжа болохо.

5. Гүрэн ба республика зөөриин элдэб ондоо түхэл янзануудые хүгжөөхын тула хэрэгтэй эрхэ байдал байгуулдаг ба тэдэниие аршалан хамгаалга хангадаг.

Статья 5. Зөөриин эзэнэй эд хэрэгсэл абаха талаар хандалга.

1. Тус хуулиин 26-дахи статьяагаар хараалагдаһан ушарһаа бэшэндэ, зөөриин гү, али ажахын бүри гүйсэд эрхилэлгын эрхэтэйгээр, мүн тэрэшэлэн саг зуурын хүтэлбэрилгын эрхэтэйгээр үгтэһэн ямаршье эд хэрэгсэлые юридическэ нюурай уялгануудаар бусааха талаар хангажа болоно.

Зөөриин эзэн тэрэнэй юридическэ нюурнуудай байгуулһан уялгануудай түлөө харюусадаггүй, харин ССР Союзай, РСФСР-эй болон Буряадай АССР-эй хуулиин актнуудаар хараалагдаһанһаа бэшэ ушарнуудта, тэдэ зөөриин эзэнэй уялгануудай түлөө харюусадаггүй.

2. Эрхэтэд зөөриин эрхээр тэдэнэй мэдэлдэ байһан эд хэрэгсэлээрээ өөрынгөө уялгануудта харюусадаг.

Урьһаламжа үгэгшэдэй нэхэбэреэр бусааха хандалгада орожо боломоор эрхэтэдэй эд хэрэгсэлнүүдэй нэрэнүүд РСФСР-эй болон Буряадай АССР-эй хуулиин актнуудаар тогтоогдодог.

ДЭЛГҮҮРЭЙ ЭКОНОМИКО: БОДОМЖОНУУД, ХАРАА ШЭГЛЭНҮҮД

СОЦИАЛЬНА ХАМГААЛАЛТА ХЭРЭГТЭЙ

Һаяын сагта дэлгүүрэй харилсаануудай эрхэ байдалда хүдэлжэ эхилхэбди гэжэ хэндэшье һэжэг түрэнэгүй. Республикадамнай иимэ харилсаанууд ягаад тогтоогдохоб — энэ асуудал бултаниие һонирхуулна, олоной һанаа зобооно. Дэлгүүр тухай тодорхой бэшээр бодомжолһоной хэрэггүй, энэмнай хооһон үгэ болоод лэ һалаха. Тодорхой материал хэрэглэн, тодорхой хөөрэлдөө ябуулха хэрэгтэй.

Еһотой дэлгүүрэй ушараагүй бидэндэ дэлгүүрэй харилсаан тухай арсалдажа зүбшэхэнь бэрхэтэй. Хилын саанахи гүрэнүүдээр аяншалһан зарим мэргэжэлтэд энээниие һайн ойлгоно еһотой. Гэхэ зуура, «дэлгүүр» гэһэн үгэ дуулахадаа, олонхи зон колхозно дэлгүүрые һанаандаа оруулдаг юм. Эндэ бүхы юумые гансал сэнгүүд тодорхойлно, худалдаа наймаанишье өөрын онсо шэнжэтэй. Юуб гэбэл, садово участогуудһаа гү, али хубиингаа ажахыһаа абаһан продукциингаа үлүү гараһан хубиинь эндэ худалдана бшуу.

Колхозно дэлгүүр тушаа дэлгэрэнгыгээр тогтохогүйбди. Амяраа хөөрэлдөөн хэрэгтэй. Дэлгүүрэй экономикодо оролгодо бэлдэхын тула ямар асуудалнууд нэн түрүүн харагдажа үзэгдэхэ еһотойб гээд һонирхоё.

Нэгэдэхеэр гэбэл, хүн зоной социальна талаһаа хамгаалагданги байлга. Пенсионернүүд, олон үхибүүтэй эхэнүүд, инвалидууд, бага доходтой хүнүүд — эдэ бүгэдэ бүри ядуу байдалда орохо бшуу.

Саашань дурдабал, мэргэжэлтэд, экономистнууд, эрдэмтэд, хүтэлбэрилэгшэд удаадахи асуудалаар һанамжаяа хубаалдаха зэргэтэй гэһэн бодомжотойб:

— ажалай нээсэнүүдэй дэлгүүр;

— промышленностьда, хүдөө ажахыда, барилгада, ниитэ дээрэнь хэлэбэл, үйлэдбэридэ бүхы дээрээ дэлгүүрэй харилсаанууд тухай;

— финансово - урьһаламжын хэрэгтэ дэлгүүрэй гурим;

— хэрэглэмжэ хангалгада ба социальна хүгжэлтэдэ дэлгүүрэй гурим;

— хэрэг еһоор ажал ябуулгаяа эрхилэлгые урмашуулха асуудалнуудые амяарнь хаража үзэхэ.

Дэлгүүрэй экономикодо орохо үедэ общество һуудал байдалайнгаа хэмжээгээр илгаран хубаарха. Хүн бүхэнһөө — хүсэ шадалайнь зэргээр, хүн бүхэндэ хэрэглэмжынь зэргээр гэһэн уряамнай бүгэдэ зоной адли тэгшэ һайн байдал хараалһан удхатай байгаа. Гэбэшье 70 гаран жэлэй туршада энэ хүсэлнай бэелэнгүй һалаба ха юм. Уламжалан, дэлгүүрэй экономикын эрхэ байдалда гүрэнэй зүгһөө дэмжэлгэ, хамгаалга хүлеэһэн эрхэтэд заатагүй байха.

Статистическэ мэдээсэлнүүдтэ үндэһэлһэн тоо баримта дурдая. 1989 оной январиин 1-дэ республикын хүн зоной тоо 1 миллион 48 мянганда хүрэһэн байгаа. Пенсионернүүдэй ниитэ тоонь—169,7 мянган хүн. Гүрэнэй пенси дунда зэргээр 88 түхэриг, колхознигуудай абадаг гүрэнэй дунда зэргын пенси — 55 түхэриг. Гэхэһээ гадна, дүрбэ ба тэрээнһээ олон үхибүүтэй, бага олзотой бүлэнүүдэй жэлэй дунда зэргын доход 50 түхэригтэ хүрэнэ.

Саг үргэлжэ нэгэ адли бэшэ салин хүлһэнтэй хүнүүдые ба студентнүүдые хараада абаагүй һаа, бүхыдөө 200 мянган хүндэ гэхэ гү, али республикын табанай нэгэ хубида социальна хамгаалга хэрэгтэй ха юм. Республикын материальна үйлэдбэридэ ажалладаг зоной тоо 332 мянган гээд тоолоо һаа, эдэнэй зэм дээрэ хэды шэнээн бэрхэшээлэй бууха байһаниинь ойлгосотой.

Гүрэнэй зүгһөө социальна ямар дэмжэлгэ хэрэгтэйб гээд саашань тодорхойлхо шухала. Энээнэй тулада хүнэй хоолойгоо тэжээхэдэ хүрэхэ мүнгэнэй хэмжээе мэдэхэ хэрэгтэй. Госкомстадай тоолон гаргаһанай еһоор энэ мүнгэнэй хэмжээн 87, ВЦСПС-эй тоололгоор —95 түхэригтэ хүрэнэ. Республикада энэ тоо амяраа тодорхойлогдохо еһотой. Мүнөө дээрээ Госкомстадай ба ВЦСПС-эй тоололгонуудые үндэһэ болгохобди. Тиихэдээ районой коэффициент, Сибириин шэмэрүүн уларилда ажаһуудагнай, хойто районуудта — хойто зүгэй нэмэлтэ хараада абтаха жэшээтэй.

Городто ба хүдөөдэ ажаһуугшад ажабайдалайнгаа хэмжээгээр илгарна. Ниитын фонднуудһаа нэгэ адли доходтой болоходоо, городойхид хүдөөгэйхидтэ орходоо муу байдалда байха. Эдеэ хоолой продуктнуудай дундуур зэргын нормонуудай тогтоогдоһон байбалнь, хүн зон хэдыень гүрэнэй сэнгээр, хэдыень дэлгүүрэй сэнгээр абааб гэжэ баримталха шухала.

Республикын хэмжээндэ социальна талаар хамгаалгада аргашануудые дүтэрхыгөөр тоолоод үзэе. Эдэ гаргашанууд жэлдээ дунда зэргээр 120 миллион түхэригтэ хүрэхэ юм. (Пенсидэ гараһан хүн гүрэнһөө һарадаа 50 түхэриг нэмэлтэ мүнгэ абана гээд тоолоо һаа...)

Ажал хэдэг зон байдалай з[?]ээл хүндыень бэе дээрээ даажа абаха еһотой болоно. Республика дотор түлөөһэнэй фонд 1,5 миллиард түхэригтэ хүрэнэ. Ерэхэ жэлһээ социальна страхованида гаргашанууд 37 процент хүрэтэр ургаха гэхэ гү, али 20 процентээр дээшэлхэ. Һалбаринуудаар энэ тоо ондо ондоо байха.

Республикын предприятинуудһаа социальна страхованида 300 миллион түхэригөөр ехэ мүнгэн оруулагдадаг болохо. Энэ мүнгэн гол түлэб социальна программа бэелүүлгэдэ эльгээгдэхэ. Тэрэ тоодо дэлгүүрэй эрхэ байдалда хүн зониие социальна талаһаа дэмжэлгэдэ, пенси болон пособидо, багаар хангагдаһан хүн зоной ажабайдалай хэм хэмжээе дээшэлүүлгэдэ зорюулагдаха юм.

Гүрэнэй зүгһөө социальна талаар абтадаг хэмжээнүүд регионально онсо шэнжэнүүдые бүхыдэнь хараада гүйсэд абанагүй.

Түрүүшын ээлжээндэ предприятинууд өөһэдынгөө бүхы хүдэлмэрилэгшэдые, тэрэ тоодо пенсионернүүдые бүридхэлдэ абажа, материальна урмашуулгын фонд соо гаргашануудые хараалха зэргэтэй. Районуудай гүйсэдкомууд, социальна хангалгын органууд мүн лэ хүдэлмэреэ эхилхэ еһотой. Заатагүй мүнгөөр туһаламжа үзүүлхэ гэһэн удхатай бэшэ. Хамһабариин ажахынуудһаа продукци, заводой амаралтын бааза, профилакторинуудта амархаар путевконууд, гэр байра заһабарилга, түлеэ залһаар хангаха гэхэһээ эхилээд туһаламжанууд олон ха юм. Анхаралаа хандуулха хэрэгтэй. Мүнөөдэр социальна үнэн зүб байлгын талаар юушье хээгүй аад, үглөөдэр үлүү ехэ найдуулгануудые хэһэн хүтэлбэрилэгшэдтэ этигэдэггүйб. Энэ асуудалда олон юумэн ниитын эмхинүүдһээ дулдыдана: ажалша коллективүүдэй соведүүдһээ, предприятинуудай профкомуудһаа, эхэнэрнүүдэй соведүүдһээ ба бусадһаашье.

Саашань хэлэхэдэ, эдеэ хоолой гол продуктнуудые талоноор үгэхэ нормо дээшэлүүлхэ асуудал харежа үзэхэ хэрэгтэй. Бага пенситэй, пособитой зонһоо эхилхэ. Райгүйсэдкомуудта тусхайлагдамал фонд байгуулхада хамаагүй. Энэ фондодо продукци дамжуулһан колхоз, совхозуудые хоморой шухаг эд бараагаар урмашуулбал аятай.

Удаадахи асуудал гэхэдэ, бага олзотой хүн зониие хангалга болоно. Тусхайлагдамал магазинууд нээгдэхэ еһотой гэжэ тоолонобди. Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай ветерануудтай, инвалидуудтай суг пенсионернүүд, олон үхибүүтэй бүлэнэр иимэ магазинуудта хангагдаха аргатай байха еһотой.

Хүн зоной социальна хамгаалгада хабаатай үшөө нэгэ асуудалые алгад гаража болохогүй. Дэлгүүрэй гуримда ороходо хэрэг еһоор ажал эрхилдэг зон олошорхо. Ниитын үйлэдбэриин үрэ бүтээсэ дээшэлхэ, хүдэлмэрилэгшэдэй тоо үсөөрхэ. Хэд бэ эдэ ажалгүй үлэхэ зон? Түрүүшын ээлжээндэ хүдэлжэ байһан пенсионернүүд, бүтээсэ багатайгаар, мэргэжэнги бэшээр хүдэлдэг хүнүүд болоно.

Правительствын программада энэ асуудал заатагүй хараада абтаха. Гэбэшье тусхай Хуулиин баталагдатар олон зон предприятиһаа гаранхай, социальна хамгаалгын хэмжээнүүд эдэнэртэ хабаагүй болоод байха. Энэ талаар предприятинуудые гэмнэхэнь хайшаа юм, юуб гэбэл, хоорондоо һорилдооной эрхэ байдалда хүдэлхэнь нилээн бэрхэтэй ха юм. Гэбэшье арга хүргынь оломоор. Жэшээлбэл, предприяти салин хүлһэнэй зарим хубиие түлэхэдөө, пенси абахада хэрэгтэй хүдэлмэриин стаж тэрэ зандань үлөөхэ аргатай. Тиихэдээ республика предприятинуудһаа ажалай нээсэнүүдэй түлөө түлөөһэ абангүй, налогово хүнгэлэлтэнүүдые тодхохо зэргэтэй.

Үшөө нэгэ асуудал юундэшьеб һанаа зобооногүй. Ушарынь хадаа бии байгаа Хуулиин эрхэ байдалда ажалгүй хүн гэргүй шахуу болоно бшуу. Илангаяа залуу зон, хамтын байрада байдаг гэр бүлэ болоогүй эрэшүүл, эхэнэрнүүд, айлда түлөөһэ түлэжэ байдаг хүнүүд шахардуу байдалда орохо. Эдэнэр яаха болоноб? Капиталис гүрэнүүдтэ гэргүй зониие байлгадаг хонолгын газарнууд, приют гэхэ мэтэ бии ха юм. Мандашье иимэ юумэн түхеэрэгдэхэ еһотой. Энэмнай социальна хангалгын органуудай хэрэг мүн.

Социальна хамгаалгын асуудалнуудые хаража үзэхэдөө, шухаг энэ һалбариин хэды зэргэ үгытэй, хүгжэнги бэшэ байһые саг үргэлжэ мэдэрнэбди. Предприятинууд ба профсоюзууд амаралтын, элүүрые хамгаалгын баазануудтай, соелой гуламтануудтай, гэбэшье социальна хангалгын органуудта эдэ бүгэдэ үгы юм.

Бага олзотой хүниие түлөөһэгүйгөөр хангадаг кинотеатр, театр, аяншалгын бааза, санатори гэхэ мэтэ манда үгы.

Социальна хамгаалалтада анхарха гээшэ арадай депутадуудай, правительствын, нютагай Соведүүдэй, бүхы шатын хүтэлбэрилэгшэдэй нэрэ хүндын, һэшхэлэй хэрэг гэжэ тоолохо байнаб.

Хүтэлбэрилэгшэдэй ажал ябуулгада сэгнэлтэ үгэхэдөө, түсэб дүүргэлтые урдалан хараха бэшэ, харин хүн зоной һуудал байдалда хэр анхарданиень нэн түрүүшээр обеорхо шухала.

Г. КИМ,

Буряадай АССР-эй Госплановай таһагай начальник.

АРА ГАЗАРТА УРГАДАГ,
АСА БУХЭТЭЙ АЛТАРГАНА.
АЛЬГАН ДЭЭРЭЭ ТЭНЖЭЭҺЭН
АБА ЭЖЫ ХОЕРНИ.

ЭБЭР ГАЗАРТА УРГАДАГ,
ЭШЭ БУХЭТЭЙ АЛТАРГАНА.
ЭЛЬГЭН ДЭЭРЭЭ ТЭНЖЭЭҺЭН
ЭЖЫЛ АБА ХОЕРНИ.

№ 10. 1990 оной октябриин 6.

Угай бэшэгэй улаа мүрөөр

БАЛЖАН ХАТАН

Урид хэлэгдэхэ үгэ

Балжан хатан тухай домогуудай гар бэшэгүүд хадаа дэлайн урдахи буряадуудай дунда урда сагһаа хойшо элбэгээр таранхай байдаг байгаа. Солонгуудай Бүүбэй Бэйлэ хаанай мэдэл доро̂һоо Хориин арбан нэгэн эсэгэнэрэй гаража, мүнөөнэйнгөө нютагуудта тэрьелэн ерэжэ, түбхинэн һуухаһайнь ута түүхые харуулһан Балжан хатанай домогой гол вариантнуудай нэгэнинь 1900 ондо профессор А. М. Позднеевэй «Монгольская хрестоматия» гэжэ ном соо Санкт-Петербургда хуушан монголоор түрүүшынхеэ хэблэгдээ. Таби гаран жэлэй үнгэрһэн хойно тэрэ вариантыень академик Ц. Дамдинсүрэн 1959 ондо «Монгол уран зохеолой дээжэ зуун бэлиг орошобо» гэһэн томо номдоо оруулжа, Улаан-Баатар хотодо хуушан зангаарнь барлаа һэн.

Ц. Дамдинсүрэнэй ном соо ороһон Балжан хатан тухай домогые хуушан монголһоо академическэ транскрипци дээрэ гаргаад, ород хэлэн дээрэ оршуулаад, би 1972 ондо «Бурятская литература» гэжэ суглуулбари дотор Улаан-Үдэдэ хэблүүлһэн байнаб. [Хоердохи домог]. Тиигэхэ зуураа домогой энэ вариант 1840 онһоо урда бэшэгдэһэн гэжэ тодорхойлхые оролдоһон байнабди. Мүнөө хуушан монголһоо энэ домогые мүнөөнэй буряад хэлэн дээрэ гаргаад, уншагшадай анхаралда табибабди.

Энд барлагдаһан Балжан хатан тухай нэгэдэхи домогые 1972 ондо Хэжэнгын аймагай Хоорхэ нютагта ажаһуудаг байһан үльгэршэ, түүхэшэ, хууша монголшо Чимит Намсараев гэгшэ [1900—1986] намда гарай бэлэг болгожо үгэһэн байгаа. Хэнэй, хаана, хэзээ бэшэһэн, буулгаһан тухай мэдээнүүдые буулгагша гар бэшэгэйнгээ түгэсхэлдэ үгэнэ. Энэ бэшэлгын эхэнь намда хадагалаатай. Хэрбээ урдань хэблэгдэһэн вариант дотор Балжан хатанай хадамда гараһанай һүүлэй үйлэ, хэрэгүүдэй тэмдэглэгдээ һаа, мүнөө барлагдааша «үльгэр» соо Балжан хатанай басаган ябаһан үе наһан тухай эхэнхинь хэлэгдэнэ. Имэрхүү вариант түрүүшынхиеэ хэблэлдэ гаргагдаба.

Г. О. ТУДЕНОВ,
хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидат.

НЭГЭДЭХИ ТУУЖА ДОМОГ

1.

Дотоодо Монголой солонгуудай изагуурай хаан баатар ноен Бүүбэй Бэйлын бэри болоһон Балжан хатан тухай, хори буряад зоной ямар сагта хамтарһан тухай арбан зургаадахи зуун жэлэй үеын тобшо үльгэр. Монгол изагуурай доторой гүн* зэргэтэй хүнэй ганса басаган би — Балжан хадаа арбан зургаан наһатайдаа эдир наһаяа эхилжэ, амгалан һууха үедэмни мэдэлшэ нэгэ жэгүүртэ шубуун минии һуужа байһан балгааһан дээрэ донгодобо. Би энэ муу ерээ шубуунай донгодолгоһоо нэгэ бага айбашье, иигэжэ һанабаб:

— Энэ оршон шадарай айлнуудта юумэ зүгнөө гү, али түлюур намда гү? Ямар нэгэ үгэ, ушар минии шэхэндэ дуулдахаяа һанаа гү?— гэжэ бодолгото боложо һуутарни, хара шарайтай Агар Дарын хүбүүн Дугар баатар зорюута ерэжэ, намда иигэжэ хэлэбэ:

— Аяа хайрата Балжан аа! Тандаа удхатай нэгэ үгэ хэлээ һаамни, тогтоожо хайрлаха гээшэ гүт?— гэхэдэнь, тэрэ ерэһэн Дугар баатартаа би — Балжан иигэжэ харюусаа бэлэйб:

— Аяа ехэ баатар аа! Та намда арюун һайхан удхатай үгэ хэлэхэеэ һанаа гүт, али өөдэгүй минии ами наһанда хойшолонтой үгэ дуулгахаяа забдаа гүт? Энээниие уридшалан минии тааха аргагүй. Теэд заатагүй хэлэхэеэ зорео һаа, хэлэжэ байгты!— гэхэдэмни, Агар Дарын хүбүүн иигэжэ харюусаба:

— Хаанай ордондо хатан зэргэ танда түдэжэ магад, эжэн хаанай энхэ гүрэн соо энхэ жаргал танда бадаржа болоно. Дали жэгүүртэ хаан гарууди шубуун мэтэ, хаан баатарай бата гүрэн тухай хэлэхэ болоо һаа, иимэ:

— Дотоодо Монголой солонгууд изагуурай хаан нэрэтэй ноен баатар Бүүбэй Бэйлэ хадаа түрэһөөр ганса хүбүүтэй юм. Тиигээд тэрэ хаан тайжа хүбүүндээ хайрата Балжан танииe хатан болгожо, танаар бэри хэхын үүдхэл түхеэржэ байна. Тэрэ Бүүбэй Бэйлэ танай эсэгэ, эхэтэй худа ураг болохын тухай хэлсээ баталхын түлөө ерэхэеэ байна гэжэ бэлэй,— гэхэ мэтын олон үгэнүүдые хэлэхэдэнь, Балжан хатан тэрэ Дугар баатарта иигэжэ харюусаба:

— Ай хүсэтэ баатар, шадал багатай намайе тэдэ дээдэдын зэргэтэ хаанай бэри болохошни гэхэ мэтээр эдэ хэлэгшэ үгэнүүдшни ухаатай хүнэй хэлэхэ хэлэн бэшэ, тэнэгтэ орохоор байна. Ушарынь юуб гэхэдэ, ядуухан шадалтай бүлын дунда түрэһэн нам шэнги хүнөөр хаан изагуурта бэри хэхэнь гэжэ шинии хэлэгшэ хадаа «галгүй дэлхэйдэ утаан уугадахагүй» гэһэнтэй адлирхуу удхатай зүйл гээшэ. Үнэхөөрөө, өөдэгүй шадалтай намайгаар наада, зугаа хэһэниинь мүн гэжэ би энээниие тайлбарилнам,— гэжэ Балжан хатанай эрэлхэг дүрэ үзүүлхэдэ, дээрэ нэрлэгдэһэн Дугар баатар шуумар түргэнөөр гаража ерилшэба.

Тэрэ доро̂о Дугар баатар дахин бусажа, Балжанда иигэжэ хандаба:

— Аяа ехэ бэлигээр түгэлдэр Балжан аа! Наһан танай бага байбашье, бэлиг танай үлэмжэ ехэ һэн туладань, өөртөө болон бэшэ зондо болохо ушарнуудые та уридшалан мэдэнэт. Би танда дэн олон юумэ шашажархиба хаб, хүлисэгты. Зүгөөр минии танда хэлэһэн үгэнүүд таниие наадалжа хэлэһэн бэшэ лэ, би танда үнэхөөрөөл зоной дунда шагнаһан юумэнүүдээ дуулгааб. Хоер хүнэй хоорондо хоб зөөһэн тоотой болоһон нүгэлтэ намайе хайрлараа бү орхиита, хэшээгыт!— гэжэ Дугар хобууша Балжанда иимэ гүйлта табяад, тэрэ доро̂о ошон ошобо.

Удаань Балжан хатанай эхэ Сорол эсэгэ Сагаан Лубсан хоер үмсынгөө ажалһаа гэртээ бусажа ерэбэ. Тиихэдэнь дээрэ хэлэгдэһэн арбан зургаан наһатай Балжан басаганиинь ехэ уйдхар гашуудалтайгаар уйлганажа һууха, эсэгэ Лубсан эхэ Сорол хоертоо хандаба:

— Дотоодо Монголой солонгууд изагуурай хаан ноен баатар Бүүбэй Бэйлэ болбол намайгаар бэри хэхын үүсхэл гаргажа байна. Таанадтай худа урагтай холбоо баталхын тула тэрэ хаан ойрын сагта манайда ерэхэеэ байна гэжэ Дугар баатар намда уридшалан дуулгаад, мэнэ һаяхан мордоо. Һүүлээрнь таанад, минии эсэгэ, эхэ ерэбэт,— гэжэ үнгэ шарайгаа хубилгашаһан нюуртай Балжан уйдхартайгаар хашхаран, уйлан хайлан унашаба. Балжан хатанай түрэһэн эхэ Сорол баһа ямаршье үгэ дуугүй боложо, сэдьхэлэйнгээ уйдхарта гүнзэгыгөөр нэрбэгдэжэ, буруу хараад уйлажа, гурбан хоногто эдихэ хоолгүй, унтаха нойргүй һууханадань, Балжан хатанай эсэгэ Сагаан Лубсан өөрынгөө һамган Соролдо иигэжэ хэлэбэ:

— Ай, халаг даа, аяа хайратай һамгамни! Хоб хошын үндэһөөр гараһан үгэдэ бү этигыш даа! Гэбэшье худа ураг гэлсэһэнэйнь үнэн байшоо һаа, энэ балай муу удхатай үгэ гэжэ һананагүйб. Тиимэ һэн туладань сэдьхэлээ гутаха, уйдхар түрэхэ хэрэггүй. Агта мори уяхын түлөө сэргэ бодходог, худа урагтай болохын түлөө үри хүүгэдые үдхэдэг — манай хүн түрэлтэнэй ёһо мүн гээшэ. Тиихын зуура үшөө хаан худатай болошоо гээшэгшэ һаа, бүри эрхим һайн юм бэзэ. Басаганай худалдаанда хаан баатар Бүүбэй Бэйлын алта мүнгэн, хиб торгон минии абдарта ороно саг болобо бэшэ гү?— гэжэ хэлэхэтээ хамта үргэлжэлүүлнэ.— Балжан хүүхэмни, тэрэ дээдэдэ хаан баатар Бүүбэй Бэйлын бэри, хаан тайжын хатан болошоо һаашни, одоол минии алдар нэрэ одо заяан эдлэлээр хүсэд түгэлдэр болохонь дамжаггүй бэлэй!— гэжэ иимэ заабари Балжан хатан басагандаа эсэгэ Лубсан хэлэжэ, нюур шарайнь ехэл омогорхолтой янаатай һууна.

Балжан хатан эсэгэдээ иимэ гүйлта барина:

— Та эрхэтэ тэнгэри заяатай эсэгэмни, минии гүйлта шагнагты! Хэрбэеэ хаан Бүүбэй Бэйлэдэ багахан намайе бэри болгон, алтан торгон мэтэ эдлэл бараагаар худалдаа һаа, арьяатан амитанай омог хүсэн, аяг аашатай заяанһаа үшөө саашань үлүү гаргаһан шэнги болохот! Хэрбэеэ хаан Бүүбэй Бэйлэдэ худалдагдажа, бэринь болоо һаа, тэрэнэй зарса, боолол ябаһаар минии эхэнэр наһан хосорхо. Тэрэ хаан баатар Бүүбэй Бэйлын намаар бэри хэхын зорилготойгоор танда худа урагай хэрэгээр хандаха болоо һаань, та, минии эсэгэ, өөрын һанал бодолтой байха зэргэтэйт. Намайе худалдаан болгожо, эдлэл зөөри абаха ёһогүйт! Хэрбэеэ хаан Бүүбэй Бэйлын зөөри үгэхэеэ хүсөө хадань, иигэжэ харюусаарайгты:

— Хүнэй толгой хизааргүй, малай толгой хизаартай!— Энэ мэтэ ехэ олон заабаринуудые эсэгэдээ хэлэжэ үгэбэ.

Балжанай эхэ Сорол өөрынгөө эрэ нүхэр болохо Сагаан Лубсандаа иигэжэ хэлэбэ:

— Тэрэ хаанай зарса болгожо, түрэһэн ганса басагаяа шинии худалдаха гээшэ юм бэ?— гэжэ орилон хашхархаһаа гадна: —Тэрэ хаанда басагаяа үгэхэгүйб!— гэхэдэнь, гэрэй эзэн эрэ нүхэр Лубсаниинь иигээд харюусана:

— Дээрэ нэрлэгдэгшэ хаан баатар Бүүбэй Бэйлэ хадаа энээнһээ урда хориин буряад изагууртаниие өөрынгөө мэдэл доро албата болгожо абахадаа, эхэнэр хүнүүдые албатын тоодо абаагүй юм. Тэдэнние эрхэтэнүүдэй «дахуул» гэжэ нэрлэһэн байгаа бшуу. Тиимэ дээрэһээ тэрэ хаан Бүүбэй Бэйлэ эхэнэр шинии хэлэһэн үгые хэрэгсээхэгүй байха,— гээд уртай янза үзүүлнэ. Эхэ эсэгын хоорондын тоосоо шагнажа байһан Балжан хатан эсэгэдээ заабарилна:

— Огторгойдо наран үгы байгаа һаань, дэлхэйдэ сэсэг, ногоон ургахагүй, гэртэ эхэнэр хүнэй үгы һаань, үри, хүүгэд, бүлэ үдэхэгүй. Тиимэ дээрэһээ юртэмсын шэмэг ябаһан хүн түрэлтэн барагдаха. Юртэмсэ дээрэ ургаса, ногоон түгэлдэр, хүн бүхэн өөрынгөө бэедэ эзэн болоо һаань, тэгшэ жаргал мандаха!— гэжэ Балжан эсэгэдээ эрид шангаар харюусаба.

2.

Холын нютагһаа олон гэгшын нүхэдтэйгөө хаан Бүүбэй Бэйлэ аяншалан ябажа, Сагаан Лубсанай гэртэ ерэжэ, худа ураг болопсон зүбшэлдэбэ. Сагаан Лубсан һамгантаяа хоюулан худа, урагай ёһо гуримаар хүндэ ямба, хоол шарууһа, үхэрэй, хонинoй мяха төөлэйтэйгөөр, архи дараса тон ехээр бэлдэжэ, хүндэлэлгэ хэбэ. Гэбэшье дээрэ нэрлэгдэгшэ хаан худа Бүүбэй Бэйлэ хобдог сэдьхэлэй, хомхой һаналай үндэһөөр тэрэ бэлдэжэ табиһан хүндэ ямба, эдеэ хоолдонь ханаагүй, үшөө адуунай төөлэй эдихэм гэжэ эрилтэ табиба.

Худа хаанай иимэ эрилтэ табяад байхада, Сагаан Лубсан Сарол хоер мэгдүү түргэн эдеэ хоолой гэртэ ошожо, тэндэ байһан залуу хүбүүдтэ Лубсан иигэжэ заабаришалба:

— Хаан худа Бүүбэй Бэйлэ адуун төөлэй эрижэ байнал. Таанар, туһалагша хүбүүд, энэ гэһээр, ямаршье һаадгүйгөөр намда хабаатай дүтэ шадарай адуун сооһоо али нэгэн тарган лэ гэгшын мори бэряад, үүсэлээд, мяха, төөлэйень хаан худын хуримай гуримаар табигты!

Иимэ захиралта абаад байхадаа, тэдэ залуу хүбүүд иигэжэ һанана: «Хаан изагууртанай найр хурим хадань эрхим тарган адуу хэрэглэхэ болоо юм бэзэ. Түргэн, шамдаха хэрэгтэй!»— гэлдэн гэрһээ бушуухан гаража ошоод, һүниин бүрэнхыдэ дайралдаһан лэ нэгэ адуу бэряад, тэрэнээ мяхан болгоод, дары түргэн адуунай тархи мяхатайгаар хаан Бүүбэй Бэйлын урда табяад, табаг тахилгаа мэдүүлээ бэлэй.

Хаан урагууд төөлэй, тахилгада ханан баясажа, удаан сагта найр хуримаа үргэлжэлүүлбэ. Тиигэһээршье байтар хаан Бүүбэй Бэйлын нютагаа бусаха саг дүтэлбэ, харин хаанай унажа ерэһэн хүлэг сабидар морин олдобогүй... Тэрэнэй адуун төөлэйдэ хэрэглэгдэшэһэниинь тодорбо. Энээхэн ушарые хаан худа Бүүбэй Бэйлэ мэдэхэтээ адли ехээр нюур, дүрэеэ хубилгажа, уурлан хэлэбэ:

— Минии бэри болохо Балжаниие ерүүлжэ, намтай уулзуула!— Тиихэдэнь Балжан ерэжэ, хаан Бүүбэй Бэйлые амаршалаад зогсобо. Хаан Бүүбэй хэлэнэ:

— Хайратай хүүхэн Балжан аа, ши минии бэри болохо гүш? Би өөрынгөө ганса хүбүүн та хоерой үйлэ хэрэгэй түлөө ябааб. Теэд энэ холо газарта унажа ерэһэн сабидар мориие мни эдэ урагууд алажа, шинии түлөө боложо байгаа найр хуримай эдишэдэ хэрэглэжэрхибэ. Энэ болбол хуули бусын хулгайн хэрэг мүн болоно!— ехээр уурлажа, арсалан шэнгеэр хүрхирэн бадашахадань, хаан Бүүбэй Бэйлэдэ Балжан хатан иигэжэ шангаханаар харюусана:

— Та, хаан Бүүбэй Бэйлэ, дэлхэйн хаан зэргэтэнэй нэгэниинь мүн байһан аад, ядуухан шадалтанаар зэргэлээд ажаһууһан ми-

(Үргэлжэлэлынь 4-дэхи нюурта).

* Гүн—урданай манжа гүрэнэй дүрбэдэхи шатын тушаал, зэргэ. Ород хэлэн дээрэ графшье гээд оршуулһан байдаг.

БАЛЖАН ХАТАН

(Үргэлжэлэл. Эхиниинь 3-дахи нюурта).

ный эсэгэтэй худа урагай холбоо бүтээхэ хэрэгээр манайда зорюуталан ерээд байhантнай танай хаан хуулидатнай харша, хуули буса ябадагай нэгэн гээшэ. Хатан болгон абахаяа байhан Хүлэр ноеной үзэсхэлэнтэ шарайтай арбан найман наhатай басагые өөрынгөө хүбүүн Дай Хун тайжаhаа булимтаржа абаад, өөрын хатан болгохо гэжэ хүлеэжэ байhантнай үнэн бэшэ гү? Танай энэ эшэгүүритэ мунхаг ябадал хадаа адагуусан малай ябадалтай адлирхуу. Намайгаар үнэхөөрөө бэри хэхэ, үри бэеэ хамталхын үнэн хүсэлэнтэй юм hаа, адуун түрэлтэ адагууса морисо «шиниие», «миниие» гэжэ байжа хэлэхэ гээшэ тон үлүү болоно. Худа болоходоо, ямаршье илгаагүй, нэгэн эбтэй hанал бодолоор түбхинэхэ үйлэ мүн. Та, хаан Бүүбэй баатар аа! Хэрбэеэ минии энэ харюуда танай ханахагүй байгаа hаатнай, үшөө минии танда далан хоер бэлиг түгэлдэр эди шэдеэр харюусахадамни болохо!

Хаан Бүүбэй Бэйлэнь бэри болохо Балжан хатанай хэлэhэн үгэдэ торожо хэлэбэ:

— «Хайрахан хүүхэниие хүбүүн олохо, хадын ногооной хурсые хара тураг олохо» гэжэ урданай үбгэдэй заабари бии бэлэй. Би иигэд гээд болихом,— гээд томоотой янзатай болон hууна.

Балжан хатан харюусана:

— «Хобдог хүн хоер хубиhаа хохидохо, хурдан hаналта хуби, жаргалhаа хохидохо» гэhэн манай ба монгол арадай оньhон үгэ бии. Та болбол хаан баатар алдартайшье hаа, өөрынгөө юрэнхы адагуусаниие хара турагтал адляар сэгнэнэт. Тиимэhээ тэнэгэй ехэ танда болошоно!— гээд, Балжаниинь үгэеэ таhалдуулна. Хаан Бүүбэй Бэйлэнь эндэгүүрэлтэ болон эшэгүүритэ зүйлнүүдэй өөрынь бэедэ хэдышье олон байгаа hаань, энэ хэлэгшэдэнь харюу үгэбэгүй.

Балжан хатанай эсэгэ болохо Сагаан Лубсантай худа урагай холбоо баталжа, хожомой үдэрнүүдтэ хүбүүн басагаяа айл болгожо, түрэ найр хэхээр хэлсэжэ гараа бэлэй.

Энээнэй hүүлдэ Балжаниинь эсэгэ, эхэдээ иигэжэ захина:

— Үхин хүнэй хадамда гарахада, найр хурим хэдэг еhониинь адагуусан малай ами таhалхын шалтагтай хэрэг болодог. Тиимэ дээрэhээнь таанар, хайрата минии эсэгэ эхэ хоер, хэрбээ минии хадамда гараха сагай болоо hаань, хурим түрын хэрэгсэл болоходо, шуhата малай аминда бү хүрэгты; сагаан эдеэн, жэмэс хоол, түмэhэн мэтын зүйлөөр түрын хэрэгсэл бүтээхэдэ таараха бшуу!— иимэрхүү заабаринуудые олоор хэлээд, тэрэ дары Балжан хатанай арюун hайхан нюур хара-хүхэ боложо, hонор hайхан сэдьхэлынь уйдхар гашуудалда дарагдаба. Тиигээд огторгойн наранай туяа харахагүй гэр дотор шурган орожо, бэшэ зонhоо бэе далдалан, ондоо хүнүүдтэй ямаршье харилсаа холбоо таhалан, тангаригта хатуужалда гэхэ гү, али бүтээлдэ hууhан хүн шэнги байдалда оробо.

Энэ сагта хорчин баргын изагуурай аад лэ ойн ангуушанай бүлэ дотор түрэhэн Жинг гэжэ нэрэтэй, арбан юhэн наhанай эхэнэр хүн арадаа ангай арhан абдар үргэлhэн, иимэ нэгэ эхэнэрые харахада, ехэ hонирхолтой, хажуудаа үшөө гурбан нүхэдтэй. Эдэнэр Балжан хатанай эсэгэ Лубсанай гэртэ оробо. Гэрэй эзэн Сагаан Лубсанда тэрэ эхэнэр иигэжэ хандаба:

— Би болбол хажуудаа гурбан нүхэдтэйгөөр хэтэрхы холо оронhоо танда гэжэ зорюута ерэбэб. Ушар юун бэ гэхэдэ, Дотоодо Монголой солонгууд изагуурай хаан баатар ноен Бүүбэй Бэйлын эхэнhээ урда тантай худа урагай холбоо байгуулhан хэлсээнэй еhоор, танай Балжан нэрэтэй басагые хаан Бүүбэй Бэйлын хүбүүн хан тайжын хатан болгон абаашахын тула зорюуталан ерэhэн хаан баатарай найдалгата дүрбэн зон — түлөөлэгшэнэр мүн гээшэбди,— гэжэ мэдүүлхэдэнь, тэрэ ерэгшэ Жинг эхэнэртэ Балжан хатанай эсэгэ харюусана:

— Минии хайрата Балжан хадаа хоймор талын холбоо модоной ургаhан түглын урда бултанай саада талын боро-шара болошоhон hэеы гэр дотор hууна. Зүгөөр, ондоо хүнтэй уулзажа, дуу гаралсахагүй гэhэн хатуу тангаригта сэдьхэжэ hууна,— гэхэдэнь, тэрэ Жинг эхэнэрынь Балжанай эсэгэ Лубсанhаа асууна:

— Бидэнэй Балжан хатанай гэрэй хажууда ошоо hаа болохо гү?

Лубсаниинь харюусана:

— Болоно аб даа. Гансал шангаар үгэ хэлсэжэ болохогүй, Балжан басагамни бэедээ хоро хэжэ магад. Танай үгэ хүүр дуулахадаа, хаан изагууртан гэжэ мэдэхэ бшуу.

Жинг басаган нүхэдтэеэ Балжан хатанай гэрэй дэргэдэ ошоод, гэрыень гурба дахин тойроод, гэрэйнь нэгэ зүгтэ hууба. Жинг басаганиинь Балжан хатаниие гэртэhээнь гаргажа уулзахын тула нэгэ хэдэн үгөөр хандаад туршаба. Теэд Балжанай талаhаа ямаршье түхэлэй харюу байбагүй. Жинг басаганиинь гомдон сэдьхэнэ: «Энэ сагта Балжан хатантай ушарха хуби заяан гэжэ намда үгыл байба ха юм даа». Уйдхарай үүдэнhээ боложо, тэрэ Балжан хатаниие домоглон дуулана. Энэ домогой данса соо дууниинь байгаагүй. Балжан хатанай тэрээхэн хатуужалайнгаа гэрhээ гарахада, Жинг нэрэтэ басаган хабаатай нүхэдтэеэ хамта нэгэ доро хэлэбэ:

— Түгэс баясхаланта Балжан хатан аа! Наhаяа бүхүүлжэ, ямар ушарhаа хүн зонтой уулзахаяа болеод, гансааран hуудаг болообта? Нюуса тангариг баримталха банди болохоео hанаа гүт? Иигэжэ хүүхэн hайхан наhаяа нарата дэлхэйн жаргалhаа хохидуулхаа hууна бэшэ гүт? Би болбол танай энэ хатуужал, нюуса тангаригhаа дээгүүр сэнтэй юумэ хэлэхэм. Танай энэ наhанай жаргалай түлөө отоодо Монголой солонгуудай хаан нэрэтэй баатар Бүүбэй Бэйлын үе дамжуулан, хаан изагуур мүнхэлхын тула энэ нэрлэгдэгшэ хаанай хүбүүн хан тайжын хатан болгон абаашахын урясал дуулгажа ерээ hэм даа. Тиимэhээ маргааша эртэлэн, гараха наранай туяа доро хан тайжын hууhан ордондо ошохо болобот!— гэхэдэнь, Балжан хатан харюусаба:

— Танай хэлэhэн энэ ушар танай хэлээ, хэлээшьегүй hаа, мэдэгдэжэл байhан юм аб даа. Хан тайжа болохо хүн намда хабаатай нюур, эдэ гурбан хүбүүдэй алиниинь болоноб?— гэжэ асуухадань, Жинг басаган Балжан хатанда харюусаба:

— Хаан изагуурай Балжан хатан аа, эдэ гурбан хүбүүдэй алиндань танай дуран түдана, тэрэнь лэ танай наhанай нүхэр болохо! — гэбэ.

Балжан хатан энэ харюуданьехэ уурлажа хэлэхэдээ:

— Үнэн сэдьхэлэй үндэhөөр энэ наhанай нүхэр хэхын хүсэлтэй ерэhэн нэгэн байбал, намда ямар нэгэн зохисотой халуун хандалга үзүүлхэ нэгэ хүн эдэ гурбан хүбүүдэй дунда байха еhотой байгаа. Тиимэ бэшэ hаа, наран зула набша сэсэг мэтэ, минии энэ эдир залуу наhанай жаргалда ямар нэгэн хохидол үзүүлхэеэ ерэhэн хуурмагшадай нэгэн гэбэл, ехэ алдуу болохогүй шэнги. Энээнhээ гадна эхэнэр түрэлтэ залуу наhанай Жинг нэрэтэ эшэгүүргүй эдэ гурбан хүбүүдтэй нүхэсэжэ, энэ холын хариин орондо эрэ, эмэнүүдэй гэрлэлгын хэрэгээр ябаhантнай залихай ябадалай эхин гээшэ. Ама мунхаг залихай ябадал болбол өөрын бэедэ ямаршье туhагүй, үнгэржэ ерэхэдээ, арбан нэгэн алдуунуудай нэгэниинь болохонь дамжаггүй,— гэжэ Балжан хатаниинь мэдүүлэн харюусана.

Энэ сагта хаан Бүүбэй Бэйлын элшэ боложо ерэhэн Жинг басаган баатар хаанай Дай Хун тайжын шэхэндэ иигэжэ хэлэхэ баатай болоно:

— Та, дээдэ изагуурта хан тайжа, эндэ Балжан хатанай арюун сонорто «би болбол танай тусхайта нүхэр болохо Дай Хун тайжа мүн гээшэб» гэжэ мэдүүлээд, хэрбээ танай аман мэдүүлэлгэ энэ арюун хатанай сэдьхэл зүрхэндэ hонирхолтой шэнги байгаа hаань, өөрынгөө үнэн сэдьхэлэй оеорhоо ямар нэгэн хүнэй этигэмээр харюу хэлэгты. Тиигэзгүй hаа, та, хан тайжамни, энээнhээ хойшо энэ хатантаяа уулзахатнай, толгойhоо ургажа байhан хоер эбэрнүүдтэл адли байха.

Иимэ үгэнүүдые дуулахадаа, Дай Хун тайжа хүбүүн хамта ябаhан нүхэдэйнгөө дундаhаа илгаран гаража: «Би тайжа мүн гээшэб!»— гээд, Балжан хатанда бэеэ элишэлбэ.

Тэрэ дарыдаа Балжан хатан Дай Хун тайжаяа абаад, тэрэ өөрынгөө hууhан hэеы гэр дотор ороод, урдахи мэтэ хэнтэйшье ушарха, харилсаха, хөөрэлдэхэгүй хажуудань hуужа байтараа, Балжан тайжа хүбүүндээ гэнтэ иигэжэ хэлэбэ:

— Та, хан тайжа, хаанай хүбүүн гээшэт. Тиимэhээ та эндэhээ уридшалан гэртээ харигты! Хэрбээ намтай хамта замда ябаа hаатнай, минии ядуухан шадалтанай басаган hэн тула, бусад (ондоо) зон хараа hаа, танда эшэгүүритэй байха бшуу. Би өөрөө хожом ямар нэгэн сагта бэлигэй хооhон үзэгдэлөөр ошожо магадби,— гэхэдэнь, Дай Хун тайжань үнэншэhэн зүрхэнэй оеорhоо Балжан хатанда гүйлтатайгаар хандана. Тиихэдэнь хатаниинь тайжадаа заан hагад хэлэнэ:

— Та хан тайжа са! Хори буряад изагууртаниие өөрынгөө эсэгэ болохо Бүүбэй Бэйлэ албатын мэдэлhээ гаргажа, та тэдэниие өөрынгөө мэдэлэй албата болгогты! Тиигэ hааткай, тэрэ орон ошоходоо, танай хатан нэрэтэй ябажа болохоб.

Балжан хатанай энэ түгэсхэлэй үгэдэ хан тайжын зүгhөө нэгэнтэ бэшэ баярай үгэ хэлэгдээ. Тиигээд тайжань нүхэдтэеэ нютагаа бусаба. Тэрэ сагта Балжан хатанай эсэгэ эхэ хоер Балжан хатаниие Бүүбэй Бэйлэ хаанай хүбүүн Дай Хун тайжын хатан болгон хүргэхын тула найр, хуримай хэрэгсэл Балжан хатанайнгаа уридшалан хэлэhэн заабариин еhоор, гурил, жэмэс, сагаан эдеэ, архи, дараса зэргын эрхим хоол элбэг hайнаар бэлдэхээд, арбан нэгэн хоногто үдэр hүни болон таhаралтагүй найр олон түмэн зонтоео хамта үргэлжэлүүлбэ.

Энэ хуримай боложо байха үедэ Балжан хатанай эхэ Сорол нэрэтэ:

— Ай хөөрхэй ганса минии басаган! Эхэhээ түрэhөөр арбан зургаан наhатай сагтань хари хадамай мэдэлдэ үгэхэ болошобобди!— гээд хашхаран, амаараа газар үмхэн үхэдхэн унаад, наhанhаа нүгшэхэ сагайнь ойртоод байхада, энээнэй эрэ нүхэр болохо Сагаан Лубсаниинь ойрын сагта нютагтаа хабаараа суутай болоhон, үргэмжэлэгдэhэн Янжуур нэрэтэ эмгэниие асарба. Тэрэ ерэгшэ Янжуур эмгэниинь Соролдо иигэжэ хэлэбэ:

— Ямаршье эрэ эмын хамталалга болбол юртэмсын заншал ба хүн түрэлтэнэй залуу наhанай жаргал мүн. Хэрбээ хадамда гарахаяа байhан басагандаа харамсажа үбшэлөө hаа, танай бүлын энэ наhанай жаргал хосорхо жэшээтэй. Таанад хаан худатаяа холбоо мүнхэлхэ, тайжатаяа үриин холбоо бүхэжүүлхэ еhотойт! Тиигээд уйдхарай хүсөөр үхөө hаа, өөрөөл хохидохош! Хэрбээ басаганайтнай эсэгын гэртэ үлөө hаа, өөрынь бэеын hүүдэрhээ бэшэ нүхэр байхагүй.

Янжуур эмгэнэй иигэжэ хэлэхэдэ, эхэ Сорол нэрэтын уйдхарай үбшэн арилшалай.

Үнеэхи найр хурим үргэлжэлhэн зандаа. Балжан басагандаа бэлэг үгэжэ эхилбэ. Нэгэ аяга соо hүн гэхэ сагаан эдеэнэй дээжэ хээд, Балжандаа үгэхэ дээрээ эхэ Сорол хэлэнэ:

— Хайрата минии Балжан аа! Арбан зургаан наhа гүйсэтэрөө эсэгын гэртэ жаргалай эрхээр hууhан аад лэ, одоо хариин хүбүүнэй мэдэлдэ орохо сагшни хүрэжэ ерэбэ. Хадамда гараха сагтаа басаган хүн эсэгынгээ гэрhээ гарахадаа, эхын сагаан hү, сагаан эдеэнэй эрхимые амсан бариха монгол изагууртанай заабари hэн туладань энэ hү амсаха болобош! Энэ ушар эхэ нютагыешни хододоо hануулжа байха,— гээд энхэ амгалан, эрхэ жаргалангай үреэл табиhан юм

Эсэгэ Лубсаниинь олон янзын шорой, шулуунуудые унаган үнгэтэй хиб торгон дотор ореоод, Балжан хатанай гарта барюулжа хэлэбэ:

— Оюун наhан, хүсэн түгэлдэр ябахашни болтогой!— гэжэ үреэл табяад, найр хуримаа дүүргэбэ.

Энээнэй hүүлдэ Балжан хатан иигэжэ хэлэбэ:

— Эсэгэ эхэ хоерни! Намайе арбан зургаан наhатай болохо хүрэтэрни үргэhэн харюуетнай харюулжа шадангүй, хариин ээдэй мэдэл доро орохо болоhоноо мэдэхэдээ, эхэнэр түрэhэн бэедээ гомдоноб. Ай, халаг, мэдэрэлгүй эдлэл шэнги үлдэбэбди! Ашата эжымни, амтата хүхэнэйнгөө айраг hайхан hүнгэйгөөр нойроо хайрлангүй хүхүүлжэ тэжээhэн эжы танаа энхэрнэб! Эсэгэ эхэ хоерhоо хахасаха саг намда ушарба гү?! Тиимэ болоболни, улхархай нюдэнэйнгөө нелбоhоор уйдхарай далай баяжуулнам!— гээд амияа абаха сүлөөгүй орилно.

Энэ сагта Заргаша мэргэнэй Суранзан-Дулма нэрэтэй басаган Балжан хатанда иимэ үреэл табиhан гэдэг: «Тэнгэриин наран дэлхэйе тойрон, агаарта замбуулиниие гэрэлтүүлнэ. Алдар ехэ нэрэтэ эхэнэр түрэлтэ Балжан хатан бэлигтэй хогоосон үзэгдэлөөр эжы абаяа эрьежэ байгаарайгты!».

Балжан хатанай хадамда гаража, эсэгын гэрhээ гарахаяа байха сагтаа дуулаhан домог дуун:

Энэ дэлхэйн сэнгэлигтэ
Эжы абаяа энхэржэ,
Хариин газар мордоходоо,
Эжы абаяа хайрланам.
Энгин тэмээнэй зулзагын
Эхэhээ таhархань хайратай,
Эреэхэн зулзагата гүрөөhые
Хорлонгүй үнгэргыте,
Зулзагаяа дахуулан ябаг лэ.
Эхээ дахама унагаяа
Адуунай дунда маныта,
Арьяатан хоролжо магад лэ!
Энэ дуун — Балжан хатанай hүүлэй үгэ мүн бэлэй.

3.

Дотоодо Монголой солонгууд изагуурай баатар Бүүбэй Бэйлэ хадаа Балжан хатаниие бэри болгоод байха сагтаа өөрын албата байhан хориин арба нэгэн эсэгын буряад яhатаниие хүбүүн Дай Хун тайжада албата болгон үгэhэнэй түүхэ оршобо.

Тэрэ сагта тайжа Балжан хатан хоер хадаа айлай гуримаар хамтарhанай hүүлдэ Дотоодо Монголой солонгууд ангиhаа гаража, зөөдэл, нүүдэлөөр ябажа, арбан зургаадугаар зуунай үеэр Хориин буряадай дэбисхэр гэдэг Онон гол шадар hуурижажа, хори буряад изагууртанай эзэн, ахалагша боложо, Дай Хун тайжа Балжан хатан хоер нэгэ хэдэн жэлэй турша соо амгалан hууба. Энэ үедэ эсэгэ Бүүбэй Бэйлэ хаан хүбүүн Дай Хун тайжа хоерой бүлэ дотор еhо зохидгүй зүйл тохеолдоо бэлэй. Энэ ушар тухай Балжан хатан өөрынгөө энэ наhанай эсэсэй үгэ соо оруулаа:

— Балжан нэрэтэ би болбол хадаа арбан зургаан наhанhаа эхэнэрэй заншалаар мүнөө нэгэ хэдэн жэлэй хугасаа дотор инаг hууhан эрэ нүхэр хан тайжамни —би шамдаа гомдоноб. Түрэhэн эсэгэ Бүүбэй Бэйлэ хүбүүн Дай Хун тайжа — та хоер хадаа энээнhээ урда нэгэ эхэнэрээр хатан хэхын зорилготой байгаат! Теэд энэ ушартнай анханhаа мүнөө хүрэтэр үргэлжэлhөөр байhан шалтагаанhаа боложо, таанадай дундахи нүгэлтэ эхэнэрэй жүтөөнhөө болоожо, минии наhанай эсэс ерэбэ!—Эдэ үгэнүүд хадаа Балжан хатанай хэлэhэн hүүлшын үгэнүүд гэдэг.

ҮЛЬГЭР

Арбан дүрбэдэгээр зуунай үедэ хори буряадай зариманиинь эхэ нютагhаа нүүжэ ябаhаар, Заян-Наваа гэдэг газар хүрэжэ, тэндэ нютагжан hуужа байтараа, ямар нэгэн шалтагаанаар изагуур нютагаа бусаха дуран хүрэжэ, тэрэ Заян-Наваа нютагhаа наашаа гаража, унда хоолой тула Алтай гол шадар аяншалан ябажа, анхан эхэ нютагhаа үлдэгшэ зонтоео хамтарhан юм гэдэг. Энэ нүүдэлөөр аяншалжа ябаха үедөө буряадуудай домогложо дуулаhан дуун мүнөө хүрэтэрөө мартагдадаггүй. Энэ буряад изагууртанай аяншалжа ябаха замда буряад яhатанай нэгэ эхэнэр ехэ Монгол изагуурай хүндэ хадамда гараhан байгаа ха. Тэрээнhээ үе залгамжалжа ябаhан эхэнэрhээ гараhан Балжан хатан гэжэ үльгэртэй.

• • •

Балжан хатанай түүхые урда сагай Агын дүүмын буряад багша Жалсарай Зоригтын бэшэhэн дансаhаа буулгажа абаhан Онон голой хамниган Сэдэн үбгэнэй дансаhаа дабхар буулгажа абаhан би —Хэжэнгэ нютагай Хөөрхэ тосхоной Чимит Намсараев.

ХОЕРДОХИ ТУУЖА ДОМОГ

Эртэ урда сагта солонгууд гэжэ обогой Бүүбэй Бэйлэ хадаа байhан модые хуха дайруулан, барзайhан шулууе хамха гэшхүүлмээр хаан хүлэг хара-хүхэ моритой, хара-сагаан газарhаа (холоhоо) тэхэ гүрөөhэнэй эбэрые хурса зэбээрээ хуха харбаха, хорин hүрэг гүрөөhэдэй дундаhаа эрэ инзаган эмэ инзаган хоерые үлеэгээд, бэшыень аладаг—тиимэ мэргэн Бүүбэй баатар гэгшэ байhан юм ха.

Нэгэтэ тэрэ ябажа ябатараа, нэгэ булагай эхиндэ хуушан буу олобо. Тиигээд Хүүхэн гэгээндэ абаашажа айладхаhаниинь, гэгээниинь: «Энэшни лусууд хаанай хас тамга гээшэ—шинии хаан болохо хубида олдобо. Энээнэ эрдэни шэнгеэр тахиха болооош»,—гэжэ зарлиг буулгаба. Тэндэhээ солонгууд дуулаад, хоорондоо зүбшөөжэ хэлсээд, хаан шэрээдэ hуулгаба. Өөрынгөө хатанhаа удангүй Дай Хун тайжа нэрэтэй хүбүүтэй болобо. Тэрэ хүбүүнэйнгээ ехэхэн болоходо, бэриие бэдэрhээр урда зүг ошожо, холо ороной сагаан лусууд хаанай хүүхэн Балжан гэжэ басага гуйгаад, бэриие буулгажа, агуухэ хурим найр хэбэ. Хүбүүндэ элдэб эрдэни, адагууса мал али олоноор болон арбан нэгэн отог зониие энжэ болгон үгэбэ. Тиигээд хаан хатан түрүүтэй, хүбүүн бэри удаатай гаража, албата зоноо дахуулан, Хүүхэн гэгээндэ мүргэлөө хэхэеэ ошохо аян замдаа аба хайдаг хэжэ, ан гүрөөhэдые хорин буга hогоон түрүүтэй али олоор алаhаар ябаба. Тиигээд найман хэhэг сэрэгтэй, найман тугтай ошожо, Хүүхэн гэгээнэй hүмын дэргэдэ буужа, найман тугаа хадхаад, нютаг майханаа бодхообо. Үүдэнhээ эхилээд, гэгээнэй үүдэн хүрэтэр элдэб хиб торгонуудые дэбдижэ, хаан, хатан, тайжанар тэрээн дээгүүр морилhоор, бэшэ сэрэгүүдынь хоер можо болоожо ябаhаар, Хүүхэн гэгээндэ мүргэбэ. Замдаа

БАЛЖАН ХАТАН

амгалан морилоо гүт гэжэ хаанһаа асуухадань, аянда ябахадаа аба хайдаг хэжэ, ан гүрөөһэдые элбэгээр алаһан тухайгаа хэлэбэ. Тиихэдэнь харгыдаа олон амитаниие алаһан гэм нүгэлөө наманшелан аржагажа, эндээ гурба хоногты гэһэн зарлиг гэгээн гаргаба. Тэдэ гурбан хоногто ехэ гэгэшын үргэл мүргэл бүгэдөөрэн үйлэдэбэ. Эсэбэ, шалабабди гэлдэн, бээ бэеһээ «ши ямарбши» гэжэ асуулсан ай-хурай болололдонод. Гэбэшье мордохо дээрэ айладан хандаба: «Бидэ зүүн зүгэй холын нютагта ехэ сэрэгтэ мордохо байһан тулөдөө сахюуса залаха «хүсэлэнтэйбди»,—гэбэ. Хүүхэн гэгээн долоон шабинартаа хэсэг-хэсэг сахюуса бэшүүлжэ, тэдэ ерэһэн зоной толгой бүхэндэ нэгэ нэгые үгэхэ гэжэ байтарнь: «Энэ сахюусан юу шадаха юм, мордоеы!»—гэлдээд, яраад, бэшэжэ дүүргээд байһан долоон сахюусадыень абаад ябаба. Бусаад, долоон ямаануудай хүзүүндэ уяжа, долоон сэрэгүүд һаадаг, номо, һомоео агсажа, харбажа үзэхэдэнь, тэдэ ямаадуудайнь нэгэниинььшье шархатаагүй байба. Тэндэһээ гайхалдажа, буянтай ламын үбдис үнэн байгаа гэлдэн, зүүн зүг сэрэгтэ мордохынгоо урда сахюусадаа олон хэсэг болгожо хахалаад, найман мянган сэрэгтээ хубаагаад, хоолой бүхэндэнь зүүлгээд ошобо. Юһэ һара ябажа, ехэ далайда хүрөөд, уһанай онгосонуудта һуугаад ябахадань, уһан сооһоо хахад бэетэй хүнүүд гараад, шулуугаар шэдэжэ, онгосонуудыень эбдэбэ, олон сэрэгүүдыень абаба. Тэдэнэй шэдэһэн шулуунууд табин хүнэй үргэжэ даахаар бэшэ. Айхын ехээр айжа, гэдэргээ бусажа ябахадань, уһаниинь муухай хорхойтой, эдихын, уухын аргагүй, удхагдажашье үгэхэгүй байба. Энээнһээ боложо айхабтар зүдэрбэ, зобобо, зарим нэгэниинь үхэбэ.

Мүн лэ тиигэжэ ябаһаар дүрбэн мянган сэрэг түрэл нютагаа хүрэбэ. Ерээд байхадань, баруун оронһоо Саадагта лама ерээд, иигэжэ айладхаба: «Таанад гэгээнэй залаһан сахюуса хахалһанһаа боложо, тиимэ усалай аюулта ушарба гээшэт. Тэдэ сахюусануудаа суглуулжа, адис табюулбалтнай һайн байха». Иимэ зарлиг сонособд, эндэ-тэндэһээ хэсэг хэсэгээрээ олдоһон таһархайнуудые тэрэ ламада адислуулжа абаба.

Тиигэһээр байтар Бүүбэй Бэйлэ хаанай хатан наһанһаа нүгшөөд, өөрын албата нэгэ хара изагуурай үзэсхэлэнтэ басагые һунгажа абаба. Дай Хун-тайжа хойто эхэ хатантаяа амараг боложо эхалба. Энээниие мэдэһэн Балжан хатан үбгэндөө хэлэбэ: «Ши эхэтээ энеэлдэхэ, наадаха, энэрхы амараг болохошни юун гээшэб?» Саашаа уламжалан эхэ бэри хоер эбээ таһаржа, хэрүүлтэй болоһон шалтагһаа Дай Хун тайжа арбан нэгэн нютаг албата зонтоео нүүжэ, Хүхэльбиин хүбшэ руу нютагжажа һууба. Энэ үедэ хатаниинь хаандаа иигэжэ хэлэбэ: «Хаан хүн албатадаа, хара хүн эмэдээ мэдэгдэхэ болобо гү?» «Юун болоо бэ?»—гэжэ хаан хатанһаа асууба. «Шинии хүбүүн эмэдээ мэдэгдэһэнһээ боложо, Хүхэльбиин хүбшөөр нютаглажа ябана»,—гэбэ. Бүүбэй Бэйлэ хаан энэ ушарые һая мэдэжэ, хүбүүн бэридээ уурлажа, элшэ сэрэг эльгээхэ зуураа, иигэжэ захиба: «Дай Хун-тайжые албата зонтойнь асарагты, Балжан хатан бэриин баруун хүхыень отолжо алаад, хүхыень хүхэн мэтэ газарта орхигты, толгой, гар, хүл мүсэнүүдыень мүн тэгүүншэлэн газарта орхигты, мори эмээлыень мүн лэ тэгүүншэлэн газар бүри орхигты»,—гэжэ зарлигтайгаар эльгээбэ.

Тэдэ элшэ сэрэгүүдэй ерэхэдэ, Балжан хатан бүри уридшалан мэдэжэрхинхэй, далан нэгэн хубилгаантай байһан туладаа сайбан саһан боложо хубиланхай, тэдэндэ олдобогүй. Сэрэгүүд тэрэниие бэдэржэ оложо ядаад, Дай Хун-тайжые албата зонтойнь абаашажа, Балжан хатан бэриинень оложо ядаһанаа айладхаба. Хаан дахин сэрэг ябуулжа, урдахи захиргаагаа дебтаба. Тиихэдэнь дахин уридшалан мэдээд, уһан боложо хубилаад, олдонгүй байхадань, сэрэгүүдэй тэрэниие бэдэржэ, ехэтэ зобохые хараад, Балжан хатан бэри эндэ-тэндэ зугадан ябаһанаа, өөрынгөө бэе үзүүлжэ: «Хаан эсэгын зарлигые дабаха ёһон үгы гэлэй, зарлигайнь лэ ёһоор бологты»,—гэжэ бэеэ тушаахадань, элшэ сэрэгүүд Балжан хатанай баруун хүхые отолжо алаад, толгойень толгой мэтэ газарта, бэшэ гар хүлыень тэрээн шэнгеэр, мори эмээлыень мүн лэ хэсэг хэсэгээр орхижорхибо.

Толгойень орхиһон газарын мүнөө болотор «Балжан толгой» нэрэтэй хада байдаг. Хатанай гэсэлтын едорые орхиһон газарынь «Алтан едорто» болобо. Тогооень орхиһонһоо боложо, «Тогоото» болобо. Мориинь нэгэ голдо орхиһониинь «Хара морито» болобо. Алтан эмээл орхиһониинь «Алтан-Эмээлтэ» болобо.

Тиигэһээр байтараа, Бүүбэй Бэйлэ хаан үбгэржэ, «Дай Хун тайжа хүбүүгээ хан шэрээдээ һуулгахые түхеэржэ, Хүүхэн гэгээнһээ эшэлүн гуйба. Дай Хун-тайжа Хүүхэн гэгээнэй урда хан шэрээдэ һууһаа эрид арсаба. Тиимэһээ эсэгэ хан шэрээдээ һууһан зандаа үлэбэ. Энэ үедэ Дай Хун тайжада энжэ болгожо үгтэһэн зон хаанда дураа гутажа, нүүхэеэ забдаба. Дай Хун тайжа тэдэ албатандаа зөөхыень зүбшөөгөөд, иигэжэ үреэл табиба: «Таанар амар мэндэ ябаад али дуратай газартаа хүрэжэ, жаргахатнай болтогой! Хойноһоотнай би лама болон түрэжэ, агуу үндэр (дээдын) шажан дэлгэрүүлхэмни болтогой!»

Тэдэ Хун тайжын арбан нэгэн отог албата уласуудһаа Хориягхан гэгшын арбан нэгэн хүбүүдүүд арба нэгэ аймаг отог байгаа. Тэдэ хойто зүг шэглэжэ, нүүдэлээр ябаһаар Онон гэжэ мүрэнөөр нютаглажа һуугаад, хамнигад, хара уляад гэжэ зонтой эб үгы боложо дайлалдаад, гамгүйгөөр оролсоод, уляадуудта арбан нэгэн отогуудай зонууд ехэтэ алуулба.

Тэдэ арбан нэгэн эсэгэһээ анхан үбэр нютагтаа таһаржа үлдэһэн Боохой хуасайн Бэхи Бүхэ гэгшэ аха дүүнүүдээ бэдэрһээр бэдэржэ, тэрэ үедэ ниилэлдэбэ. Тэрэ хадаа долоон наһатайһаа хойшо үүсхэжэ, дошхон зуудаг нохойтой носолдожо, арһа мяхаяа шулга, хахара зуулгахадаа үбдэһэнөө мэдэхэгүй, тиимэ баатар хүбүүн ехэ болоод, ан гүрөөһэ агнахадаа, хамнигадаар зүршэлдэжэ ябаад агнаха мэтэһээ эхилээд, эб таһарха үйлэ ябадалнууд олон байгаа. Тиигэһээр байтараа, Бабжи-Барас баатар гэһэн солотой болобо. Нэгэтэ арбан табан эсэгын гушан хамнигад номо һомо, һаадагтай ерээд, Бабжи-Барас баатарай гэрые тойрожо: «Ши энэ гэрһээр гара. Онон голые урууданжа, арбан табан һалаатай эбэртэй аржагар шара буга ошобо. Тэрэниие бага-сага шэмээтэй, шэмээгүйгөөр хойноһоонь хамтадаа үлдэе»,—гэхые дуулаад, Бабжи-Барас баатар намда эдэ зориһон байна гэжэ мэдээд, хуяг дуулгаяа үмдэжэ, номо һомоео онолоод гэртээ байжа, гэр доторһоо иигэжэ хэлэбэ: «Минии арбан табан һалаата шэмээтэ гү, үгы гү, һар-һурхан харбалдаха болобобди»,—гээд, гэрһээ гаран сасуу, тэдэнээр харбалдажа, олонхиинь алаба. Үсөөхэн үлэгшэдынь хариба. Тэндэһээ эхилжэ, хамнигадуудаар бүри үһөөртэй боложо, дайралдаһан лэ газартаа бэе бэеэ алалсадаг болобо. Энэ үедэ арбан нэгэн эсэгын буряад зон арбан табан эсэгын хамнигадуудтай болзор хэлсэжэ, гурба хоноод, Нэршүүгэй сагаан дуулгата толгой дээрэ үглөөнэй улаан наранай гараха үедэ уулзажа, дайлалдаха тухай хэлсэбэ. Арбан нэгэн эсэгэнэр хамнигадһаа айжа, үсөөдэжэ, баруун зүгые барин, үдэр һүнигүй ябаба. Бабжи-Барас баатартаа дуулгангүй ябашаһан байгаа.

Тиинһыень мэдээгүй Бабжи болзорто газартаа наранай гарахаһаа урид гараад хүлеэбэ, тэзд нүхэдэйнь хэншье үгы. Байн байтар, уляад хамнигад зуун гушаад хүнүүд ерээд, толгойн оройдо гансаараа байһан Бабжи баатарые тойробо. Тэрэнь иишэ тиишээ харбалдаһаар зуугаад сэрэгүүдыень алаба. Бабжи баатарай багжа һомон дууһаба. Тииһээр һүниин орой саг болобо. Бабжиие тойроод байһан гушаад хамнигад хоорондоо хэлсэбэ: «Энэ гансын һомониинььшье дууһаба, бэеыень манай алаха саг хүрэбэ. Энээниие, байз, моринһоонь буулгангүйгөөр манажа хоноод, үглөөдэр гараараа барижа, зобоожо алая!»—гэлсэһээр байтарнь, һүни болобо. Бабжи-Барас баатар байха хубсаһаяа дууһыень тайлажа, али олон хартагана бүртэгэнэнүүдые дэгэлдээ шэхэжэ, хуяг, дуулга, һаадаг номо, һомонуудаа агсажа, хүн шэнгеэр байлгаад, мориндоо унуулжа орхеод, нюсэгөөр мүлхижэ, харуулшадай хоорондуур гараад, гэртээ ошобо. Бусад зонойнгоо зугадаһые соносоод, хойноһоонь ябаһаар нэгэ газарта хүсэбэ, уулзаба. Тиигээд набтар газарта дабаа гаргажа, түнгэ газарта харгы гаргажа, тэмээдэйнгээ туруунай модохиртор, хонинойнгоо хушуунай барагдатар нүү нүүһээр, баруун хизаарай нэгэ орондо байрлажа, нютаглан һуужа байтарнь, баһа дахин хариин сэрэгүүдэй бии болоһонһоо айжа нүүгээд, Байгал далайн урда бэедэ Худари гэжэ нютаг хүрэжэ һууба.

Баруун буусадань сагаа сахижа үлэһэн нэгэ үбгэн нэгэ гүүтэй байгаа. Тэрэнь эрэ унага түрөөд, морин болоходоо, ойро дүтын моридто гартаа гэжэ байхагүй хурдан болобо. Тэрэниинь монгол сэрэгүүдэй буляажа абахаяа байһыень үбгэн мэдээд, Сүдэнэ, Түдэнэ гэжэ хоер хүбүүдээ энэ мориндоо һундалдуулан унуулаад, нүүжэ ошоһон аха дүүнэрэйнгээ хойноһоо табиба. Тэдэнэрынь ябаһаар ерэжэ, анханайнгаа ушар шалтагаан хэлэжэ, хэн юун аха дүүнэрээрээ мэдэлсэжэ байба. Нютагаархиниинь эдэнэй хойноһоо сэрэг ерэжэ магад гэжэ элдэб зэр зэбсэгээ бэлэдхэбэ. Олон морид адуунда эмээл тохожо, хүнүүдэй унаһан шэнгеэр дэгэл хубсаһа, номо һаадаг барюулжа, тэндэһээ үлдэжэ, Сэлэнгын Улаан-Гангата дээрэ хүрэн гэхэдэнь, мүн Сүдэнэ Түдэнэ хоерой мүрөөр нэхэһэн сэрэг ябана. Тэдэнэй дээрэ хуа тооһон харагдажа, маша олон сэрэг байна гэжэ һанаад, айгаад, эрьюулжэ ябагшад гэдэргээ яаран бусаба. Баһа дахин сэрэг ерэнэ аа гү гэжэ Худариин олон байса дээгүүр харуулшадые байлгаба. Нэгэтэ Сүдэнэ Түдэнэ хоерой эсэгэ гүүгээ алдаад, унаганайнгаа мүрөөр ошоо гэжэ һанаад, хоер бэреэдүүдээ бэдэрүүлжэ эльгэбэ. Сэлэнгын улам дээрэ тэдэнэй ерэхэдэ, гүүень шоно эдижэрхиһэн байхадань, тэдэ шэхыень абажа, мяха шаража, утаа урьюулжа байба. Тэрэ утааень харуулшад хараад, зондоо дуулгахадань, тэдэ зониинь дахин сэрэглэжэ ошобо. Ошоод, хоер гэргэдэй мяха шаража байхые хараад: «Таанад хаанаһаа ябаһан, юун гэргэд гээшэбта?—гэжэ асууба. Тэдэнь харюусаба: «Манай ганса гүүн алдагдаа. Иишэ манай эрэнүүдэй унажа ерэһэн морин хадаа тэрэ гүүнэй унаган юм. Тиигээд «эхэ гүүн унаганайнгаа мүрөөр бодоо бээзэ» гэжэ эсэгэмнай бидэ хоер бэринүүдээ эльгээгээ һэн. Эндэ шоно эдиһэниие үзөөд, эсэгэдээ үзүүлхын тула тэмдэгтэй хоер шэхэнүүдыень отолжо абаад, өөхэ, мяханһаань амта үзэжэ һуунабди»,—гэбэ. Тэндэһээ манай нүүдэлэй хойно гаража ерэһэн Сүдэнэ Түдэнэ хоерой гэргэд мүн бэшэ гү гэлдэжэ, тэдэниие абаашажа, эхэнэртэйнь уулзуулжа амаруулба. Тэдэ зон ан агнахадаа, аба хайдаг хэхэдээ, тэдээндэ олзо, шоно, арьяатан, үнэгэнүүдһээ үлүү хуби зорюута гаргажа үгэдэг бэлэй.

Тэдэ зон далайн хойто бэе гаража, Ойхон гээшэдэ нютаглаба. Сагаан отогой Сагаадай баян гэдэг адуугаа хуряахадаа, Нарин-Далайн зүлгэ гэдэг тала нугада суглуулжа, хуһан урга гурбан дахин хэмжэжэ тэмдэглэн, адуугаа бүридхэдэг байгаа гэлэй. Тиин байтараа нэгэ жэл үбэлэй үүсэ хэжэ, арбан тарган байтаһан гүүнүүдые алаад, Ойхоной хадын шулуунай хүндыдэ хадагалба. Тэрэ үбэлһөө эхилээд, адууень шоно захагүй олоор эдибэ. Сагаадай баян үзэлшэд, юрөөлшэдтэ үзэл үзүүлбэ. Тиихэдэнь ехэ ноед, тэнгэринүүдэй сүмэ дотор түүхэй мяха, шүһа оруулһанай бузарһаа гэм болоо гэбэ. Бөө хүниие залажа, хэрэг зэрэг хүүлэхэдэнь, онго оруулжа бөөлэхэдөө: «Хара буурын хэрхирэн хүрхирхэ бү үзэгдэ, халзан хара нохойн улин хусаха бү үзэгдэ, хан суута ноен, хатан алтан эхэ бии бэлэй»—гэжэ бөөлэбэ.

Тэрэнһээ хойшо тэдэ олон зон бүгэдөөрөө «Арын арбан гурбан ноед, Ойхоной олон ноед» гэжэ тайлга тахижа, бүхы хүнүүдээр хамта мүргэл хэдэг болобо. Тиин байтараа тэндэһээ нүүжэ, урагшаа Сэлэнгэ, Үдэ, Түгнэ, Хелго, Энгидэй, Ага нютагуудаар таража һууба. Саашань Нэршүүгэй хуһан зэмьеэ гэдэг зурганда хамжажа, нэгэ зуун жаран эрэ һаадаг зон жара жаран зэд мүнгэ алба үгэхэ боложо, тэрэнээ үргэжэ, хэдэн жэлэй турша соо байба. Тиигэжэ байтараа зүблэлдэжэ, арбан нэгэн отогһоо нэгэ нэгэ хүниие һунгажа, арбан нэгэн улад зонһоо Баатар сагаан хаанда Москва хото ябуулба гэлэй. Тэндэ ошожо, тэдэ ехэ дээдэ хаанһаа: «Танай албата болон хамжажа, алтан зорилгыетнай хүлеэжэ, амаржа жаргажа һуухын эшэ гуйлта үгып»,—гэхэеэ эльгээгдэһэн аад лэ, эмээл мореор гурбан жэл ябажа, Москва хотын Баатар сагаан хаание бараалхажа, халуун алтан зарлигые хайратай соерхогдожо, эшэ зарлигые баясхалантайгаар хүлеэжэ, гурбан жэл болоод, нэгэ дахин алба үргэжэ байха болохжо бусаһан гэдэг. Тэрэ сагһаа арбан нэгэн эсэгын буряад зон амгалан боложо, үри, хүүхэд болон адууһа малаа үсхэжэ, амаржан һууба.

Тииһээр байтар, ородой баатар сагаан хаан монголой Богдо хаан хоер эб зүб боложо, хоорондоо обоо хилэ табиха болобо. Гүн Сава граф ноен Зүүн Сибирь морилоод, хилэ табилсахын тула арбан нэгэн эсэгын хори буряадуудһаа хүнүүдые һунгажа, галзууд отогой Шодо Болтирогойе депутадаар абаба. Арбан нэгэн эсэгэһээ анхан сагта Бүүбэй Бэйлэ хаанда таһаржа үлдэһэн Шэлдэй занги гэгшэ аха дүүдээ зорюутые эльгээжэ: «Обоо хилэ табигдахань, таанар наашаа нүүжэ ерэгты»,—гэжэ захиба. Зорюута ошоһон заһуулаар Шодо Болтирогойдо Шэлдэй зангиин захиһаниинь: «Унахаяа һанабал, зургаан хара мори, тохохоео һанабал, алтан эмээлээ абаашагты». Заһуулай хэлэһые Шодо шагнаад, тэрэниинь тайлбарилха ухаагүй һэн тулада: «Бидэндэ баярхажа хэлэбэ ха даа»,—гэжэ һанаад, обоо хилэ табилсахаяа ябаба.

Шэлдэй зангинь минии захиһаар болгобогүй гэжэ ойлгоод, аха дүүнэртээ ниилэхэ хүсэлэнтэй, нүүдэлээр нютагһаа хүдэлөөд, яба ябаһаар, табигдаад байһан хилые дабажа, ара газарта бууба. Хойноһоонь нэхүүлнүүд элшэ сэрэгээр ерэжэ, гэдэргэнь абаашаад, обоо хилэ дабаһанайнь түлөө Шэлдэй зангиие толгойн сааза оруулба. Шэлдэй зангиин захиһан «зургаан хара мори» гэһэниинь Балжан гэжэ нютагта «Хара морито» гэжэ гол бии. Тэрэнһээ сааша үргэлжэлэн «Алтан эмээлтэ» гэһэн нютаг. Эдэ бүгэдые абаад, хилээ табигты, би тэдэ нютагуудай зонтой хамтаран, ара тээшээ ниилэлдэхэ байхаб» гэһэн удхатай нюуса таабари байгаа ха юм. Тэрээниие таажа, тайлбарилжа мэдэгдэһэн үгы дээрэһээ тэдэ нютагууд орхигдожо, тэдэ хайран аха дүүнэрнай алагдаба гэжэ арбан нэгэн эсэгын үбгэд, эмгэд хөөрэлдэжэ һуугша бэлэй. Тэрэ обоо хилэ табилсажа ябалсаһан галзууд Шодо Болтирогойе «энэ изагууртай хүн болобо» гэлсэжэ, хориин арбан нэгэн эсэгын ахалагша тайшаа ноен болгоо.

Саг жэлэй ошохо бүри уламжалан түбхинэжэ һууһаар, үнэржэжэ, арбан дүрбэн отогууд гэжэ нэрлэгдэбэ. Тодорхойлбол, галзууд, харгана, хүбдүүд, хуасай, батанай, шарайд, бодонгууд, сагаан, худай, гушад, хальбан—иимэ арбан нэгэн эсэгын зон бэлэй. Харгана, хүбдүүд, хуасай гурбан эсэгэнэр илангаяа үдэжэ, олон болоһондоо «баруун», «зүүн» гэжэ нэрлэгдэһэнһээ боложо, арбан дүрбэн отогууд болоһон юм. Эдэ хамтадаа «Анаагай хонтооро» гэжэ зургаантай, нэгэ ахалагша тайшаа ноентой байһаар «оной списк» гэһэн ревизидэ хорин дүрбэн мянга гаран дүүшэ эрэ хүнүүдтэй болоһонһоо боложо, Энгидэй ба Ага нютагуудаар байрашаһан зон Нэршүү городто мэдэлтэй боложо, Агада мирской управа (эргэнэй захиргаа) зургаан байгуулжа, найман мянга гаран дүүшэ хүнүүд таһараад, хожомынь Агын степной дүүмэтэй (хээрын хооби), нэгэ ахалагша тайшаа ноентой болобо. Нүгөө арбан зургаан мянга гаран дүүшэнэрынь Анаагай степной дүүмэтэй, нэгэ ахалагша ноен тайшаатай Дээдэ-Үдын городто мэдэлтэй.

[«Буряад үнэн» газетэһээ абтаба].

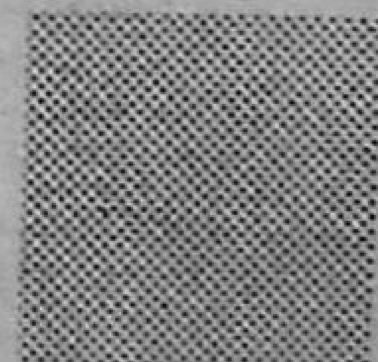

ЭНЭ ҺОНИРХОЛТОЙ

Ричард Хэндриксонэй класс соо хүмүүжэмэлнүүдтэнь һууринууд арай гэжэ хүрэдэг. Багша айхабтар тэсэмгэй хүн юм. Тэрэ хэзээдэшье үйдажа, гашуудажа ябадаггүй. Һууригүй хүмүүжэмэлнүүдэйнгээ наншалдаашье һаань, тэрэ анхаралаа хандуулдаггүй. Харин тэрэнэй һурагшад эгээлэй юрын хүбүүд, басагад бэшэ, харин какаду попугайнууд ха юм. Сиднейн захада найман жэлэй урда тээ мистер Хэндриксон дэлхэй дээрэ ори ганса энэ юрэ бусын һургуули нээгээ юм. Попугайнуудые гэрэй шубууд болгохо зорилго тэрэ табиһан байна. Клиентнүүд яһала олон даа. Хоер долоон хоногой туршада һургаһанай һүүлээр яһала һургуули һудартай болоһон шубууе абахат. Тэрэтнай ниидэжэ, ямаршье шалтаггүйгөөр эзэнэй һанаае зобоожо болохогүй гэжэ ойлгодог. Тиигээд тэрэ нимэ үгэнүүдые хэлэхэдэ ойлгодог: «Дуугай һуу», «ниидэ», «бү тоншо», «боли» гэхэ мэтэ.

Өөһэдынгөө хүмүүжэмэлнүүдтэй үгэеэ ойлголсодоггүй хүнүүдтэ Хэндриксон дуратайгаар зүбшэл заабари үгэдэг.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: Ричард Хэндриксон хэшээлэй үедэ.

ТАСС-ай фотохронико.

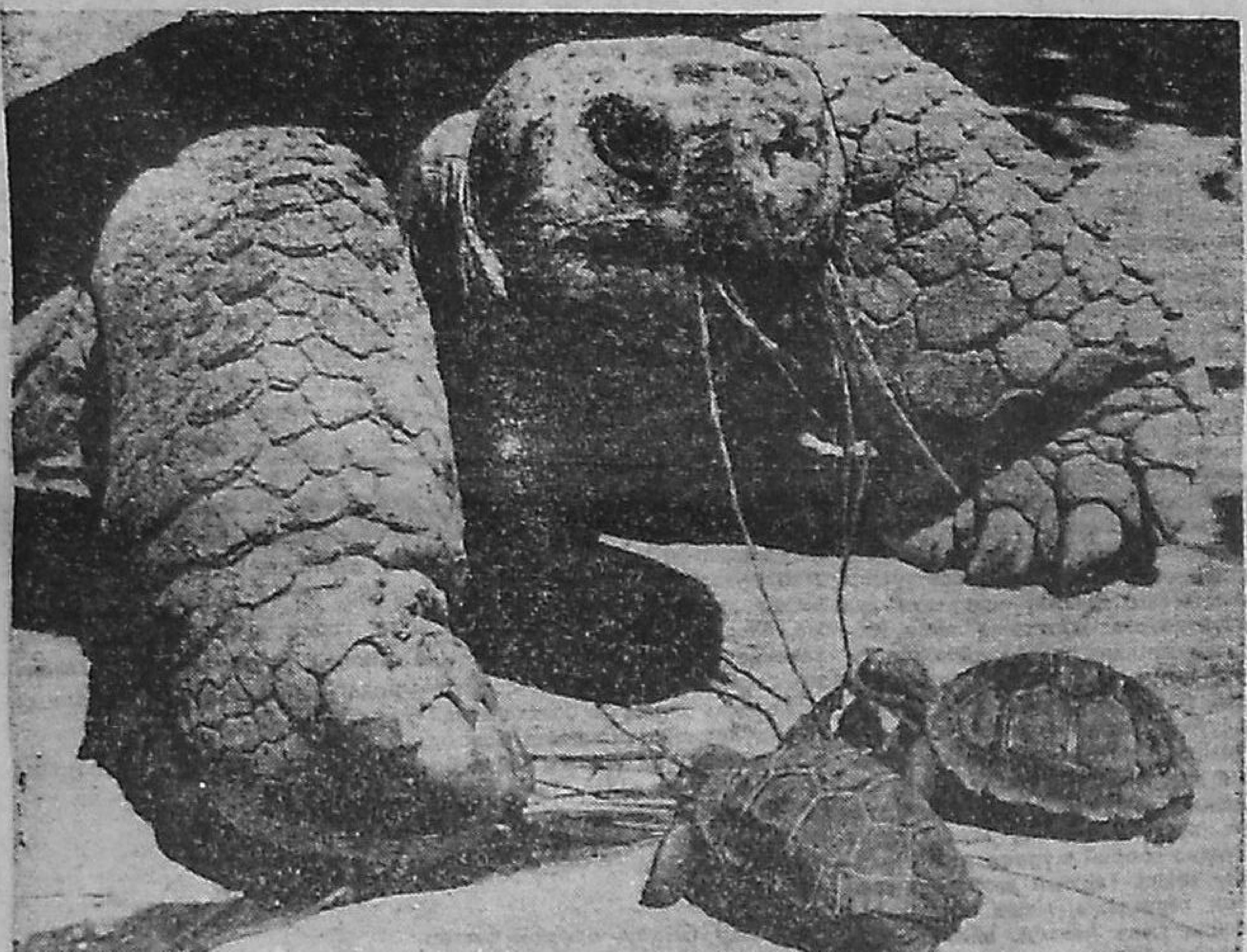

Эдэ дулаахан үдэрнүүдтэ галапагосско эдэ хоер зохидхон мэлхэйн гүлгэдые хүн зон түрүүшынхеэ хараба гээшэ.

Энэ зураг тарааһан Кейстон агентство Швейцариин Цюрих городой зоопаркда «түрүүшынхеэ Европодо» Галапагосско олтирогүүдһөө асарагдаһан суута «Тортила» гэһэн мэлхэй хоер гүлгэдые түрэбэ.

КЕЙСТОН—
ТАСС-ай фото.

«Бухы толгойгоороо ажалдаа хам ороob»,— гэжэ биолог Фридрих Остенрат өөрынгөө нүхэр болон туһалагша сагаан кит Фердинандда хэлэдэг зантай юм (зураг дээрэ).

Баруун Германиин Дуйсбург городой зоопарк соо нимэ һонирхолтой үйлэ ходо ходо хаража боломоор байдаг. Фердинанд сагаан кидүүдэй үсөөхэн түрэлдэ хамаатай юм. Мүнөө ФРГ-гэй мэргэжэлтэд тэдэнике шэнжэлжэ захаланхай.

Хүн болон кит хоерой хоорондохи «албанай» болон нүхэр еһоной харилсаанууд гүйсэдөөр бэе бэеэ ойлгодог, найдадаг байһые энэ зураг харуулна гэжэ тэмдэглэхэ хэрэгтэй.

ТАСС-ай фотохронико.

Хүн тухай

Хэн эгээл үндэр бэ? США-гай Иллинойс штадай Элтон хотодо 1918 оной февралиин 22-то түрэһэн Роберт Першинг Уодлоу гэгшэ дэлхэй дээрэ эгээл үндэр хүн байгаа гэжэ тоологдодог. Тэрэ 1940 ондо наһа барахадаа, 2 метр 72 сантиметр үндэртэй байһан юм.

Уодлоуһаа гадна үшөө юһэн хүн 2 метр 44 сантиметрһээ үндэр байгаа. Тэдэ хэд бэ гэхэдэ, нимэ байна: Джон Уильям Роган (1871—1905 онууд) — 264 сантиметр, Джон Ф. Кэррол (1932—1969 онууд) — 263,5 сантиметр, Вайно Миллиринне (1909—1963 онууд)—251,4 сантиметр, Дон Келер (1925—1981 онууд) — 248,9 сантиметр, Патрик Коттер (О'Брайен) (1760—1806 онууд) — 246 сантиметр, «Константин» (1872—1902 онууд)— 245,8 сантиметр, Габриэль Эставас Моньяно (1944 он)— 245,7 сантиметр, Сулейман Али Нашнуш (1943 он)— 245 сантиметр.

Эхэнэрнүүдэй дунда нимэ үндэр зон үсөөн юм. Тэдэнэрэй дунда эгээл үндэрынь Зенг Джинлиан байгаа. Тэрэ 1964 оной июниин 26-да Түбэй Хитадай Юнань провинциин Юджианг тосхондо түрэһэн юм. 1982 ондо наһа баракадаа, 247 сантиметр үндэртэй байгаа.

Мүнөө амиды байһан зоной дунда эрэшүүл сооһоо эгээл үндэрынь Мозамбигта 1944 ондо түрэһэн Габриэль Эставио Моньяне болоно. Тэрэнэй үндэрынь 245,7 сантиметр юм. Шэгнүүрынь 189,6 килограмм. Эхэнэрнүүдэй дундаһаа эгээл үндэрынь США-гай Чикаго хотодо 1955 ондо түрэһэн Санди Аллен болоно. Тэрэ 231,7 сантиметр үндэртэй, 209,5 килограмм шэгнүүртэй.

227 сантиметр үндэртэй Анны Ханен Свон (1846—1888 онууд) 219 сантиметр үндэртэй Мартин ван Бюрен Бейтс гэгшэдэ 1871 ондо Лондондо хадамда гараһан байгаа. Тэдэнэр дэлхэй дээрэхи эгээл үндэр айлайхи болоно.

Хэн эгээл набтар бэ? Набтар зоной дунда эгээл баганүүдынь ателеозоор үбдэдэг хүнүүд (лилипудуud) болоно. Эгээл набтар лилипутка хэн байгааб гэхэдэ, Голландида түрэһэн Полия Мастерс һэн. Тэрэ 59 сантиметр үндэртэй, 3,4—4 килограмм шэгнүүртэй байгаа. Һаял 19-тэй боложо ябатараа тэрэ наһа бараһан байха юм. Эрэшүүл сооһоо эгээл набтар хүн США-да түрэһэн Калвин Чилипс 67 сантиметр үндэртэй, 5,4 килограмм шэгнүүртэй байгаа.

Эгээл набтар эхир үхибүүд Будапештдэ ажаһуудаг байһан юм. Матиус, Бела Матинатай үндэрынь 78—78 сантиметр байгаа. Зуун наһан болотороо ажаһууһан хоер лэ лилипут бии байһан юм гээд мэдээжэ. Венгриһээ үг гарбалтай аад, США-гай Нью-Джерси штадай Ньютон хотодо ажаһуудаг Сюзанна Бокони 105-тай байхадаа наһа бараа. Тиихэдээ 101 сантиметр үндэртэй, 16,78 килограмм шэгнүүртэй байгаа.

Карлик байһанаа үндэр болохо ушарнууд баһал дайралдадаг юм. Австриин Грац хотодо түрэһэн Адам Райнер 21 наһатайдаа 118 сантиметр үндэртэй байһанаа, гэнтэ айхабтар түргэнөөр ургажа эхилбэ. Тиигэжэ 1899 ондо түрэһэн тэрэ 1931 ондо 218 сантиметр үндэртэй болошоо бэлэй. Тиигэжэ наһанайнгаа үлэгдэлые бодохо аргагүй хэбтэридэ үнгэргөө. Тэрэнэй наһа барахадань, үндэрынь 234 сантиметр болоо.

200,6 сантиметр үндэртэй Найджел Уилкс 119,3 сантиметр үндэртэй Беверли Расселые һамга абаа бэлэй. Тиигэжэ үндэр набтараараа эгээ ехэ илгаатай айлайхи болоһон юм. Тэдэнэй хүбүүн Даниэль 4,22 килограмм шэгнүүртэй түрөө.

Ямар угсаатан эгээл үндэр бэ? Африкан Руанда болон Бурунди гэжэ гүрэнүүдтэ ажаһуудаг тутси (мүн ватусси гэжэ нэрлэгдэдэг) угсаатан эгээл үндэр гэжэ тоологдодог. Гадна Суданай динканууд эдэнэрһээ баһал дутадаггүй.

(«Гиннессэй түйлалтануудай ном» сооһоо абтаба).

ГОЛ БАЯЛИГТАА ЯМАРААР ХАНДАНАБИБДИ?

Ой модоной надхан шууян ургадаггүй байгаа гээшэ һаа, хүн зон ямар байдалтай байха һэн бэ гэжэ һанаадшье үзэхэнь бэрхэтэй байна. Модон гээшэ хүндэ хэды ехэ туһа хүргэдэг бэ. Тэрэнние уһан, агаар мэтэ амидаралай гол шухала зүйл болодог гэжэ хэлэбэл, тон зүб.

Хурамхаанай район ошоһонойнгоо удаа ой модондо хайра гамгүйгөөр ханданабди гэжэ сэдьхээ һэм. Ойрын арбаад жэлэй үнгэржэ үрдеэгүй байхада ой модон хосорхо түйлдаа хүрэхэдөөшье магадгүй гэжэ һанахаар. Ой модо дахяад ургуулхын түлөө хэдэн арбаад жэлнүүд үнгэрхэ бшуу. Байгалай бассейнэй Хурамхаанай зонодохи ой модон һайнаар аршалан хамгаалагдахагүй гэжэ хэлэмээр байна.

Нэгэ багахан ажаглалта. Хурамхаанай районой ой модон Байгалай бассейндэхи зонодо хабаатай юм. Байгал далай руу шудхан ородог томо голнуудай нэгэн болохо Баргажан гол Дээдэ Баргажанай ой модоной ажахын газар дээгүүр урдан гарадаг. Эрьенүүдээрнь нэмжыһэн ой модонһоо, хүбшэ тайгаһаа уһанай сэбэр байлга сэхэ дулдыдаха гэжэ хэндэшье мэдээжэ. Эрьенүүдээр ургаһан ой модые отолхо гээшэ хорюултай байха ёһотой. РСФСР-эй Министрнүүдэй Соведэй зүбшөөлгүйгөөр иимэ зонодо элдэб янзын предприятинуудые бодхоожо болохогүй. Тиигээд тиитэрээ модо бэлэдхэлгын шэнэ комбинадууд баригдаха ёһогүй.

Теэд эдэ бүгэдэмнай юрэл хэлэгдэһэн үгэнүүд болоно бшуу. Бодото дээрээ ямар байдалтай ушарнабибди гэжэ хараад үзэе. Хурамхаанай ой модоной ажахын директор А. Ф. Кузьмин эндэ гушаад жэлэй туршада хүдэлжэ байна. Тэрэ иигэжэ дурдана:

— Урдань эндэмнай ойроо хүрэгдөөгүй ой тайга надхажа, үндэр ногоотой нэлэнхы үргэн тала дайда нэмжыжэ, хэды гое байгааб даа. Гол сооюгуур элдэб түрэлэй загаһад һүрэгөөрөө тамаран ябаха... Тэдэнние асаршье хадхаха ушарнууд болодог һэн. Мүнөө асаар хадхажа, загаһа барибабди гэжэ хэнһээшье дуулахагүйт. Гэхэ зуура, 35 жэлэй саада тээл иимэ байгаа ха юм. Ойроо хүртөөгүй иимэ хүбшэ тайгатай, тунгалаг сэбэр уһатай гол горхонуудтай нютаг нугада ажаһуухада хэды аятай байгааб! Тиимэһээл бүхы наһаа эндэ үнгэргэхэ гэһэн шиидхэбэри абаа һэм. Теэд мүнөө ямар бэ? Бүхы таряалангууд, полинууд нуража, ехэ ургаса үгэхэеэ болинхой. Олохон полинууд хэдэн жэлэй туршада хэрэгһээ гарашоо. Һаянай элһээр шэдэлһэн һалхи шуурган бордоһолдог боложо, хэды ехэ һаалта хэнэб.

— 1964 он болотор манай райондо ямаршьеб промышленна отололгонууд хэгдэдэггүй байгаа,—гэжэ Александр Федорович хөөрөөгөө үргэлжэлүүлнэ.—Тиихэдэл баригдажа байһан БЦК болон СЦЦК-да түүхэй эдэй бааза хэрэгтэй боложо, тус районой ой модо отолжо захалха гэһэн захиралта гаргагдаа бэлэй. Отологдоһон модон хүрэхэ газартаа уһан дээгүүр эльгээгдэжэ захалаа. Эндэһээл алдуу эндүүнүүд заха хизааргүй олоор гаргагдажа эхилээ һэн. Заримдаа хабар болотор мүльһэн дээрэ модонууд обоологдожо, мүльһэнэй хүдэлхэдэ урагшаа туугдаха...

Иимэ аргаар туугдаһан модон үмхирхэдөө бэлэн байхаһаа гадна гол горхонуудай эрьенүүдые хэмхэрүүлдэг, уһа бузарладаг байха юм. Эрьеэр нэмжыһэн набша сэсэг, ногоон хүндэ тракторнуудаар үгы хэгдэшоо. Мүнөө хүрэтэр голой оеорһоо элдэб янзын шабын гүмэр, боолтонууд, түмэр гохо гэхэ мэтэ абтажа үргэлжэлһээр. Правительствын шиидхэбэреэр иимэ аргаар модо урадхуулга хоригдоһон байна. Теэд дэншье һаа орой болоһон хойно энэ шиидхэбэри абтагдаа гэжэ һанахаар. Транспортын асуудал мүнөөшье хүрэтэр һайнаар шиидхэгдэнэгүй. Хурамхаанай ЛПХ-гай ажалаа ябуулһан гушаад жэлэй туршада хэды һайн модон голой оеорто шэнгээб гэжэ тоолохыншье аргагүй. Обоологдоһон модо абаашаха транспортын үгы байһан ушарһаа хэды олон түбэг бэрхэшээлнүүд дайралданаб! Далаад онуудай эхин багта 350—370 мянган кубометр модон үмхиржэ һалаа. Гансал түсэб дүүргэхын тула модо отолоод лэ орхижорхидог байгаа гээшэ гү гэжэ гайхахаар. Модо отолоогүй һаа, мүнгэ түлэхэгүй, шагнал үгэхэгүй гэжэ А. Ф. Кузьмин гомдолтойгоор хэлээ һэн.

Иимэ ушарнууд дабтагдахаа болео һааб даа. Гэбэшье дутагдалнууд бага бэшэ. Ажахы эрхилэлгын хажуу тээ үлэжэ, бүхы юумэндэ һанаа амараар, тэнигэр сэдьхэлтэйгээр хандаха болоо һаамнай, хэрэг байдалнай алхамшье урагшаа болохогүй.

Хурамхаанай районой засагаархид хэрэг байдалаа һайжаруулха зорилготойгоор зарим тэды хэмжээнүүдые абаха гэжэ оролдоно. Энэнь намда эгээн дэмбэрэлтэй, эгээн зохид шэнгеэр һанагдадаг. Хоер жэлэй саада тээ арадай депутадуудай районно Соведэй сесси дээрэ модо отололгые хорихо тухай асуудал эрид табигдаһан байна. Теэд энэшье үедэ аяар 60 мянган гектар талмай дээрэхи модон сабшагдажа үрдигдөөд байгаа бшуу. Гэхэ зуура, СССР-эй Минлеспром хурамхаанайхидай дураа гутаһан ябадалда хайша хэрэгээр хандажа, бүхы юумэ мэдэжэ байнабди, хаанаһаа хэды шэнээн модо бэлдэхэеэ таанадһаа һурахагүйбди гэжэ хэлэжэрхео.

Харин би хурамхаанайхидые, тэдэнэй хүсэл эрмэлзэлые үнэн зүрхэнһөө дэмжэхэ байнаб. Урдань аяар холын Москваһаа хэды шэнээн модоной отологдохо байһан тухай захиралта буулгагдадаг байгаа. Мүнөө иимэ ябадалые болюулха тухай шиидхэбэри абтажа байна. Тиигээшье һаа, мүнөөни мүнөө хүрэтэр ой модон отологдожол, иишэ тиишэнь абаашагдажал байһаар зандаа.

1983 ондо Дээдэ Баргажанай ой модоной ажахыда Казахстанай ой модоной предприяти горитой ажал ябуулаа. Ямар участогһаа хэды шэнээн модо отолхо тухай түсэб табигдаа. Гэбэшье шэнэ газарта машинануудай ябаха харгы гаргаха гээшэ баһал бэрхэтэйхэн хэрэг ха юм даа. Тиимэһээ модо отологшод дүтын газарай модо отолхо гэжэ бүхы шадалаараа оролдодог байха юм. Иимэ ябадалай хойшолон ямар байхаб гэжэ тэдэнэр нэгэшье дахин бодомжолдоггүй. Баргажанай эрьенүүдтэ дүтэшэг оршоһон газарнуудай ой модон хайра гамгүйгөөр отологдоно. Энэ бодолгүй ябадалда эсэс табихые хэн оролдохоб?!

Республикын правительство энэ шухала асуудалда анхаржа, ой модо зүбөөр хубаарилха, хайра гамгүйгөөр отолхо ябадалнуудта эсэс табиха бэзэ гэжэ найдагдана. Хурамхаанай районой ой модоной ажахынуудай органууд правительстводо ехэ эрилтэнүүдтэйгээр хандаһан байна. Лесхозууд ойн зарим хубиие 1-дэхи бүлэгтэ оруулха, тиигээд тэдэнние модо бэлэдхэгшэдэй жасаһаа абаха хүсэлтэй гэжэ А. Ф. Кузьмин намда тайлбарилан хэлэбэ. Энэмнай Байгалай дабаагаар гарадаг нарихан ой болоно, тэрэ уһанай үерлэхэдэ гуримшуулха талаар хамгаалхы үүргэ дүүргэжэ шададаггүй. Заримдаа жэжэхэн горхонууд һабаһаа халижа, хүүргэнүүдые һандаргадаг. Олонхи ушарта горхоной эхиндэ иимэ байдал харадагбди. Хэрбээ маанадай ой модые отолоо һаамнай, горхонууд гүйхэржэ хаташаха. Эндэхи ой модон товарна удхатай бэшэ юм.

Госкомлес энэ асуудалые дары түргэнөөр шиидхэхэ зэргэтэй. Документнүүд үнинэй эльгээгдэнхэй, гэбэшье мүнөө хүрэтэрөө харюу ерэнэгүй. Хүтэлэлгын үлүү ехээр нэгэдүүлэгдэһэн гурим балай һайн үрэ дүн асардаггүй. Госкомлесэй хэн нэгэн Хурамхаанай ой тайгые сахин хамгаалхаар оролдохо байха гэжэ һанаадшье үзэхэнь хүшэр. «Шинии түлөө—бүхы юумые шиидхэжэрхидэг хадань һанаагаа зобоһоной, бодожо тулиһанай хэрэггүйл. Хэнэйшье үнэн зүрхэнһөө һанаагаа зободоггүй байһаниинь халагламаар»,—гэжэ минии хөөрэлдэжэ байһан хүн урмагүйгөөр хэлэбэ.

Энээниие гэршэлэн, үшөө нэгэ жэшээ харуулхамни: Хурамхаанай районой ой тайгаһаа заатагүй суглуулха гэжэ тусгаар хэлэгдэнхэй бэшэ. Юу суглуулхаб гэхэдэ, шэлбүүһэтэ модонуудһаа айхабтар үнэтэй сэнтэй түүхэй эд болодог дабирхай суглуулдаг. Энэ ажал жэл бүхэндэ бэелүүлэгдэдэг. Модо хатаажа, дабирхайень суглуулһанай һүүлээр модые отолхо хэрэгтэй. Дабирхайгаа абтаһан модон шанар муутай болошодог, иимэ модотой газарта түймэр гаража магадгүй. Юундэб гэхэдэ, хатаһан модон түргэнөөр шатаха байна бшуу. Дабирхайгаа абхуулһан модоор баригдаһан гэр 5—7 жэл болоод үмхиржэ захалдаг юм. Дабирхайгаа абтаһан модон үмхиржэ бутаршадаг.

Тиихэдээ юундэ жэл бүхэндэ модо отолжо, ой тайгые дэмы хосорооходо болонобибди? Теэдшье тэрэ Байгалай уһа сөөрэмүүдые хамгаалгын зонодо ородог байна бэшэ гү? Манай ажахын политикын бодолгүй, эмхи гуримгүй байһаниинь эндэһээ эли харагдана. Энэ хэлээшэ дээрээ үшөө нэгэ ушар тухай тогтохо хүсэлтэйб.

Гүрэнэй ой хамгаалдаг эмхи модо отолдог. Газаа талаһаань харахада, иимэл байха ёһотой гэжэ һанахаар. Лесхозуудай дэргэдэ байгуулагдаһан промышленна цехүүд нютагай эрилтэнүүдтэ хэрэгтэй болохо модо бэлдэдэг. Багахан леспромхозууд—нэгэ, хоер пилораматай, модо отолдог бригадатай байдаг. Эндэ иимэ бэлэн харюу дуула эт: «Эндэ промышленна бэлэдхэл тухай хэлэһэнэй үлүү, харин бидэ ой модые сэбэрлэн, үмхирһэн модо отолдогбди».

Эндэ һэжэглэһэнэй хэрэг бии гү? Лесхоз модо отолхо талмайе өөрөө шэлэдэг гэхэ гү, али дуратай газартаа ошоод лэ модо отолдог байха юм. Олон жэлдэ ургажа үмхиржэ эхилһэн модо отолходонь, лесхоздо ашаг үрэгүй бшуу. Теэдшье иимэ модые тэдэ арилган сэбэрлэхэ уялгатай юм. Шанар һайнтай модо отолоод, худалдахадань, ашаг олзотой болодог. Лесхозуудта дээрэһээ түсэбшье үгтэдэг гээшэ. Модо ехээр отолходоо лесхозууд олзотодог юм.

Гүрэнэй ой хамгаалдаг эмхи эдэ пилорамануудые барихын тула баян бэшэ юм. Запас частьнуудые хаанаһаа абалтайб? Хэнһээ гуйлтайб? Леспромхоздо запас часть бүхэниинь хиналта доро абтанхай байдаг. Хэн хэнэй хинан шалгажа байһыень ойлгохын аргагүй. Леспромхозууд нютагайнгаа эрилтэнүүдтэ хэрэгтэй модо бэлдэхэ аргагүй гээшэ гү?

Тиимэһээл А. Ф. Кузьмин этигэмээр иигэжэ хэлээ ёһотой. «Гүрэнэй ой хамгаалгые промышленна ажал ябуулгаһаа дары түргэнөөр сүлөөлхэ хэрэгтэй!»

«Бурятлесхоз» нэгэдэлэй Генеральна директор А. Д. Голоушкин баһал иимэрхүү һанамжа баримтална. Тэрэ нэрэ хүндэтэйгөөр иигэжэ мэдүүлээ: «Ой тайгые хамгаалга промышленна ажал ябуулгаһаа сүлөөлхэ тухай асуудал хаража үзэгдэһэн байна. Энэмнай ой тайгые хамгаалха гол зорилгоһоонь хүдэлмэришэдые һамааруулжа, ойн ажахыда айхабтар ехэ хоро хүргэдэг. Нэгэ хүн хулгайшаншье, прокуроршье байха ёһогүйл.

Бидэ өөһэдынгөө гэмээр бүхы юумэндээ хоро хүргэдэг, аюул асардаг байнабди. Бидэ арадай ажахын эрилтэнүүдтэ анхаралаа хандуулаад, экологическа талаар ямар байлтайб гэжэ ухаандаашье оруулдаггүйбди. Ойн ажахын хүдэлмэришэд Байгал шадар модо һуулгалга, сахин хамгаалга һэргээлгэдэ тон ехээр найдана. Энэ хэрэг 1992 ондо түгэсхэгдэхэ, тиихэдэл бүхы ажал хэрэгүүд гуримшуулагдаха байха гэжэ найдаха дурамнай хүрэнэ. Байгал болон тэрэнние тойроһон ой модые хамгаалга хадаа Хурамхаанда бүхы ажал ябуулгын гол үндэһэн болохо зэргэтэй.

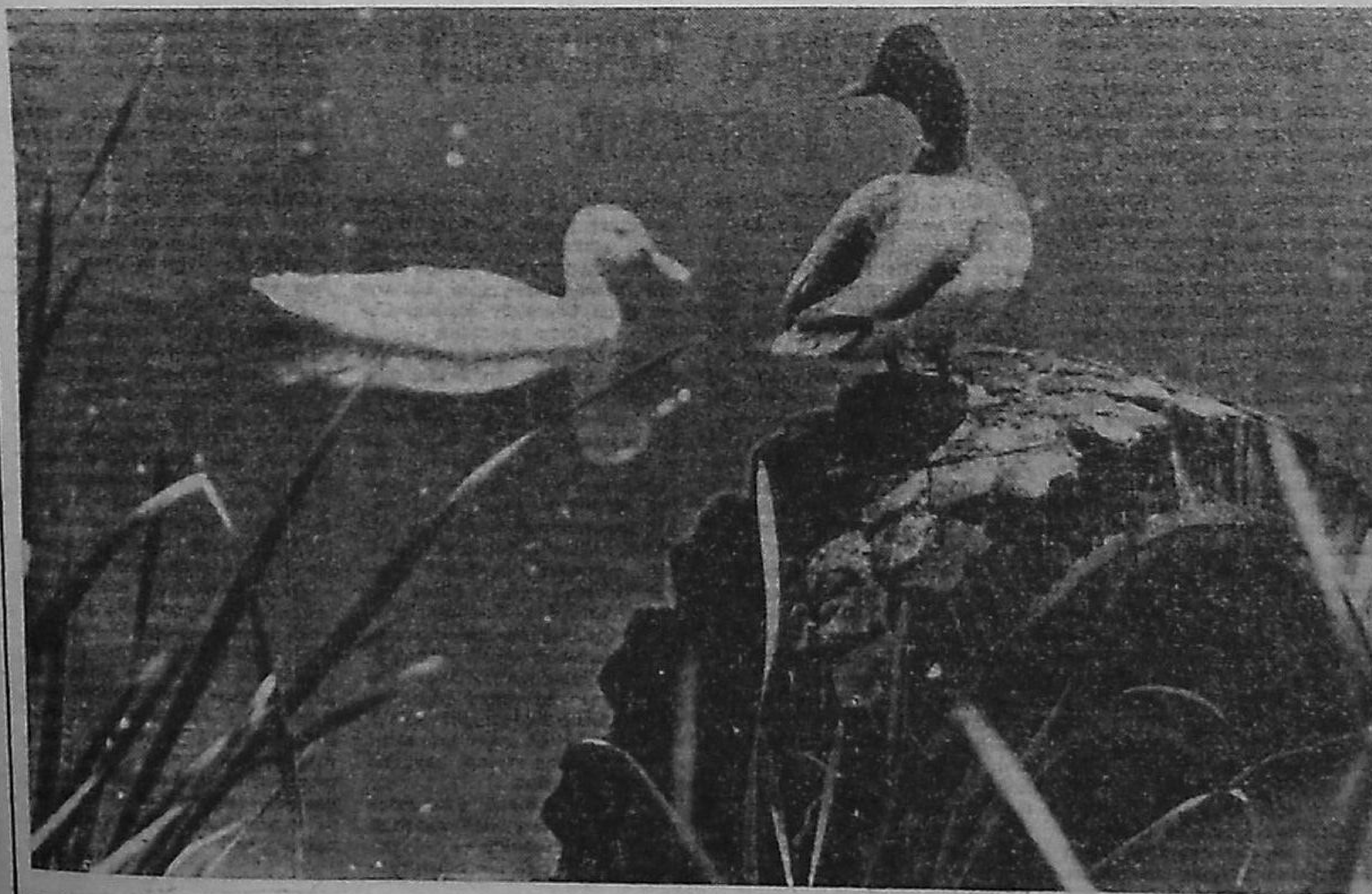

Тамара ЯКУНАЕВА,
Эрхүүгэй университедэй студентка.

Монгол орон

ӨӨРЫН ЗАМААР ДАБШАХАНЬ

Эхин үедэ хожомдоһоноо хүсэлдүүлхэеэ яараһан юм шэнги Монголой Арадай Республикада боложо байһан хубилган шэнэдхэлгын үйлэ хэрэгүүд айхабтар эрид байна. Тиигэжэ энэ талаар Азиин бүхы социалис оронуудһаа холо урагшаа гараад ябана гэхэдэ алдуу болохогүй. Бүри һая хада «арадуудай вождь» Сталинай хүшөө Улаан-Баатар хотодо хэлбэришэгүй мэтээр харагдан байһанаа, олон партиина үндэһэн дээрэ Арадай Хуралнуудта сүлөө һунгалтанууд үнгэргэгдэбэ. США-гай Гүрэнэй секретарь албанай хэрэгээр ерээд ошобо. Ниитын ажабайдалые демократизацилга болон уласхоорондынгоо харилсаануудые үргэдхэлгэ Монголой Арадай Республикын мүнөөнэй ажабайдалай гол шэнжэнүүд болоно гээшэ ха.

«Украина Монгол хоерой Советскэ Союзай республиканууд» гэжэ минии нэгэ танил англичанин-дипломат ямаршье шоггүйгөөр хэдэн жэлэй саана тоолодог байһан юм. Энэ Түбэй Азиин орон тухай ондоо зоной юу мэдэхэ байһаниинь энээнһээ уламжалан гансата хэлэхээр ааб даа.

Тус орондо феодализмда эсэргүү хубисхал 69 жэлэй саана болоо бэлэй. Зүгөөр тиихэдэшье гадаада дэлхэйһээ таһарһан зандаа байгаа. Бүхы харилсаа холбоонуудаа гансал СССР-тэй, һүүлдэнь бага сагаар СЭВ-эй гэшүүн бусад оронуудтай таарамдуулан эрхилдэг байгаа гээшэ. 50-яад онуудта Монголой Арадай Республикые СССР-эй нэгэ хуби болгон оруулха тухай сэхэ хэлэгдэдэг болоод байһан юм.

Тиихэдэ республика соогоо нэгэдэхи хүтэлбэрилэгшэ үшөө болоогүй байһан Ю. Цеденбалай үүсхэлээр имэ хуулита актын проект бэлдэгдэжэ байһан юм.

«Социализмын Сталинай түхэл маягай батажаһан, түбһөө сэхэ ударидагдадаг гүрэниие байгуулгын, нэгэ хүндэ шүтэлгын үе байгаа гэжэ Ю. Цеденбалай засаг барижа байһан хаһые мүнөө Монгол орондо нэрлэдэг болонхой. Монголой Арадай-революционно партиин июлиин һүүл багта болоһон Пленум дээрэ Ю. Цеденбалтай хамта хүдэлһэн партийно-гүрэнэй хүтэлбэрилэгшэдэй ажал ябуулгада сэгнэлтэ үгтэһэн байха юм. Мүнөө пенсидэ гараад, Москвада байдаг урданай гүрэнэй хүтэлбэрилэгшэтэй хамта хүдэлһэн эгээл дүтынь долоон ажал ябуулагшад тиихэдэ партиһаа гаргагдаһан байна. Бусад заримандань партийна ээмэ тохогдоо юм.

Ю. Цеденбалай ябамсаар, хоер хахад жэлэй саана Монгол орондо хубилган шэнэдхэлгэ соносхогдоо һэн. Тиигэбэшье тэрэл июль һара соо һунгагшадтай уулзажа байхадаа, Монголой правительствые толгойлогшо Ш. Гунгадорж энэ хугасаа соо шиидхэхы хубилалтанууд болоогүй байһаар гэжэ мэдэрхэ баатай болоһон байха юм. Тэрэнэй һанамжаар экономическа харилсаануудай реформонуудай залан шууд бэшэ байһаниинь энээнэй гол шалтагаан болоно.

Тиигэжэ март соо болоһон үйлэ хэрэгүүд ушарһан байгаа гээшэ ха. Монголой Демократис нэгэдэлэй гэшүүд гээшэбди гэжэ өөһэдыгөө соносхоһон бүлэг залуу хүбүүд ороной ажабайдалда бүри эрид хубилалтануудые хэхэ эрилтэ табяад, үлэн хооһон байхамнай гэжэ мэдүүлээд, правительствын байшангай урда һууһан байгаа. Мартын 7-9-дэ хэдэн мянган хүнүүд жагсаал үнгэргэжэ, тэдэнэрые дэмжэжэ байһан тухайгаа мэдүүлээ һэн. Энээнэй һүүлээр МНРП-гэй ЦК-гай Политбюро бүхы дээрээ тушаалһаа буугаа бэлэй. Партиин яаралтай съезд сугларжа, шэнэ хүтэлбэриеэ һунгаа.

СССР-тэ улам гүнзэгыржэ байһан хубилган шэнэдхэлгын нүлөөн эндэ байгаа гү? Байгаа гэжэ һанагдана. Тиимэһээ эгээл эдэбхитэй, нүлөө ехэтэй политическэ шэнэ хүдэлөөнүүдэй манлайда дабшагшад совет дээдэ һургуули дүүргэгшэд байна ха юм. Монгол оронии шэнэдхэлгын мүнөөнэй үйлэ хэрэгүүдтэ бүхы совет юумэнэй урда доро һүгэдэхэ ябадал эрид буруушаагдан хаягдана, тэрэл зуура манай хубилган шэнэдхэлгын хараа бодолнууд эдэбхитэйгээр халагдан абтана.

Мартын һүүлээр Монгол ороной политическэ карта эрез маряан болошоо һэн. Манай дурдаһан Монголой Демократис парти (МДП) бии болгогдоо. Социалис-демократическа парти болон Национальна Дэбжэлтын парти мүн лэ эмхидхэгдээ. Буддистнууд өөрын партитай болоо һэн. Шэнэ партинуудай болон хүдэлөөнүүдэй МНРП-тэй харилсаануудынь юрын бэшээр хүгжөө юм. Энэ ойлгосотой гэжэ һанагдана. Засаг барижа байһан партитай зүришэлдөөнһөө тэдэнэр мүндэлөө гэжэ һануулая.

Һая болоһон һунгалтын үедэ Монголой Арадай-революционно парти Арадай Агууехэ Хуралай депутадуудай мандадуудай 70 гаран процентыень абаа. Ондоо дүн түйлагдаха гэжэ хүлеэхээршье бэшэ һэн. Юуб гэхэдэ, аяар далаад жэлэй турша соо политическэ ори ганса эмхи байгаа ха юм.

Мүнөө ушараад байһан экономическа уналгын байдалһаа ороноо хайшан гээд гаргахабди гээд МНРП дурадхана гээшэб? Мүнөө соносхогдоһон экономическа шэнэ политика Монгол оронии дэлхэйн хүгжэлтэ түгэс, түрүү гүрэнүүдэй нэгэн болгохо гэжэ тэдэнэр мэдүүлнэ. Эгээл хүгжэлтэ түгэс гүрэнүүдтэй харилсаһанай ашаар технологическа шэнэдхэлгэ түйлаха, таарамдуулагдадаг дэлгүүрэй экономикодо орохо гээд тус политика соо хараалагдана. Хари гүрэнүүдһээ туһаламжа абаха тухай Хуулиин абтаһанһаа хойшо Японтой, Урда-Солонгостой, Зүүн-Урда Азиин оронуудтай харилсаануудаа Монгол орон эрид эдэбхижүүлээ. Тиигэжэ тон олон хамтын предприятинууд бии болоо.

Тиимэһээ нэгэ имэ асуудал табиха хэрэгтэй болоно: һая болотор саг үргэлжэ харилсадаг байһан СССР-ые яаха болоноб? Юуб гэхэдэ, экономикодошье, политикадашье эрид годиролтонууд хэрэггүй гээд тоологдодог ха юм. Дан үнэсэн ехэтэй байдаг гээд дүй дүршэл харуулна. Манай оронтой хамта баригдаһан предприятинуудта МНР-эй электрын элшэ хүсэнэй 86,4, шулуун нүүрһэнэй 83, цементын 96, талханай, һүнэй продуктнуудай 100 процентнь үйлэдбэрилэгдэдэг ха юм. Тиигэжэ бата бэхи экономическа харилсаанууд тогтонхой.

Александр МИНЕЕВ.

(ТАСС).

Хитад орон

СОЛОНГОС: НЭГЭДЭЛГЫН ЗАМУУД

КНДР-эй нэгэ мянгаад болон Японодо, Хитадта, Хойто-Америкэдэ, Европодо, Советскэ Союзда байдаг кореецүүдэй түлөөлэгшэд Пханмунджом гэжэ газарта сугларжа, дэлхэйн ори ганса таһалагдаһан гүрэн болохо Солонгосой хамтаралга тухай асуудалнуудые зүбшэн хэлсэбэ. 1950—1953 онуудай шуһа ехэтэй дайнай һүүлээр энэ оронии хоер болгожо хубааһан сэрэгэй-демаркационно шугам шадар Солонгос оронии япон булимтарагшадһаа сүлөөлһөөр 45 жэлэй ойдо зорюулагдан, тус уулзалга эмхидхэгдэбэ ха юм. Тэрээниие тиимэһээ эб найрамдалай болон нэгэдэлгын конференци гээд дэмы нэрлээгүй ааб даа. Энэ конференциие бүгэдэ арадай гээд нэрлэхын аргагүй байна. Юуб гэхэдэ, хойто зүгэйхиһөө хоер дахин олон зоной, 42 миллион хүнэй ажаһуудаг Урда-Солонгосой түлөөлэгшэд эндэ ерэбэгүй ха юм.

КНДР-эй болон Урда-Солонгосой түлөөлэгшэдэй энээнһээ урда болоһон уулзалгануудта хахад аралай урда хубиие хэн түлөөлхэб гэһэн асуудалаар яашье ойлголсожо ядаһан байха юм. Тус уулзалгын бүгэдэ национальна шэнжэтэй байха байһаниинь хараада абажа, Урда-Солонгосто ажаһуугшадай бүхы хубинуудай, тэрэ тоодо мүнөөнэй правительствада һайнаар хандадаг эмхинүүдэй түлөөлэгшэд хабаадаха зэргэтэй гээд Урда-Солонгосой тала дурадхаһан байгаа. Урда-Солонгосой ямар нэгэ правительство нэгэтэшье мэдэрээгүй КНДР-эй түлөөлэгшэд Ро Дэ Угай захиргаан тус конференци эмхидхэлгэдэ хамааралсаха еһогүй, юуб гэхэдэ, Урда-Солонгосой правительствада эсэргүү 200 гаран эмхи болон бүлэгүүдые нэгэдүүлһэн Демократическа хүдэлөөнүүдэй бүгэдэ национальна нэгэдэл (ЧОНМИНРЕН) энэ уулзалга эмхидхэхэ үүсхэл гаргаһан хадаа энэ хэрэгээ эсэстэнь хүргэхэ зэргэтэй гэжэ КНДР мэдүүлээ һэн. Гансал ЧОНМИНРЕН Урда-Солонгосые түлөөлхэ эрхэтэй гэжэ хэлээ ха юм. Нэгэдэлдэ эсэргүү хүсэн гэжэ КНДР-тэ хараһагдадаг Урда-Солонгосой правительство энэ уулзалгада хабаадаха эрхэгүй, юрэл эндэ сугларагшадай аюулгүй байдал хангаха еһотой байгаа.

Иигэжэ тус уулзалгын болоошье һаань, национальна асуудал шиидхэлгын замууд болон хандасанууд тухай КНДР-эй болон Урда-Солонгосой һанамжанууд ондоонууд зандаа үлэбэ гээшэ. Тиигэбэ ябашье Пханмунджондо болоһон конференци дээрэ ерээдүйдэ бата этигэл бии байгаа гэжэ хэлэхэ хэрэгтэй." Энэ уулзалгада һаалта хэхые Сеул һэдээ гэжэ конференцидэ хабаадагшад гэмнээд, нэгэдэлгын, Солонгосой хахад арал дээрэ эб найрамдал хангалгын, шахардуу байдал һуларуулгын асуудалнуудые шиидхэлгэдэ шухала удха шанартай уулзалга болобо гэжэ сэгнэһэн байха юм. Ороной нэгэдэлгын гол хаалта болоод байһан американ сэрэгүүдые Урда-Солонгосһоо гаргажа, энэ хахад арал дээрэ амгалан номгон байдал хангаха хэрэгтэй гэжэ мүн лэ заагдаһан байна.

Үзэл бодолнуудһаа, хараа шэглэлнүүдһээ дулдыдангүй «Национальна агууехэ нэгэдэлгэ» конференци харуулба, Эхэ ороноо 90-ээд онуудта заабол хамтадхаха эрмэлзэлтэй байһанаа нэгэ түрэлтэн гэршэлбэ гэжэ тус хуралдаанай гол документ соо онсолон заагдана. Эб найрамдалгүйгөөр нэгэдэжэ болохогүй гээд тус документ соо хэлэгдэнэ. Тиимэһээ Солонгосой хахад арал дээрэхи эб найрамдалда ходо аюул ушаруулжа байдаг американ сэрэг эндэһээ гаргаха, урда болон хойто зүгүүдтэхи сэрэг хорооха дурадхал эндэ баһал оруулагдана.

Хойто болон урда зүгүүдэй хоорондо сүлөөгөөр ябажа байха арга боломжо хангахын тулада, конфедераци бии болгоһоной ашаар Эхэ ороноо эбэй еһоор нэгэдүүлхын тулада бүхы юумэ хэхээр бэлэн байһан тухайгаа конференцидэ хабаадагшад нэгэн дуугаар мэдүүлнэ. Социалис оронуудтай харилсаа холбоонуудаа үргэдхэхэ гэжэ хараалһан Урда-Солонгосой «Хойто политика» энэ уулзалгада хабаадагшад буруушаагаад, КНДР болон Урда-Солонгос амяраа ООН-до орохо еһогүй, юуб гэхэдэ, эдэ бүгэдэ хадаа ороной хоер ондоо байлгые батадхаха гэжэ мүн лэ мэдүүлээ.

Солонгосой асуудал эбэй еһоор шиидхэлгэдэ, ООН-ой туг доро хахад аралай урда хубида байһан хариин сэрэг гаргахада туһалыт, Урда Солонгосой бэеэ даагаад ООН-до орохо ябадалда һаалта хыт гэжэ ООН-ой Генеральна секретариие гуйһан бэшэг энэ уулзалга дээрэ баталагдан абтаһан документнүүдэй дунда бии. Американ сэрэг гаргаха, КНДР—США гү, али КНДР—США—Урда-Солонгос гэһэн хэлсээнүүдые эмхидхэжэ, эб найрамдал баталха эрилтэ СШАгай президентдэ табиһан бэшэг мүн лэ баталагдан абтаа.

(ТАСС).

ХУДАЛДАА НАЙМААНАЙ ХАРИЛСААН

КНР-эй болон СССР-эй гадаадын ниитэ худалдаа наймаанай хэмжээнэй тус тустань оройдоол 3,0 ба 1,4 процент болоно. Энэнь тэдэнэй арга боломжонуудта яаха аргагүй хүрэнэгүй. Экономическа болон худалдаа наймаанай харилсаануудые хүгжөөлгын арга боломжо тон ехэ гэжэ нэн түрүүн хитад партнернууд тэмдэглэдэг. Хоер ороной хоорондохи худалдаа наймаанай хэмжээе жэлэй туршада 10 процентһээ үлүүтэйгээр ехэ болгожо болохо гэжэ зарим мэргэжэлтэд тоолодог.

Хилэ шадарай, тобшолон хэлэбэл, совет Алас-Дурна хизаарай болон Хитадай зүүн хойто провинцинуудай хоорондо худалдаа наймаа хүгжөөлгэдэ ехэ удха шанар олгогдоно. Гадаадын худалдаа наймаанда гаргагдадаг эд бараанай бүридэл тад ондоо болонхой: хүдөө ажахын эдеэ хоолой зүйлнүүд, байгаалиин хэшэг, хүнгэн ба бүд нэхэлгын промышленностиин зүйлнүүд мэтэ заншалта эд бараанһаа гадна тус провинци барилгын материалнуудые, медицинскэ түхеэрэлгэнүүдые, магнитофонуудые, микропроцессорнүүдые, автомобильнуудые, ашаа тээдэг түхеэрэлгэнүүдые ба юумэ олон болгодог техникэ Советскэ Союз эльгээнэ.

Харилсаа холбоон гансал худалдаа наймаагаар хизаарлана бэшэ. Хэйлунцзян провинцитай гар табигдаһан экономическа ба техникын талаар харилсаа холбооной 148 хэлсээнүүдһээ 16-ниинь бэелүүлэгдээ, үгышье һаа, бэелүүлэгдэжэ байнхай. Тобшолон хэлэбэл, хамтын хоер предприяти баригдана, машина бүтээлгын талаар 7 проект бэелүүлэгдэнэ, овощ тарижа ургуулха, барилга хэхэ, модо бэлдэхэ ба полиграфиин талаар ажалай элдэб хангалганууд үзүүлэгдэдэг. Электрын элшэ хүсэ хамтаараа үйлэдбэрилхэ, Амар мүрэн дээгүүр түмэр замай ба автомобилиин хүүргэ бариха тухай асуудал хаража үзэгдэнэ.

Советскэ Союзай Владивостогтохи үүсхэлнүүдые хараада абан, тус провинцида «Зүүн-хойто зүгэй Гонконг» гэһэн тусхай экономическа зоно (СЭЗ) байгуулха түсэб зохеохые провинциин вице-губернатор Ду Сяньчжун дурадхадаг юм. Бодото байдалда шалгагдаһан, Хитадта болон тэрэнэй партнернуудта али али таладань ашатай туһатай үүргэ дүүргэдэг СЭЗ-эй гуримаар тэрэнь байгуулагдаха еһотой.

Хитад экономистнуудай һанамжаар, түлбэриин үндэһэ һуурииие тодорхойлходо имэрхүү бэрхэшээлнүүд гарадаг: хоер ороной валютанууд ондоо валютаар сүлөө һэлгэгдэхэ аргагүй. Тиимэһээ шиидхэбэри бүхэниие амяарнь абаха хэрэгтэй болодог.

Транспортын асуудалые шиидхэхэ хэрэгтэй: ашаа зөөхэ талаар транспортын бага арга боломжотой байһаниинь продукци эльгээхэ талаар хэлсээнүүдэй саг болзортоо дүүргэгдөөгүй шалтагаануудай нэгэниинь болоно.

Теэдшье мүнөө үедэ хитад бизнесменүүд гол түлэб Баруунай оронуудай продукци худалдажа абахые оролдодог. СССР-тэхи технологиин хэмжээн тухай мүртэйгөөр мэдэдэггүй дээрэһээ финансын ехэ хохидолдо нэгэнтэ бэшэ ороһон байдаг.

Хоер талын хабаадалгатай хөөрэлдөөнүүдэй гуримаар эдэ бүхы асуудалнууд шиидхэгдэхээр хараалагдана. Бии болоһон асуудалнуудые зүбшэн хэлсэхэ, зохид партнерые бэдэржэ олохо арга боломжо хоер ороной бизнесменүүдтэ олгохын тула элдэб выставкэнүүд болон ярмагууд эндэ хүдэлхэ юм. Тобшолон хэлэбэл, «СССР-тэй ба Зүүн Европын оронуудтай худалдаа наймаанай талаар ярмаг» энэ зорилгоор эмхидхэгдэхэ юм. Байгша оной июниин 6-һаа 15 хүрэтэр Хэйлунцзян провинциин захиргаанай түбтэ — Харбинда тэрэ үнгэргэгдэхэ байна. Мүнөө үедэ тэндэ бэлэдхэлэй хүдэлмэри түлэг ябуулагдана. Выставкэнүүдэй ордон шэнэдхэн түхеэрэгдэнэ. Хитадай худалдаа наймаанай 67 томо компани ярмагта хабаадаха гэжэ тухайлагдана.

(АПН).

ТААНАД, КОММУНИСТНУУД, ХЭД ГЭЭШЭБТА?

КПСС-эй РЕСПУБЛИКАНСКА КОМИТЕДЭЙ СЕКРЕТАРЬ Л. Ч. НИМАЕВАГАЙ «ШУУЯА ТАТАҺАН» СТАТЬЯ [«БУРЯАДАЙ ЗАЛУУШУУЛ», 1990 ОНОЙ СЕНТЯБРИИН 22] ТУШАА ҺАНАМЖА

С. ТАРНОРУЦКИИН «Коммунистнууд тухай юу бодонобиб» гэһэн дура гутаама статья тушаа бэшэнэб.

Нюдаргаар нюур руу шаахада үбшэнтэй байдаг ха юм. Зүгөөр бэеэ далдалан хамгаалхада, харюу үгэхэдэ гү, али ядабал, милици дуудахада болохо. Элдэб бэлин шэбшэг хэлэжэ байгаад, шамда хашхархада—энэмнай доромжолһон ябадал болоно гээшэ. Теэд дураа гутажа, харюу болгон хашхархада гү, али үүдыень хаб-яб хаагаад, гаража ябашахада болохо. Газетээр дамжуулан, шамайе доромжолходонь, ямар байлтайб даа. С. Тарноруцкий бүхы коммунистнуудые хэдэн категори болон бүлэгүүд болгожо хубаарилаа гэжэ хэлэһэн КПСС-эй Буряадай республиканска комитедэй секретарь Лидия Чимитовна Нимаевае би дэмжэнэб. Тэрээндэ бүхы коммунистнууд албанай талаар ургаха хүсэтэйшүүл гү, али бүхы юумэндэ һанаа амараар хандадаг халдан няалдагшад болоно. Харин нигэжэ хэлэхэдээ, автор ехэл буруу.

Минии ажабайдалай замые заажа үгэһэн аха нүхэдыемни доромжолходонь, би тон ехээр дураа гутанаб. Мүнөө үеын корчагинец Коля Лимонов, журналист Лидия Ивановна Мельникова, КПСС-эй Буряадай республиканска комитедэй секретарь Леонид Васильевич Потапов, поэтессэ Ирина Ивановна Филиппова. Эдэнэй нэгэндэншье элдэб нэрэ үгэхэгүйш, зүүлгэхэгүйш. Эдэмнай айхабтар үнэн сэхэ, гурим журамтай хүнүүд юм. Тэдэниие бүхы республика мэдэхэ. Гансал нимэрхүү хүнүүдһээ эмхи гуримтайшуул бүрилдэдэг гээшэ. Үнэн сэхэ хүнүүдтэ һанаа амараар ажаһууха арга олгодоггүй хара һанаатаншье маанадай дунда яһала олон байха. 60-аад онуудай комсомолшууд имэ уряа дэмы соносхоогүй байха: «Хүүгэдэй дунда гэмтэ ябадал гаргалгатай ба наркоманитай эрид шууд тэмсэе! Албанай талаар ургахын, медаль абахын тула, тэдэ имэ уряа гаргаагүй гэжэ С. Тарноруцкий этигыт. Эдэ нүхэднай харгыһаа хадууржа, халтирхай харгы тээшэ шэглэһэн хэды олон хүүгэдые абарааб. Хожомоо тэдэ үнэн сэхэ, гурим журамтай хүнүүд болоо һэн. Эрэлхэг зоригой, коммунис үг зорилгонуудта хэлбэришэгүйгөөр үнэн сэхэ байлгын жэшээ хооһон үгэнүүд бэшэ, харин бодото байдал. Юундэб гэхэдэ, тэдэмнай мүнөө хүрэтэрөө гэмтэ ябадал гаргалгатай тэмсэхэ талаар аюултай ажал үргэлжэлүүлһээр зандаа. Мүнөөшье би үнэн сэхэ хүнүүдэй дунда, ажалайшье, ниитын ажал хэрэгүүдэйшье талаар нүхэдэйнгөө дунда ажаллаһаарби. Тэдэ айхабтар харюусалгатай хаһа сагта ажаһуужа байһанаа һайнаар ойлгодог, ямаршье ноедой урда далтиржа, зориггүйдэжэ байнгүйгөөр сэхэ руунь хэлэдэг.

Тэдэ эрдэмтэдһээ дутуугүйгөөр хүнүүдэй ажабайдалые мэдэхэ болонхой. Нигэжэ хэлэхэдэмни, үнэн сэхэ, гурим журамтай эрдэмтэд гомдожо бү байгүүжан.

Маанадые хамгаалһан, тулалдаанай талмай дээрэһээ бусаагүй хүнүүдэй урда, тэдэнэй хүүгэдэй урда ерээдүйнь ажабайдалай түлөө харюусалгатайбди гэжэ та, С. Тарноруцкий мартажа болоо хат. Элдэб халуун арсалдаа, үгэ буляалдаа үүсхэхэмнай хүрөө болоол ха. Эрхим һайнаар ажаһуухын тула эршэмтэйгээр ажаллаха хэрэгтэй. Маанадые арюун гэрэлтэ ерээдүй тээшэ хэн хүтэлхэб гэжэ арад зон өөһэдөө хаража үзэнэ бэзэ. Хэрбээ арад зоной аша туһаар ажаһууха хүсэлтэй карьеристнүүд, аристокрадуудай засаг гартаа абабалынь, арад зон тэдэниие түргэхэнөөр тушаалһаань буулгажархиха байха. Мүнөөмнай саг хубилаа бшуу. Эрдэмэй бэшэ, харин хүдэлмэришэнэй еһоор бэшэһэндэмни хүлисэнэ бэзэт.

Коммунис амаршалгатайгаар **Ю. ТОПСКИЙ**,
БурАССР-эй арадай депутат.

БИ өөрынгөө һанамжаһаа эхилхэмни. КПСС-эй республиканска организациин ахамад «идеолог» Лидия Чимитовна Нимаевагай һайнаар бодожо үзэһэн, риторикоор баян статьяе сэдьхэлээ үбдэн уншааб. Юундэ сэдьхэлээ үбдэн уншаабши гэхэдэ, уншагша минии һанамжые эсэстэнь хүрэтэр уншаха шадалтай байбал, ойлгохо даа.

Олохон хүнэй обеорхыншье аргагүй һүүлэй жэл хахад ба хоер жэлэй туршада парти тад ондоо шэнэ байдалда орожо эхилэнхэй. Зандаран зохилолгын гуримые сахин хамгаалагша ба голынь болодог шүүмжэлхын аргагүй «эгээл нангин», гүрэнэй чиновнигуудай тала харадаг, ороной бүхы ухаан бодолой болон үйлэдбэриин хүсэнүүдые мүльһөөр хүргэжэрхиһэн мэтэ энэл парти имагтал хараһаар байтарнай ямар удхатай байһанаа бодотоор гэршэлэн харуулжа захаланхай. Мүнөө үедэ эрхэ сүлөөтэ, демократическа олон партинууд байгуулагдажа эхилээ, теэдшье эдэ партинууд ороной хүн зоной аша туһада хүдэлхөөр мэдүүлнэ бшуу.

Нэгэ байдалһаа нүгөөдэ байдалда шэлжэн оролго айхабтар түргэнөөр бэелүүлэгдэшоо, эндэ юунэй болоожо байһые гүнзэгыгөөр ойлгожо үрдихыншье аргагүй байха юм. Коммунистнуудта ямар байһыень үнэн зүбөөр, сэхэ руунь һануулан хэлэдэг болонхой. Албан хойрог, тоталитарна гурим тогтоогдожо, түүхэдэ хэды олон гэмтэ ябадалнууд гаргагдааб, энэ арад зондо хэды ехэ аюул асарааб даа.

Энэ олон тоото элишэлэн гэмнэлгэнүүдэй, элдэб шүүмжэлэлнүүдэй гаража байха үедэ коммунист коммунист ондо ондоо байдаг, энэ партиин түүхэдэ демократи болон НЭП-һээ хажуу тээшээ хадууржа, гансал баалалтын коллективизаци болон репрессинүүдые, «рашидовщина», «брежневщина», Брестын болон Аджимушкайн геройнууд, стахановецууд-шахтернууд, «Челюскин», Тайшедэй залуу геройнууд-геологууд гэхэ мэтые мартажа байһан сагта, мүн сагайнгаа талаар БАМ-ай барилгашад манда дүтэ байна бшуу. Тагнуулшан Рихард Зорге, угай таряашан, арадай академик Терентий Мальцев, дэлхэйн түрүүшын космонавт Юрий Гагарин гэгшэд КПСС-эй гэшүүдбди гэжэ хэды ехээр омогорходог байгааб гэжэ бидэ мартажархинхайбди...

Республиканска партийна организациин үзэл сурталай албанай хүтэлбэрилэгшэдэ хүнүүдэй ухаан бодолдо ушарһан гажа буруу ябадалнуудта эсэргүүсэн харюу үгэхэ гээшэ эгээл шухала зорилго болоно гү? Энээнэй тэрэнэй «мэргэжэлтэ» уялга болохо байһанда арсалтагүй.

Гансал сэбэр һэшхэлтэйгээр эдэ бүгэдые хэхэ хэрэгтэй. Тиигээгүй һаа, энэмнай хоер удхатай болохо бшуу. Жэшээлхэдэ, энэмнай командир добтолгодо орохые солдадуудтаа захираад, ара талада һайнаар бэхилэгдэһэн аюулгүй блиндажһаа энэ добтолгые хүтэлбэрилһэнтэй адли болоно бшуу.

Имагтал Л. Ч. Нимаева имэрхүү байдалда оронхой. Юуб гэхэдэ, эдэ үдэрнүүдтэ партиингаа талаар нүхэдэйнгөө «һайхан хүсэлэл оролдолгонуудые» хамгаалан, «шуналтай» статья бэшэһэн аад, эдэ нүхэдһөө нюусаар өөрынгөө гэр байрын асуудал шиидхэхэ талаар бүдүүлиг арга хэрэглэһэн байна.

Мүнөө СССР-эй арадай депутат С. Г. Шапхаевай үүсхэлээр байгуулагдаһан депутатска тусхай комиссиин шалгалта үнгэргэһэнэй һүүлээр имэ ябадал гаргаһандань тобшолол хэжэ, комиссиин гэшүүдэй суглуулһан материалнуудые сэгнэхэ зуураа, гэр байра абахын түлөө хэдэн мянгаад хүнүүдэй ээлжээгээ хүлеэжэ байха үедэнь хубилган шэнэдхэлгын зургаадахи жэлээ ябажа байхада, дүрбэн хүнһөө бүридэһэн бүлэ городой түбтэ 40 дүрбэлжэн метр үлүү талмайтай хоер квартира абаһаар абаад байхадань, гайхаагүй байхын аргагүй бэшэ гү? Тиибэ яабашье бодото баримта тэрэл зандаа гаража ерэнэ. КПСС-эй республиканска комитедэй ажал хэрэгүүдэй управлени болон тэрэнэй аппарадай хүдэлмэрилэгшэдэй профком ССР Союзай, РСФСР-эй болон Буряадай гэр байрын хуули еһонуудые бүдүүлигээр хазагайруулан, 90 гаран дүрбэлжэн метр талмайтай, хамта дээрээ 140 гаран дүрбэлжэн метр талмайтай гүйсэд түхеэрэлгэтэй хоер эрхим һайн квартира байгша оной июль болон август һарануудта Лидия Чимитовнагай бүлэдэ үгэһэн байна.

Демократическа газетэнүүд (бүри һаяхан «Аргументы и факты» гэһэн газетэ Москвада, «Труд»—Харьковта болоһон имэрхүү хэрэгүүд тухай хөөрэжэ үгөө һэн) имэрхүү түүхэнүүдые толилжо, уншагшад эдэ материалнуудтай танилсаһан байха. Республиканска партийна штабай зарим аппаратчигуудай бүхы юумэндэ оролсожо, дура зоргоороо аашалха, генетическэ мэдэрэлһээ мултараагүй байһанһаа уламжалан, имэ хуули еһонуудые бүдүүлигээр эбдэхэ ушарнуудтай дайралдана хабди. Мүн баһа гэр байрада хэрэгтэй хүнүүдэй ээлжээн еһотоор бүридхэлдэ абтадаггүй, гэр байра хубаарилхын түлөө ниитын (профсоюзна) хиналтын һула, мүн КПСС-эй рескомой маанадай партийна түлбэри дээрэ байдаг хүнүүдтэ шэнэ квартирануудые арсалтагүйгөөр үгэдэг байһан дээрэһээ имэ гажа буруу ябадалнуудтай ушарнабди.

Эдэ зүйлнүүд манда ямар туһа хүргэхэб? Ухаан бодолыемнай юугээр баяжуулха болоноб? Энэ түүхэдэ тушаал ээлдэг ноед һайд дура зоргоороо элдэб аяг ааша гаргаа гэжэ уншагшадаа найдуулха аргатайб. Жэшээ болгон имэ баримта тушаа тогтохомни. КПСС-эй реском июлиин эсэстэ энэ коллективтэ хэзээдэшье хүдэлөөгүй Л. Ч. Нимаевагай хадам эжы болон үбгэнэйнь дүүдэ Борсоевой үйлсөөр оршоһон 7—дохи гэртэ хоер комнатно квартира үгөө гэжэ дурдан хэлэхэ байнаб. Теэдшье тэдэ городто яһала хүрэхэ талмайтай гэртэй байгаа юм. Энэ квартира профкомой хубаарилаагүй байгаашье һаань, «хэрэгтэй» хүнүүдтэ үгтэһэн лэ байна бшуу...

Эндэ юун гэжэ хэлэлтэйб? Жэшээлхэдэ, үйлэдбэри дээрэ хүдэлдэг хүдэлмэришэн анги аюулгүйн техникэ сахиха дүримые шуһа мяхаараа мэдэхэ зэргэтэй гэжэ дуй дүршэлтэй ажахые үйлэдбэрилэгшэд һайн ойлгодог. Тиимэһээ хүн бүхэнэй еһо дүримүүдые нарин нягтаар сахихын тула бидэ буулта хэхэ еһогүйбди.

Энээн дээрэһээ харахада, гэр байрын эрхэ байдалнуудые һайжаруулха хүнүүдые бүридхэлдэ абаһан дүримүүд, гэр байрын кодексын статьянууд хаана гээшэб? Энээниие тайлбарилхань хүшэр бэшэ. Гэр байраяа һайжаруулхаар ээлжээндэ хэдэн арбаад жэлэй туршада байһан хүнүүд гүйсэд һайн түхеэрэлгэтэй гэр байра абангүйгөөр хүгшэрөөд наһа барашадаг байха юм. Сэлэнгын зүүн эрьедэ түбхинэһэн, үерэй болоходо зободог хүнүүдэй гэрнүүд, Батарейкын бараагууд соо түрэһэн хүнүүд ехэ, наһажаал болоод, гэрэйнгээ эрхэ байдал һайжаруулжа үрдингүйгөөр наһа барашадаг лэ. Мүнөө город соомнай сонходоо хүрэтэр газар руу һуушаһан урданай үмхи гэрнүүд хэды олон гээшэб даа.

Хубиин асуудалнуудаар хүнүүдтэй уулзажа байдаг КПСС-эй республиканска комитедэй секретарь Л. Ч. Нимаевагай энээн тухай мэдээгүй байха аргань үгы бэшэ гү?

Мэдэнгүй яахаб даа. Энээнһээ ямаршье үрэ гаранагүй бшуу.

Библи соо врачта хүсэһэн имэ мэдээжэ хүсэлэл бии юм: нэн түрүүн врач үбшэнтэниие эмшэлхэһээ урид өөрөө бэеэ арюудхан аргалха зэргэтэй. Нангин бэшэлгын үнинэй заабари бэшэ болоһон албан хойрог ябадалтай аппаратчигуудта Ленинэй дурасхаалта эдэ үгэнүүдые һануулхада болохо байгаа. «Хэрбээ коммунистнуудай өөһэдынь нэрэ хүндэеэ буурулаагүй, бузарлаагүй һаань, партиин нэрэ хүндые хэншье буурулхагүй...»

Өөртөө гэр байра шэлэжэ абаха болоходоо, энээн тухай огто мартажархинабди. Лидия Чимитовна өөрынгөө статья соо хүнэй һайн һайхан ябадал, һэшхэл тухай яһала гоеор бодомжолно бэшэ гү.

Мүнөөнэй зарим коммунистнуудай журамай талаар элишэлэгдээгүй ябадалнууд тухай өөрынгөө оппонент С. Тарноруцкиин үйдхарта ажаглалтануудые Л. Ч. Нимаева баталан харуулба бшуу. Энээнһээ уламжалан, зүрхэ сэдьхэлынь үбдэнгүй яахаб даа.

Сергей НОВОСЕЛОВ,
СССР-эй арадай депутат С. Г. Шапхаевай туһалагша-секретарь.

Авторһаа: Энэ бэшэгэй хэблэлдэ толилогдохоор бэлдэгдээд байхада, КПСС-эй рескомой хэрэгүүдые эрхилэгшэ А. П. Елгин намда хонходоо. Шалгалтын материалнуудаар хараад үзэхэдэ, энэ хүмнай бүдүүлиг аяг аашын амжалтатайгаар үнгэрхын, бэелүүлэгдэхын тула бүхы хүсөөрөө оролдоһон, туһалһан байна бшуу. Лидия Чимитовна болон тэрэнэй бүлэ һаяхан хуули бусаар абаһан квартираяа тушаагаа гэжэ тэрэ ехэл дуратайгаар мэдээсэбэ.

Үнэн зүб байдал гүйсэдөөр илаа гэжэ энээниие угтан абалтай гү? Үгыл хаш даа. КПСС-эй рескомой бюрогой болон шалгалтын комиссиин, имэрхүү «коммунистнуудай» бүридхэлдэ байдаг эхин организацинуудта олондо мэдээсээд, хатуу шанга сэгнэлтын энэ түүхэдэ үгтөөд байгаа һаань, манай һанаа сэдьхэлдэ тааруу болохо гэжэ һанагдана.

Энэмнай нэн түрүүн партида өөртэнь ашатай туһатай байха бшуу.

КПСС-эй БУРЯАДАЙ РЕСПУБЛИКАНСКА КОМИТЕДЭЙ СЕКРЕТАРЬ Л. Ч. НИМАЕВА БОЛОН ТЭРЭНЭЙ БҮЛЫН КВАРТИРАНУУДЫЕ АБАҺАН УШАРААР ҺУНГАГШАДАЙ ГОМДОЛНУУДЫЕ ШАЛГАҺАН ТУХАЙ

СПРАВКА

Байгша оной августын эсэс болон сентябриин эхин багта Буряадай АССР-эй Советскэ национально-территориальна 517-дохи округһоо дэбжүүлэгдэһэн СССР-эй арадай депутат С. Г. Шапхаевай приемнодо хэдэн олон хүнүүд ерэжэ, КПСС-эй республиканска комитедэй секретарь Л. Ч. Нимаева болон тэрэнэй бүлын хуули бусаар квартирануудые абаһан тухай гомдол баряа, мэдээсээ. Хайшан гээд гансата хоер квартира абаһыень шалгалта үнгэргэхэ дурадхал хойно хойноһоо орожо, СССР-эй арадай депутат эдэ дохеонуудые шалгаха гэһэн шиидхэбэри абаа.

Иигэжэ тэрэ өөрынгөө туһалагша—секретарь С. И. Новоселовто хандажа, Улаан-Үдын городской болон районно Соведүүдэй депутадуудһаа бүридүүлэгдэһэн комисси эмхидхэхые даалгаа. Ямар документнүүдэй үндэһэ баримтаар квартиранууд үгтөөб гэжэ комисси шалгалта үнгэргэжэ эхилһэн байна.

Комиссиин бүридхэлдэ хэд ороо гэбэл: Буряадай АССР болон Шэтын областиин «Лесная газетын» тусхайта корреспондент, СССР-эй арадай депутадай туһалагша-секретарь Сергей Иванович Новоселов, «Бурятгеология» нэгэдэлэй Түбэй геолого-геофизическэ экспедициин нэгэдэлэй профсоюзна комитедэй түрүүлэгшэ Советскэ районно Соведэй арадай депутат Роберт Васильевич Мещеряков, 1950 онһоо хойшо КПСС-эй гэшүүн, пенсионер, Улаан-Үдын городской Соведэй арадай депутат Владимир Владимирович Степанов, «Жилгражданстройн» 5-дахи СМУ-гай хүдэлмэришэн, Улаан-Үдын городской Соведэй арадай депутат Павел Иннокентьевич Плотников.

Тус комисси заагдаһан хэрэгээр бүхы документнүүдые урбуулан хаража, танилсажа, Улаан-Үдын Советскэ болон Железнодорожно районно Соведүүдэй гүйсэдкомуудта, Улаан-Үдын городской Соведтэ, КПСС-эй Буряадай республиканска комитедэй профсоюзай комитедтэ, гэр байра ашаглалгын тусхай органуудта, Улаан-Үдын райондо байһан сэрэгэй гэр байра ашаглалгын частьда хүдэлжэ байһан тушаалта нюурнуудтай хөөрэлдөөнүүдые үнгэргэжэ, нилээд ехэ хүдэлмэри ябуулжа гараа.

Иигэжэ комисси шалгалта үнгэргэһэнэйнгээ удаа дүнгүүдые гаргаһан байна. Комиссиин ямар тогтоол абаһаниие уншагшадай анхаралда дурадханабди.

1. КПСС-эй республиканска комитедэй секретарь нүхэр Л. Ч. Нимаева бүлэтэеэ хамта 1972 онһоо 1990 оной август хүрэтэр Гольдсоболиин үйлсэдэхи 60-дахи номерой гэрэй 4-дэхи квартирада зээжэ ороо. Ордер—1972 оной апрелиин 29-һөө үгтэһэн, № 659. Железнодорожно районно Соведэй гүйсэдкомой шиидхэбэреэр

(Түгэсхэлынь 10-дахи нюурта).

Ѓаанад, коммунистнууд, хэд гээшэбта? (9-хи нюур хара).

ордер барюулагдаа). Гурбан комнатотой квартирын талмай—45 дүрбэлжэн метр.

1972 оной апрелиин 29-дэ үгтэһэн 659-дэхи номерой ордерто (Гольдсобелиин үйлсэ, 60, 4) дүрбэн хүн бэшүүлэгдэнхэй үлөө: Л. Ч. Нимаева, А. Н. Батуев, Э. Батуева, Г. А. Салдуева.

Дүрбэн хүнһөө бүридэһэн бүлэ СССР-эй гэр байра тухай хуулиин үндэһөөр, эрхэтэдые бүридхэлдэ абаха талаар дүримэй еһоор ондоо шэнэ квартира абаха гү, али квартирая һайжаруулха гэһэн оролдолго гаргаха эрхэгүй байгаа.

7-дохи статьягай еһоор бүлын нэгэ гэшүүндэ 7 дүрбэлжэн метрһээ бага талмай хүртэбэл, гэр байрая һайжаруулха мэдүүлгэ бэшэхэ, оролдолго гаргаха эрхэтэй. Л. Ч. Нимаева болон тэрэнэй бүлэ бусадһаа онсо ондоо хүнүүд бэшэ ха юм даа. Тиимэһээ тэдэнэр гэр байрая һайжаруулха мэдүүлгэ үгэхэ эрхэгүй.

Л. Ч. Нимаева эрдэмэй кандидат гэжэ нэмэебди. Тиигэбэшье тэрэ долоодохи болон хорин гурбадахи статья эбдэхэ ямаршье үндэһэ баримтагүй гэжэ тэмдэглэе. 1982 ондо СССР-эй гэр байрын асуудалнуудаар хуули дүрим абаха болотор РСФСР-эй гэр байрын кодекс баримталагдадаг һааб даа. Мүнөө тэрэ болюулагданхай ха юм. Хуушанай дүримөөр эрдэмэй кандидадууд болон докторнууд бусад хүнүүдтэ орходоо 20 дүрбэлжэн метр талмайгаар ехэ гэр байрануудые абаха эрхэтэй һэн. Теэд СССР-эй гэр байрын асуудалнуудаар хуули дүримэй абтагдахада, 22-дохи статьягай еһоор энэ нормо 10 дүрбэлжэн метр хүрэтэр бага болгогдоо. Энэмнай нэгэ гэрээр үлүү болоно гэжэ һанахаар бэшэ ааб даа. 10 дүрбэлжэн метр гээшэмнай нэгэл багашаг комнато болоно бшуу. Тиихэдээ нүхэр Л. Ч. Нимаева хэмһээ үлүүсэ ехэ талмайтай хоер томо гэр абаха нэгэшье эрхэгүй байгаа.

1982 онһоо мүнөө хүрэтэр тус асуудалнуудаар ниитэ союзна акт абтагдаадүй. Тэрэнэй шэнээр баталагдатар 1930 оной февралиин 28-һаа хүсэндөө байһан РСФСР-эй СНК болон ВЦИК-гай «Гэр байрын нэмэлтэ талмай абаха эрхэнүүд тухай» гэһэн тогтоол баримталагдаһаар. Үнгэрһэн жэлнүүд соо олон нэмэлтэнүүд, хубилалтанууд тус тогтоол соо оруулагданхай ааб даа. Тус документын еһоор гэр байрын нэмэлтэ талмай абаха эрхэтэй хүнүүд ондоо шэнэ гэртэ орохо мэдүүлгэ үгэхэ ямаршье үндэһэ баримтагүй байшана бшуу. Тусхайлбал иимэрхүү байдалда 7-дохи статья нарин нягтаар сахигдаха еһотой. Буряадай АССР-тэ гэр байра абаха, үгы гэбэл гэр байрая һайжаруулха талаар тусхай дүримүүд хаа яахан хазагайруулагдахая һанадаг байха юм.

Эрдэмэй кандидат гэжэ тоолоод, шэнэ гэр тэрээндэ үгэхэ гээшэ мүн лэ буруу. Нэмэлтэ үшөө нэгэ комнато үгэхэдэ болохо байгаа. Теэд энээн тухай хөөрэлдөөншье гараагүй байха юм. РСФСР-эй СНК болон ВЦИК-гай тогтоол дотор хэлэгдэһэнэй еһоор, гэр байрын нэмэлтэ талмай абаха эрхэтэй хүнүүд гэр байрая һайжаруулха, үгы гэбэл шэнэ гэр байра абаха эрилтэ табиха, мэдүүлгэ үгэхэ нэгэшье эрхэгүй. Эдэ эрхэтэдэй эрилтэнүүдые дүүргэхэ гэжэ оролдоһон тушаалта нюурнууд мүн лэ хуули дүрим эбдэнэ гээшэ. Нютагай Соведүүдэй гүйсэдкомууд болон ажалай коллективүүд гэр байра үгэлгын асуудалнуудта хамааралсажа, тэдэниие зүбөөр шиидхэхэ гэжэ оролдохо уялгатай. Энэмнай ганса нэгэн тушаалта нюурнуудай шиидхэжэрхихэ асуудал бэшэ гэжэ ойлгохо еһотойбди. Үшөө тиихэдэ гүйсэдкомууд, предприятиин хүтэлбэрилэгшэд болон профсоюзай комитет, коллектив оролсохо эрхэтэй.

2. Байгша оной март һарада нүхэр Л. Ч. Нимаева өөрынгөө квартирада 1961 ондо түрэһэн эрхэтэн Роза Буда-Цыреновна Гатыпова гэгшые оруулһан байна. ЖЭУ-да үгтэһэн мэдээнүүдэй еһоор, Роза Гатыпова нүхэр Нимаевагай зээ басаган. Тэрэ Нимаевагай квартирада ажаһуудаг гэжэ бэшэгдэһэншье һаа, тэндэ нэгэтэшье байжа үзөөгүй. Гатыпова Р. Б-Ц. Гольдсобелиин квартирын ордерто оруулагдаагүй гэжэ тэмдэглэебди.

Л. Ч. Нимаевагай бүлэ 5 хүн хүрэтэр олон болоо гэжэ дээрэ дурсагдаа һэн. Эды шэнээн гэжэ тоологдоошье һаа, Нимаевагай бүлэ шэнэ квартира абаха эрхэгүй байгаа гэжэ дахяад хэлэебди. Буряадай АССР-тэ гэр байра абаха гү, али гэр байрая һайжаруулха талаар ээлжээндэ бүридхэлдэ орохо дуратайшуул СССР-эй гэр байрын асуудалнуудаар хуули дүримэй статьянуудтай танилсаһан, тэдэниие һайн мэдэхэ болоһон байха еһотой. Гэр байрая ямаршье аргаар һаань һайжаруулха, шэнэ гэрнүүдые абаха дуратай зарим һэшхэлгүй хүнүүд хүүгэд, түрэлхидһөө гадна нэгэшье хабаагүй буса хүнүүдые ордер соо оруулха гэжэ оролдошодог. Иимэ ябадалнуудта эсэс табиха талаар хэмжээнүүд абтагдаха еһотой. Ордер соо ондоо хүнүүдые оруулха ябадалай гарабал, гурбан жэлэй үнгэрһэн хойно тус бүлые бүридхэлдэ абаха хэрэгтэй гэжэ мэдэдэг болоел.

Эрхэтэн Р. Б-Ц. Гатыповае, нүхэр Л. Ч. Нимаева эрдэмэй кандидат гэхэ мэтые хараада абаашье һаа, Нимаевагай бүлэ гэр байрая һайжаруулха, шэнэ гэрнүүдые абаха ямаршье үндэһэ баримтагүй, эрхэгүй байшана. Тэрэнэй эзэлжэ байһан гэрэй талмайе элеэр харуулха гэбэл иимэ: 5x7 кв. м+10 кв. м.=45 кв. м.

3. Нүхэр Л. Ч. Нимаевагай баталһанай еһоор (Буряадай телевидениин нэгэ программада баһал хэлэгдэһэн байна) тэдээнтэй хамта үбгэнэйнь дүү, нэгэдэхи группын инвалид Анатолий Намдыкович Батуев нэгэ үедэ ажаһууһан намтартай. Тэрэ 1951 ондо түрэһэн. Анатолий Намдыкович нэгэ үедэ Л. Ч. Нимаевагай дачада нэгэ комнато эзэлээ. Энэ дача хаана оршодог байгааб гэжэ уншагшаднай мэдэжэ байгаа еһотой. Буряадай АССР-эй Министрнүүдэй Соведэй гүрэнэй дачануудай райондо ааб даа гэжэ тэмдэглэебди.

Эдэ бүгэдэниие үшөөл һайнаар шалгаха хэрэгтэй гэжэ һанагдана. Юуб гэхэдэ, нүхэр Л. Ч. Нимаевагай квартирын ордерто (Гольдсобелиин үйлсэдэхи), Железнодорожно РОВД-гэй паспортна отделенидэ ямаршье мэдээнүүд оруулагдаагүй. Нүхэр А. Н. Батуев Гольдсобелиин үйлсэдэхи квартирада оруулагдаагүй байһан тула нүхэр Л. Ч. Нимаевагай бүлын бүридхэлдэ орожо, гэр байра абаха эрхэгүй байшана.

Хэрбээ А. Н. Батуев үнэхөөрөө Л. Ч. Нимаевагай квартирада нэгэ үедэ ажаһууһан байгаа гээшэ һаа, хуулиин еһоор гэр байрын ордерто бэшүүлэгдэхээ яагааб гэһэн асуудал гаража ерэнэ. Тиигэбэл ута унжагай шалгалта үнгэргэгдэхэгүй, үлүү хөөрэлдөөн болохогүй һэн.

Дээрэ дурсагдаһан хуули дүримэй еһоор нүхэр Л. Ч. Нимаева бүхы бүлэдөө ехэ талмайтай нэгэ квартира абажа, хуушан квартирая тушааха еһотой байгаа.

4. Байгша оной июлиин 20-до КПСС-эй Буряадай республиканска комитедэй хэрэгүүдые даагша А. П. Елгин Улаан-Үдын городской Соведэй гүйсэдкомдо 308-дахи номертой бэшэг оруулаа. Тэрээн соогоо нүхэр Елгин Борсоевой үйлсэдэхи 52-дохи номерой хоер комнатотой квартира Г. А. Салдуевагай бүлэдэ орхихо тухай хэлэгдэнэ. КПСС-эй республиканска комитедэй үзэл сурталай таһагые даагшын орлогшо Б. Д. Чимитсэй бүлэ энэ квартирада ажаһууһан байгаа.

«Нүхэр Г. А. Салдуева өөрын квартирагүй»,—гэжэ А. П. Елгин бэшэнэ. Гэхэ зуура, Г. А. Салдуева КПСС-эй областной комитедтэ нэгэшье дахин хүдэлжэ үзөөгүй, тус эмхи зургаанда гэр байра һайжаруулгын ээлжээндэ бэшүүлэгдээгүй байха юм. Теэд ямар аргаар хоер комнатотой квартира абаха болооб? СССР-эй, РСФСР-эй, Буряадай АССР-эй гэр байрын асуудалнуудаар хуули дүримүүдые бүдүүлигээр эбдэһэн ябадал гэжэ энэ ушар түшаа хэлэмээр бэшэ гү? Тусхайлбал дээрэ дурсагдаһан дүримүүдэй 7, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 22, 41-дэхи статьянууд бүдүүлигээр эбдэгдэһэн болоно...

5. Борсоевой үйлсэдэхи 52-дохи номерой квартирада Г. А. Салдуевагай бүлын ямар документнүүдэй үндэһөөр ороһон тухай шалгалта үнгэргэлгын үедэ А. П. Елгиной гараа табиһан КПСС-эй обкомой бэшэгһээ ондоо ямаршье документ байгаагүй. Урда тээнь Г. А. Салдуевагай ажаһууһан квартираһаа гараһан тухай буулгабари, гэр байрада шухала хэрэгтэй байһан тухайнь документ, бүридхэлдэ абаһан тухай саарһан, КПСС-эй рескомһоо ээлжээндэ байгшадай списогһоо буулгабари, профсоюзай комитет болон хүтэлбэрилэгшэдэй зүгһөө квартира үгэхэ тухай шиидхэбэри абаһан протокол гэхэ мэтэ документнүүдэй байгаагүйнь гайхалтай. Үшөө тиихэдэ Улаан-Үдын горгүйсэдкомдо гэр байрые хубаарилгын бүридхэлдэ абаһан тухай саарһан, мент харагдаагүй. Теэд нүхэр Г. А. Салдуева ямар үндэһөөр, ямар документнүүдэй еһоор, ямар ушар шалтагаанаар хоер комнатотой квартира абаа гээшэб? Гансал А. П. Елгиной эльгээһэн бэшэг гол үүргэ дүүргээ гү?

Улаан-Үдын горгүйсэдкомой, Советскэ райгүйсэдкомой архивууд соошье нүхэр Г. А. Салдуевада гэр үгэхэ тухай шиидхэбэри олдогдоогүй.

Гансал бэшэгэй еһоор болбосон түхэлтэй квартира үгэхэ ябадал хаанашье ушардаггүй байха. Тиимэһээ хуурмагаар бэшэгдэһэн, юрэл зохеогдоһон документнүүд түрүүшээр харуулагдаһан байгаа еһотой. Тиигээд шалгалтануудай үнгэргэгдэхэ болоходо, депутатска комиссиин эмхидхэгдэхэдэ, эдэ документнүүд үгы хэгдэшэһэн байгаа гээшэ ха. Городой совет органуудай тушаалта нюурнууд совет хуули дүрим бүдүүлигээр эбдэжэ, үндэр дээдэ тушаал эзэлэгшэдэй дура зоргон соо гэр байрануудые үгэдэг, хуурмаг документнүүдые бэшэдэг байна гэжэ элирбэ бшуу.

6. Яагаа хэзээшье һаа, Борсоевой үйлсэдэхи 52-дохи квартирада ажаһуухаар нүхэр Г. А. Салдуевада ордер Советскэ райгүйсэдком барюулаа. Ямаршье документнүүдгүйгөөр ордер барюулха ябадал тиимэшье олон дайралдадаггүй ааб даа гэжэ тэмдэглэе. Тус ордер соо 1951 ондо түрэһэн А. Н. Батуев, Г. А. Салдуевагай хүбүүн, үбгэнэйнь дүү (Гольдсобелиин үйлсэдэхи 60-дахи номерой квартирада бэшүүлэгдээгүй) оруулагдаа. Эндэһээ хараад үзэхэдэ, Дүримүүдэй 2, 8, 32, 33, 34, 35, 40, 41, 47, 48-дахи статьянууд бүдүүлигээр эбдэгдэһэн болоно.

7. Борсоевой үйлсэдэхи 52-дохи квартира хэндэ үлэхэ тухай КПСС-эй Буряадай рескомой профсоюзай комитедэй суглаан дээрэ зүбшэн хэлсээгүй, тэрээн тухай нэгэшье хөөрэлдөөн болоогүй гэжэ элирүүлэгдээ. Профкомой гэшүүд Л. Г. Прохорова, Г. В. Слугинова, профкомой түрүүлэгшэ Г. М. Литвинцев тус квартирын сүлөөрһэн тухай дуулаагүйбди гэжэ мэдээсээ. Эндэшье хуули дүрим эбдэгдээ гэжэ тэмдэглэе. Тусхайлбал 10, 41, 34 болон 35-дахи статьянууд хазагайруулагдаһан байна. КПСС-эй рескомой хэрэгүүдые даагша А. П. Елгин болон Советскэ райгүйсэдкомой тушаалта нюурнууд уголовно харюусалгада хүртүүлмэ хуули буса ябадал гаргаа гэжэ тэмдэглэе.

8. Байгша оной августын 29-дэ КПСС-эй Буряадай рескомой профсоюзай комитет болон хэрэгүүдые хүтэлбэрилгын таһагай хамтын суглаан боложо, КПСС-эй рескомдо үгтэдэг квартирануудые хубаарилгын асуудал хаража үзөө.

СССР-эй профсоюзуудай Уставай еһоор энэ суглаан үнгэргэгдэхэ еһогүй байгаа. Ушар юуб гэхэдэ, байгша оной августын 29-дэ абтаһан 10 дахи номерой протоколой еһоор профкомой 6 гэшүүдэй оройдоол хоерынь —Л. Г. Прохорова болон Г. В. Слугинова суглаанда хабаадаа. Суглаанда уригдаһан таһагуудай профоргнууд нүхэд Бадмаева, Бунеев, Петухова, Семенова, Николайчук тус асуудал шиидхэлгэдэ хабаадалсаха эрхэгүй байгаа бшуу. Профкомой түрүүлэгшэ Г. М. Литвинцев, профкомой ЖБК-гай түрүүлэгшэ Б. В. Мантатов амаралтада гараһан байжа, суглаанда хабаадаагүй.

Протоколой еһоор суглаанда хабаадагшадта Борсоевой үйлсэдэхи 52-дохи квартирын сүлөөрһэн тухай дуулгагдангүй үлэшөө. Тиихэдээ тус квартира бүридхэлдэ абтагдаагүй, хажуу тээ үлэшэһэн болоно бшуу.

Теэд ямар асуудал хамтын суглаан дээрэ хаража үзэгдөөб? Профсоюзная үйлсэдэхи 33-дахи номерой гэртэ гурбан комнатотой квартираһаа бүридэһэн 14-дэхи номерой квартира (61 дүрбэлжэн метр талмайтай) КПСС-эй рескомой секретарь Л. Ч. Нимаевагай бүлэдэ үгэхэ тухай асуудал хаража үзэгдөө. Табан хүнһөө бүридэһэн бүлэдэ тус квартира үгэхые баадхаһан элидхэл А. П. Елгин хээ гэжэ профкомой гэшүүд Л. Г. Прохорова болон Г. В. Слугинова хэлээ. Л. Ч. Нимаевагай хадам эхэдэ хоер комнатотой квартира Борсоевой үйлсэдэхи гэртэ үгтөө гэжэ тон һайн мэдэжэ байһан А. П. Елгин энээн тухай нэгэшье үгөөр дурдангүй гараа. Иигэжэ тэрэ гэр байра хубаарилгын дүрим бүдүүлигээр эбдэһэнэйнгээ түлөө уголовно харюусалгада хүртүүлэгдэхэ еһотой.

Профсоюзная үйлсэдэхи 14-дэхи номерой квартира нүхэр Л. Ч. Нимаевагай бүлэдэ үгтэхэ еһогүй байгаа бшуу. Ушар юуб гэхэдэ, профкомой гэшүүд Л. Г. Прохорова болон Г. В. Слугиновагай мэдүүлһэнэй еһоор, нүхэр Л. Ч. Нимаева гэр байра һайжаруулгын бүридхэлдэ нэгэтэшье орожо үзөөгүй. Ээлжээнэй список нюдэндөөшье хаража үзөөгүйб гэжэ КПСС-эй рескомой профсоюзна комитедэй түрүүлэгшэ Г. М. Литвинцев хэлэһэн байна. Дүримүүдэй 20-дохи статья дотор иигэжэ хэлэгдэнэ: «Гэр байра һайжаруулгын бүридхэлһөө эрхэтэд ямар ушараар гаргагдаха еһотойб гэбэл:

хэрбээ бүлын гэшүүндэ дүримэй еһоор тогтоогдоһон талмайн хүрөө гээшэ һаа (9 дүрбэлжэн метр), гэр байра һайжаруулгын гү, али шэнэ гэр абалгын ээлжээнһээ гаргаха (49-дэхи статья). Эндэһээ бодоод үзэхэдэ, Л. Ч. Нимаевагай бүлэ гэр байра һайжаруулгын бүридхэлһөө тэрэ дары гаргагдаха еһотой байгаа. Гурбан хүндэ тус тустаа 15 дүрбэлжэн метр талмай хүртэһэн болоно.

Тусхайлбал, профком болон эмхи зургаанай хүтэлбэрилэгшэдэй хамтын суглаан ямаршье үндэһэ баримтагүй шиидхэбэри абаа.

Дээрэ дурсагдаһан бүхы юумэндэ үшөө ямар юумэ нэмэлтэйб гэхэдэ, КПСС-эй рескомдо бүри һая болотор (Л. В. Потаповай захиралта үгэтэр) гэр байра хубаарилгын асуудал буруугаар шиидхэгдэдэг, һэнгэргүйгөөр хазагайруулагдадаг байгаа. Профсоюзай комитедэй шиидхэбэригүйгөөр ямаршье асуудал хаража үзэгдэхэ еһогүй гэжэ мэдээжэ байха. Теэд КПСС-эй рескомдо энэ дүрим бүдүүлигээр эбдэгдэнэ.

9. Байгша оной сентябрь һарын түрүүшын арбан хоногто нүхэр Нимаевагай бүлэ Профсоюзная үйлсэдэхи 14-дэхи номерой квартирада зөөжэ ороо. Ямаршье ордергүйгөөр, тусхай документнүүдгүйгөөр, райгүйсэдкомой шиидхэбэригүйгөөр хуушан байрыень шалгаһан тухай тусхай актгүйгөөр шэнэ гэртэ ороһон байна. Теэд хуурмаг документнүүд байгаа гэжэ дээрэ дурдаа һэмди. Шалгалтануудай эхилхэдэ, тусхай комиссиин бүридхэгдэхэдэ тэдэ шатаагдашаһан байжа болоо. СССР-эй гэр байрын асуудалнуудаар хуули дүримүүдые иимэ бүдүүлигээр эбдэхэ ябадал анхарагдангүйгөөр үлэхэ еһогүй.

Профсоюзная үйлсэдэхи 14-дэхи номерой квартирые Л. Ч. Нимаева эзэлхэ еһогүй байгаа. Энээниие бүгэдэнэй анхаралда табиха дуран хүрэнэ.

10. Л. Ч. Нимаевагай Профсоюзная үйлсэдэхи квартирада зөөжэ ерэхын урда тээ эндэнь сэрэгшэ А. И. Николаевай бүлэ ажаһуугаа. Улаан-Үдын горгүйсэдкомой гэр байра хубаарилгын асуудалнуудые шиидхэдэг таһагта хандахадамнай, тус квартира сэрэгэй КЭЧ-тэ дамжуулагдаа гэжэ хэлээ. Харин Улаан-Үдын КЭЧ-тэ ошоходомнай, тус квартира мүнөө үедэ КПСС-эй рескомдо дамжуулагдажа, тэрэниие Советскэ райгүйсэдком хэндэ үгэхые шиидхэхэ еһотой гэжэ мэдээсэһэн байна.

ТОБШОЛОЛНУУД

1. ССР-эй Союзай гэр байрын үндэһэн хуулинуудые, РСФСР-эй гэр байрын кодекснуудые, Буряадай АССР-эй гэр байрын эрхэ байдалнуудые, һайжаруулха талаар ээлжээндэ байгшадай бүридхэлэй болон гэр байра үгэлгын дүримүүдые бүдүүлигээр хазагайруулха зуураа, байгша оной июль-август һарануудта рескомой секретарь Л. Ч. Нимаевагай бүлэдэ хоер квартира үгэһэн байна.

КПСС-эй рескомой секретарь Л. Ч. Нимаевагай, рескомой ажал хэрэгүүдэй эрхилэгшэ А. П. Елгиной, Улаан-Үдын горгүйсэдкомой болон Советскэ райгүйсэдкомой тушаалта хүнүүдэй иимэ ябуулганууд гэр байрынгаа эрхэ байдалые һайжаруулхын тула олон мянган хүнүүдэй ээлжээндэ табигдаһан эрхэтэдые хохидолдо оруулна, партийна органуудай, КПСС-эй рескомой, Совет засагай институдуудай нэрэ хүндые бууруулна.

ДУРАДХАЛНУУД

1. КПСС-эй республиканска комитедэй бюро, партийна эхин организацинууд КПСС-эй гэшүүд Л. Ч. Нимаева, А. П. Елгин гэгшэдэй гэр байрын хуулиие бүдүүлигээр хазагайруулһан тухай, Борсоевой үйлсөөр оршоһон 7-дохи гэрэй 52-дохи квартирада хуули бусаар ордер бэшэжэ үгэһэн Советскэ райгүйсэдкомой тушаалта хүнүүдэй гэр байрын хуулиие бүдүүлигээр хазагайруулһан тухай асуудал хаража үзэхэ.

2. Советскэ районой прокуратурада Профсоюзная үйлсөөр оршоһон 33-дахи гэрэй 14-дэхи квартира өөрынгөө дураар эзэлһэн Л. Ч. Нимаевагай бүлые гаргаха зүбшөөл үгэхэ, Советскэ райгүйсэдкомой Борсоевой үйлсөөр оршоһон 7-дохи гэрэй 52-дохи квартирада орохоор 605 номертой хуули бусаар ордер бэшэһэн тухай сүүдтэ үгэхэ.

3. Советскэ районой прокуратура А. П. Елгиниие, Советскэ райгүйсэдкомой тушаалта хүнүүдые гэмнэхэ талаар уголовно хэрэг эрхилхэ.

4. Улаан-Үдын горсоведэй гүйсэдком КПСС-эй Буряадай рескомой хэрэгүүдые эрхилэгшэтэй хамта Профсоюзная үйлсын 33-дахи гэрэй статус тухай асуудал хаража үзэхэ. Хэрбээ энэ гэрые барилгада Соведэй мүнгэ зөөриин һомолһон тухай мэдээнүүдэй баталагдаа һаань, энэ гэртэ сүлөөрһэн квартиранууд городой ээлжээндэ хубаарилхын тула дамжуулан үгэхэ.

Моссоведэй болон Ленсоведэй харуулһан жэшээгэй еһоор, үдэдэхи арга хараалхада болохо: һайжаруулагдаһан планировкотой энэ гэрэй квартирануудые абаха хүсэлтэй хүнүүдтэ худалдаха (урьһаар худалдахада болохо), тэндэһээ ороһон мүнгые Улаан-Үдын городской Соведэй бюджедтэ гү, али партбюджедтэ эльгээхэ. Иимэ квартирануудые худалдажа абаха хүсэлгүй хүнүүдые таарамжатай шиидхэбэри гаргаһанай һүүлээр бүлын бүридэлэй еһоор юрын түхэлэй һайн квартирада оруулха, харин сүлөөрһэн квартирануудые городой гү, али республиканска парторганизациин аша туһада аукцион эмхидхэжэ худалдаха (гэрэй ямар эмхидэ хабаатай байһанһаа дулдыдан).

5. Горсоведэй гүйсэдком КПСС-эй рескомой гэр байрын эрхэ байдалнуудые һайжаруулха хүсэлтэй хүнүүдэй бүридхэлэй байдалые шанга хиналта доро абажа, рескомой хэрэгүүдэй управлениидэ болон профкомдо энэ хэрэг гуримтай болгоходонь туһалха.

Комиссиин гэшүүд: Р. В. МЕЩЕРЯКОВ, С. И. НОВОСЕЛОВ, П. И. ПЛОТНИКОВ, Э. В. СТЕПАНОВ.

Манай справкын 3 болон 6-дахи пунктнуудта нэмэлтэ болгон, иигэжэ мэдээсэнэбди: эрхэтэн Батуев Анатолий Намдыкович, 1951 ондо түрэһэн, Фрунзе үйлсын 9-дэхи гэрэй 38-дахи хоер комнатно квартирада ажаһуудаг, пропискатай, тэрэнь 28 дүрбэлжэн метр талмайтай гэжэ элирүүлэгдээ. Тэрээнтэй хамта энэ квартирада эрхэтэн Афанасьева Дарья Ардановна ажаһуудаг. Энэмнай тэрэнэй эхэ Г. А. Салдуевагай эгэшэнь болоно. А. Н. Батуевай Борсоевой үйлсын 7-дохи гэрэй 52-дохи квартирада нүүжэ ороһонойнь һүүлээр Д. А. Афанасьева хоер комнатно квартирада гансааран үлэбэ.

Тиихэдээ Л. Ч. Нимаева үлбэр бэетэй болоһон үбгэнэймни дүү гэмниин квартирада ажаһуудаг гэхэдээ, худал хуурмаг ябадал гаргаһан болоно.

Комиссиин гэшүүд: С. И. НОВОСЕЛОВ, П. И. ПЛОТНИКОВ.

Таанадта зорюулагдаһан уулзалга

УРАН ЗОХЕОЛШО Леонид Иванович Бородин Советскэ Союзай уншагшадай үргэн аудиторитой балайшье танил бэшэ байха. Тэрэ харин гүрэнүүдэй хэдэн шангуудай лауреат юм. Бородинай прозын хэдэн зохеол «Юность», «Наш современник» журналнуудта толилогдожо, уншагшадай анхарал абаһаар татаа һэн. Тэрэнэй номуудай юундэ һаатажа, уншагшадай дунда тарадаггүй байһые тайлбарилхань хүшэр бэшэ юм: Бородин тогтошоһон үе сагуудта түрмэдэ һуужа байгаа бшуу. Брежневэй үедэ дүн хамта 15 жэлээ түрмэдэ үнгэргөө.

Долоон хоногой урда тээ Леонид Иванович Улаан-Үдэ хотоор айлшалаа. Л. И. Бородиной ажабайдалай замда тудалдаһан жэлнүүд тухай тэрээнтэй үнгэргэһэн интервью мүнөө таанадай анхаралда дурадханабди.

Корр.: Мүнөө манай обществодо шиидхэгдээгүй нилээд олон асуудалнууд сугларшанхай гээшэ. Тантай уулзалгада бэлдэхэ зуураа, жараад, далаад онуудта бүрилдэһэн гуримтай өөрынхөөрөө тэмсэхээр һэдэһэн танай ажабайдалай замууд, бусад хүнүүдэй хуби заяан тухай ходо бодожо ябааб. Тэдэнэртэ хэды хүшэр хүндэ байгааб даа. Заримашуул үгэ хэлэхэ, олоной урда гаража, үгэ хэлэхэ эрхэһээ хаһагдаһан байна бшуу. Тиимэһээ тэдэ найдахаяа болеод, олонхи хүнүүд эмиграциин зам шэлэхэдээ, балайшье һайн зам шэлээ гэжэ би һанахагүй байнаб. Мүнөө бидэ энэ үе сагые революционно гэжэ нэрлэнэбди. Россин эрхим хүбүүд, тэдэнэй дунда манай гайхамшаг уран зохеолшод Абрамов, Распутин, Астафьев, Белов, Залыгин гэгшэд тэрэниие бэлдээ ха юм. Гэнтэ «революционернүүдэй» дунда һаяын эмигрантнууд байһан Войнович, Синявский оролсонол. Агуувхэ туршалгын үедэ Эхэ ороноо хаяжа ошоһон хүнүүд, Эхэ оронойнгоо хүшэр хүндэ зоболонгуудые хубаалдажа, саашадаа тэмсэхэ хаба шадалаа олоогүй хүнүүд оромнай ямар байхаб, мүнөө хайшан гэжэ ажаһуухаб гэжэ хэлэхэ моральна эрхэгүй гэжэ та һанахагүй байна гүт!

ТЭРЭ РОССИДА ҮЛӨӨ

Бородин: Би иигэжэ хэлэхэб: «эмиграци» гэһэн ойлгосо хододоо байгаа юм. Өөрөө «эмиграци» гэһэн баримта эрхэтэнэй өөрынгөө гүрэндэ хандаха талаар эрхыень бууруулнагүй бшуу. Эндэ ямар мэдэрэлтэйгээр оронһоо гаража ошоноб гэһэн үе шухала байжа магад. Минии хараһаар байтар хэды олон зон ябашооб даа. Минии танилнуудшье ябаһан байха. Би тэдэнииие хараад, юундэшьеб хайрлахаяа һанадаг һэмби. Эхэ ороноо хаяжа ошоходоо, аягүйрхэдэгшье хүнүүд байдаг бэлэй. Заримашуул ажабайдалдаа ехэл буруу ябадал гарганабди, маанадые гаража ошохые баадхаа гэһэн мэдэрэлтэй хүнүүд ушардаг бэлэй. Зүб ябадал гаргажа байһандаа этигэнэгүйбди гэжэ тэдэ сэхэ хэлэдэг һэн. Эндээ үлэһэн маанадһаа хүлисэл гүйдаг хүнүүдыешье би мэдэхэб. Юундэб гэхэдэ, тэрэ үедэ (70-аад онуудта) гаража ошоһон хүн бүхэн түрмэдэ һууһан хүнэй болзорые хороодог байгаа бшуу. Бидэ хэды үсөөхэн байгаабибди! Зүгөөр ондоошье хүнүүд бии һэн. Тэдэ арилха зуураа, бусаха арга боломжо хэзээдэшье байхагүй гэжэ иигэжэ онсо тэмдэглэхые хүсэдэг бэлэй: «Энэ орон бэшэ, харин боолнуудай орон, эндэ хэзээдэшье юумэ байгаагүй, байхашьегүй, нормальна хүн энэ орондо, энэ арадтай ажаһуужа шадахагүй». Үнэн зүрхэнһөө иигэжэ хэлэнэ гэжэ би һанадаггүй һэм. Гаража ошохо болоһондоо бэеэ сагааруулхын тула энэ мэтээр хэлээ юм бээз гэжэ ойлгохош. Зүгөөр гурбадахи вариант байгаа. Энэ удаа хүнүүд эндэһээ түргэн гаража ошохо гэһэн хатуу этигэлтэйгээр ябадаг һэн. Тиихэдээ энэ орон манда хэрэггүй, үнэхөөрөөшье ямар нэгэ хүнэй эндэ зоболонгүйгөөр ажаһууха нэрэ хүндэтэй орон бэшэ гэхэ мэтээр хэлэдэг бэлэй. Оронһоо гаража ошоһон хүнүүдэй бултанайнь нэгэ түхэл шэнжэ ямар бэ гэхэдэ, засагаархидай дарлалта хашалтын ашаар гаража ерээбди гэжэ Баруунай орондо ошоһон хүн бүхэн мэдүүлдэг бэлэй. Үнэхөөрөөшье, 70-аад онуудта диссидентскэ шэглэлтэй эдэбхитэй уран зохеолшодые гү, али ниитын ажал ябуулагшадые органуудта урижа, иигэжэ хэлэдэг һэн: байдал шангадажа захалаа, тиимэһээ эндэһээ ябаа һаатнай, танда дээрэ байха. Бултадаа шалтагаа сэхэ руунь тайлбарилан хэлэдэггүй байгаа. Гэбэшье иимэрхүү хөөрэлдөөнүүдэй һүүлээр бодото байдалые зүбөөр сэгнэжэ, олохон хүнүүд гаража ябашадаг һэн.

Зарим хүнүүд ажал хэрэгээ эдэбхитэйгээр эхилжэ, баруун ороной эмигрантнуудай дунда онсо һуури эзэлжэ шададаг. Харин нүгөөдүүлынь арга хүргаяа оложо ядахадаа ондоо тээшээ зөөхэ һэдэлгэ гаргадаг гээшэ. Жэшээлбэл, Владимов орео хүшэр байдалда орожо, ондоо тээшээ ошохо гэжэ бодоһон байна. Зүрхэниинь, толгойнь үбдэдэг боложо, тэрэ аалин намдуу байдалда ажаһууха ёһотой болоо һэн. Войнович тухай ехэ юумэ мэдэхэгүйб. Гэбэшье тэрэшье баһал хүндэтэй шалтагаанаар ошохо гэжэ бодоо һэн гэжэ мэдэнэб. Аксенов «Метрополь» хэблэлһэнэйнгээ удаа ондоо тээшээ зөөхэ гэжэ бодоһон байна. Тэрээндэ үшөө ондоошье хэблэлдэ тушаахаар гар бэшэлгэнүүд бии һэн. Эхэ ороноо, үлгы һайхан нютагаа орхижо, ондоо тээшээ зөөжэ ошохые зүрхэсэхэ гээшэ бэлэн бэшэ байгаа ёһотой. Иимэ шиидхэбэри абахын тула хүндэтэй шалтагаан хэрэгтэй бшуу. Ондоо орон руу зөөжэ ошоһон аад, удаанишье болонгүй һөөргөө ерэхэ гэжэ оролдоһон хүнүүдые ойлгохонь бэрхэтэй байдаг. Арай гэжэ һөөргөө бусахадаа ямаршье һэшхэлгүйгөөр бүхы юумэ муушалха, үндэһэ баримтагүй сэгнэлтэнүүдые үгэхэ, хоб-жэб тарааха. Һөөргөө бусаһан бүхы хүнүүд иимэ аяг ааша гаргадаггүй ааб даа. Өөһэдыгөө зэмэтэйбди, маанадһаа бэшэ хэншье гэмтэй бэшэ гэжэ хэлэхэ хүнүүд үсөөн байхаяа һанадаг. Солженицынтэй болоһон ушар намда һайн танил. Тэрэ өөрынгөө дураар Эхэ ороноо орхижо ошоогүй — баалалтаар, мүрдэлгэ хардалгаар ошоһон болоно бшуу. Эхэ орондоо Солженицыниие үлөөхэ, ойлгохо гэжэ хэншье оролдоогүй.

Корр.: Леонид Иванович, та өөр тухайгаа нэгэшье үгэ дэлэнэгүйт. Тандашье Россиһаа гаража ошохыетнай дурадхаһан байгаа бэшэ гү... Теэд та Россидаа үлөө ха юмта.

Бородин: Өөр тухайгаа хөөрэхэ болоо һаа, тиимэшье һонирхолтой юумэн үгы даа. Ямар бэ нэгэ мартагдашагүй ябадал, баатаршалга гаргаа бэшэлби. Минии һанахада городто хүмүүжэһэн хүнүүд соел культураяа, һуралсал болбосоролоо айхабтар нарин нягтаар сахиха ёһотой. Зан ябадалай талаар болбосороогүй хүнүүд олон юумэн тухай бодожо үзэнгүйгөөр Эхэ ороноо орхижорхеод, ондоо тээшээ ямаршье аргаар һаань зөөхэ бодолдо эзэлэгдэдэг. Теэд иимэ хүнүүдэй үсөөн байдагынь болоол даа. Үнэхөөрөөшье намайе Эхэ оронһоо гаража ошохыемни баадхаа бэлэй. Тиихэдэ би нютагтаа үлэхэ гүб, али түрмэдэ хаалгаха гү гэһэн хоер шиидхэбэриин нэгыень шэлэхэ ёһотой болоод байгааб. Нам шэнги иимэ хүшэр байдалда ороһон хүнүүд хүрга дарама үсөөн байгаа ёһотой гэжэ һанагша һэм. Үри шэрэидэ орошоһон, хан гэхэ хашарһа мүнгэгүй болошоһон намайе ажалдашье абадаггүй байгаа. Иимэ шахардуу үедэ ондоо тээшээ зөөгөө һаамни дээрэ гү гэһэн бодол толгойдомни ороодшье үзөө. Теэд ондоо орон руу нүүжэ ошохо болоо һаа, хэзээдэшье гэдэргээ бусахагүйб гэһэн бодол намайе хэды ехээр һүрдүүлээ, сошоогоо һэм! Хэдэхэн үдэрэй туршада бүхы юумэн тушаа һайсахан бодожо үзэһэн, толгойгоо гүйлгэһэн, зобооһон байнаб. Энэ үеые хэды хүшэр байгааб гэжэ мүнөө һанадагби. Англи хэлэнэй учебнигшье ираад үзэхэ ушар болоо. Тобшоор хэлэбэл, нилээд хүшэр байдалда ороод абааб... Бүхы юумэн тушаа һайсахан бодожо үзэһэнэйнгөө удаа нютагтаа үлэхэ гэһэн шиидхэбэри эрид абаа һэм. Түрэлхидөө, үетэн нүхэдөө, тобшоор хэлэбэл, дүтынгөө бүхы хүнүүдые хэзээдэшье харахагүйб гэжэ һанахада, һүрөөтэй аймшагтай байгаал. Үшөө тиихэдэ Байгал далай һүүлшынхиэ хаража байнаб гэжэ һанахадаа, хэды ехээр айгаа һэнбиб.

...Мүнөө эдэ бүгэдэн тушаа хөөрэхэдөө, досоомни ямар бэ нэгэ аягүй болоһон шэнги. Намайе барижа хаахадаашье ондоо орон руу нүүжэ ошохоёо зүрхэсөөгүй байһандаа заахашье халаглаагүйб. Шанга гуримай түрмэдэ арбан жэлээр һууха болоод байхадаа, олон юумэн тухай бодожо үзэхэ баатай болооб. Түрмын һүүлээр дүлии балай ямар бэ нэгэ захын газар руу сүлэжэрхихэ байгаа. Москва хотые хэзээдэшье харахагүйш, бэшэһэн юумыешни хаанашье толилхогүй гэжэ байгаад хашхаралдахашье ушарнууд болоо. Шамайе баруун оронһоо ондоо хүнтэй андалдаха ябуулга хэнэ гэжэ адвокадай хэлэһэн үгэнүүдтэшье анхараагүйб. Бүхы юумэн өөрһөөмнил сэхэ дулдыдаха байгаа бшуу.

Корр.: Бүхы юумэнэй эхиндэ бусаябди. Табяад онууд... Эрхүүгэй гүрэнэй университет.

Бородин: Табин зургаадахи он минии үеын хүнүүдтэ удаан мартагдадаггүй байха. Үнгэрһэн жэлнүүд тухай, сталинизм тухай зарим тэды юумэнэй элиржэ захалһанай удаа хахад жэл үнгэрһэн хойно партийна документнүүдэй хуудаһануудта дурдагдангүйгөөр үлэшэһэн бодото баримтануудые һайнаар мэдэхэ гэжэ оролдожо захалааб. 1956 ондо би Эрхүүгэй гүрэнэй университедэй түүхын факультедтэ орожо, яһала һайнаар һурдаг студент гэжэ нэрлүүлдэг болоо һэмби. Уран һайханай самодеятельностьдэ эдэбхитэйгээр хабаададаг, лекци уншадаг, университедтэхи секциие хүтэлбэрилдэг байгааб. Түрүүшын семестртэ ДОСААФ-ай грамотаар урмашуулагдааб. Гадна түрүүшын үдэрнүүдһээ эхилжэ намда дүтөөр һанагдадаг түрүү үзэл бодолтой хүнүүдһээ бүридэһэн кружок эмхидхэхые оролдооб. Тэндэ бидэ XX съезд дээрэ хэлэгдэһэн баримтануудые алишье талаһаань хаража үзэхые, үнэн зүбые тодоруулхые оролдодог болоо һэмди. Энээнһээ ондоо ямаршье хөөрэлдөөн кружогой хэшээлнүүдэй үедэ болодоггүй һэн. Өөһэдын журнал байгуулжа, комсомолые хубилгаха, партийна һунгалтануудые ондоогоор үнгэргэдэг болохо тухай статьянуудые толилхо гэһэн бодол түрэһэн байна. Демократическа хубилалтануудые үнгэргэхэ саг хүрэжэ ерээ гэжэ хэлэхэдэмнай, олохон хүнүүд маанадһаа холуур ябахагүйе, үгэ хүүр хэлсэхэгүйе оролдодог байгаа. Харин мүнөө олохон демократнууд тэрэ үедэ маанадай зохеоһон программые гол хараа шугам болгон баримталхые оролдоно. Хрущев тухай бүхы юумэ үнэн сэхээр хэлэхэдэмнии олонхи хүнүүд дураа гутадаг һааб даа. Үнэгэндэл адли мэхэтэй гэжэ Хрущев тухай басни зохеогоо һэм. Басниин удха сэсэншье һаа, тиимэ хоротой бэшэ һэн гэжэ тэмдэглэхэ байнаб. Заанай ухэхэдэ, үнэгэн тэрэниие яндан муу амитан һэн гэжэ байгаад элдэб үгөөр муушалхые оролдоно. Теэд амиды байхадань юундэ хэлээгүйбши, мүнөө үгэнүүдтэшни хэн этигэхэ юм гэжэ байгаад суглараһан ангууд тоожо үгэнэгүй...

1956 ондол минии хойноһоо мүрдэлгэ эмхидхэгдэһэн, хардалга гүрдэлгэ эхилһэн байна. Хэлэһэн үгэ бүхэнииемни бэшэжэ абадаг, хойноһоомни ходо дахажа ябадаг болоогшо бэлэй. Түрүүшын семестрэй эсэстэ (декабрь һарада) лекцидээ ерээд байтарни намайе дуудажа, Литвиновэй үйлсэдэ түбхинэһэн КГБ-дэ абаашаһан байна.

Корр.: Сэхэ лекциһээтнай дуудаа гү!

Бородин: Үгы даа, тиихэдэ комсомолой организациин секретарь байһан Геннадий Мельников энэ хэрэгтэ туһалагша болоо һэн. Тэрэ намайе кабинедтээ дуудаба гээшэ. Тэндэнь хоер хүн һуужа байба. Теэд тэдэ бэшэ, харин тэрэ саарһа уншахыемни намда дурадхаба. Тэндэнь иигэжэ бэшэгдэнхэй байба: «Иимэ студентдэ Чкаловай үйлсөөр оршоһон 35-дахи гэрэй квартира соо советтэ харша документнүүд хадагалаатай гэжэ дуулгаха гээшэ минии эрхэтэн ёһоной үялга мүн гэжэ тоолоноб гэхэ мэтээр бэшэгдэнхэй байба». Гэнтэ тэдэ хоер хүн намда дүтэлэн ерээд бидэ гүрэнэй аюулгүйе сахидаг комитедэй хүдэлмэрилэгшэд гээшэбди гэбэ. Тиигээд намайе барижа, университедһээ ябагаар ошобобди. Намда нэгэ тетрадь байһан юм. Харин тэрээн соомни энэ басни байшоо бшуу. Нэгжэхэ үедөө энэ басниие оложо уншаа. Ондоо хүнүүд ехээр бү зобоһой даа гэжэ айгаа бэлэйб. Юрэнхыдөө бүхы юумэн мэдээжэ, хүнүүдшье мэдээжэ гэжэ түрүүшын мүрдэлгын үедэ элирбэ. Ута үнжэгайшье мүрдэлгэнүүд болодог һэн. Кружогой гэшүүдые асаржа эхилбэ. Бүхы юумэн гэмгүйгөөр үнгэржэ, гансаарайемни намайе бариба. Университедһээ, комсомолһоо гаргажа хаяа, Эрхүү хотоһоо намнаа һэн.

Корр.: Таниие элишэлһэн комсомолой суглаан болоо ха юм даа.

Бородин: Болоо даа. Намда үгэ үгэхэдэнь, би 40 минута соо хэлээ бэлэйб. Суглаанда хабаадалсаһан университедэй партийна хүдэлмэрилэгшэд намайе таһа дүүрэдэг, хашхаралдадаг байба. Тиигээд тэдэ харыт, яагаа һүрхэй хара һанаатай хүн гээшэб гэхэ мэтээршье хэлээ һэн. Тиибэ яабашье би 40 минутын туршада 5 журналнуудта хэблэхээр бэлдэжэ байһан юумэнһээ үлүү ехээр хэлээб. Һүүлээрнь намайе элишэлхээр тусгаар бэлдэгдэһэн студентнүүд үгэ хэлээ юм. Энээнэй урда тээ колхоздо гараһан байгаабди. Тиигээд тэндэ муугаар хүдэлөө гэлдэбэ. Харин тэндэ яһалашье һайнаар хүдэлэгдөө бэлэй. Бүхы юумые худал хуурмагаар тэдэ хэлэбэл даа. 3—4 хүн үгэ хэлээ. Минии эгээл дүтын нүхэрэй, кружогой гэшүүнэй намайе элишэлэн үгэ хэлэхэдэнь, ехээр гайхааб. Би тэрээндэ ехэ дуратай байгаа хүм. Мүнөө тэрэ Эрхүүдэ ажаһуудаг, нилээд олон юумэ түйлаа, хүндэтэй хүн болонхой.

Корр.: Һүүлээрнь юун болооб!

Бородин: Ерэһэн газартамни кружогууд байгуулагдажа, 3—4 хүнһөө компани эмхидхэгдэдэг һэн. Жэшээлхэдэ, Норильскда кружок эмхидхэжэ, марксизм шудалдаг байгаабди. Хаанань үнэн бэ, хаанань буруув гэжэ би тэрэниие элирүүлхээр һэдэдэг һэм...

Корр.: Гансал марксизм шудалха гэһэн зорилго табиһан байгаа гүт!

Бородин: Тодорхой үе саг болотор. Багсаамжалан абахада, 63-һаа 64 он болотор хаш. Энэ үедэ ажабайдалайнгаа дүршэлые, орон доторхи байдалые шудалһанаа тобшолжо эхилбэ гээшэб. Оромнай экономическа, политическэ, социальна аюулда орохо дүтэлжэл байна, засаг барижа байгшад энээниие ойлгоногүй гэжэ бүри ехээр этигэдэг болобоб. Тиигээд би эдэбхитэй, бэлэдхэл һайнтай союзнигуудые бэдэржэ эхилбэб. 1964 ондо Ленинградта иимэ эмхи байгуулхаар һэдээ бэлэйб. Теэд энээнһээ үрэ гараагүй юм...

Корр.: Тэрэтнай ямар зорилгонуудые табиһан байгааб!

Бородин: Хэмжээнэйнгээ талаар аб адлихан альтернативна программа, политическэ программа табихаар зориһон байгааб. Тиихэдээ программанууд удаан болзор соо бэелүүлэгдэхээр хараалагдаха ёһотой байба. Эмхи өөрөө мүнөөнэйхеэр хэлэхэдэ, демократическа парти гэжэ нэрлэгдээ һэн. Ямаршье хүн политическэ ухаан бодолтой болоходоо нэн түрүүн демократическа формулануудтай ушардаг гээшэ. Тэдэ бултанай ойлгохоор байдаг. Бишье энэ шата дабажа гараа һэм. Хэрбээ хэзээ нэгэтэ КГБ-гэй архивуудтай, маанадһаа абаһан программатай танилсаха сагай оршон ерээ һаань, мүнөөнэй демократнууд мүнөө хэлсэһэн юумэеэ олохол байха. Сэхыень хэлэхэдэ, түрмэһөө гараһаар хоер жэл болооб. 20 жэлэй урда тээ халуун арсалдаа үүсхэһэн, хөөрэлдэһэн юумэнһээ ондоо юумэ хэлэхыень дуулаагүйб. Һүүлээрнь Ленинградта нюуса эмхи байгуулһан хүнүүдтэй танилсааб. Тэдэ оромнай баһал аюулда орохоео байна гэжэ намһаа бүри тодорхойгоор элирүүлһэн байгаа юм. Энэ засаг Россие хосорхо түйлдэнь хүргэжэ байна, экономическа, политическэ аюулай болоо һаань, энээндэ эсэргүүсэн, энэ аюулые усадхаха шадалтай үзэл бодолой, сэрэгэй отряд бэлдэхэ. Энэ эмхиин хүтэлбэрилэгшэд энэ аюул 10 жэлэй үнгэрхэдэ, 76—77 онуудта болохо гэжэ һанаһан байгаа (эндэ тэдэ эндүүрээ бшуу). Харин манай нюуса эмхи арга боломжоео, хүсэ шадалаа эршэдэн, 10 жэлээр холуур хараалһан байха юм. Нүгөө талаһаань хараад үзэхэдэ, нэгэ үедэ сталинизмые һэргээхэ янзатай болоһон байха юм. Тэрэниие Шелепинэй нэрэтэй холбодог бэлэй («Түмэр Шурик засагта дугташана» гэһэн онъһон үгэ байһан юм). Арадай шуһые дахяад адхуулха арга боломжо олгохогүй гэһэн түрүүшын зорилго энэ эмхи табяа юм. Харин бодото дээрэ энэ хэһээлтэдэ сэрэгэй талаар шанга сохилто үгэхэ гээшэ энэ эмхиин зорилго болоо бэлэй. 1967 ондо эмхи элирүүлэгдэжэ, сүүд болоо һэн. Энэ минии түрүүшын хэһээлтэ боложо, түрмэдэ хаагдааб.

(Түгэсхэлынь 16-дахи нюурта).

Панорама

СССР-эй Верховно Советэй намарай сэсси дээрэ дэлгүүртэ ороЛгын правительственна программа зүбшэн хэлсэгдэхэ юм. Зониие социальна талаһаань хамгаалгын системэ энэ программын гол хубинуудайнь нэгэн болоно. Гүрэнэй, эрдэмэй болон нийтын бусад эмхинүүдтэй хамта СССР-эй Госкомтрудай бэлдэһэн таарамжатай документын проект зохеогдонхой. Бидэнэр Ажалай болон социальна асуудалнуудай талаар СССР-эй Гүрэнэй комитедэй түрүүлэгшэ Б. Щербаковто хэдэн асуудалтайгаар хандабабди:

— Зониие социальна талаһаань хамгаалга тухай бүгэдэ арадай зүбшэн хэлсэлгэдэ табигдаһан документын гол удхань ямар гэшэб, Владимир Иванович?

— «Түргэн туһаламжын» гуримаар нэгэ удаа абтадаг, хоорондоо оройдоо тааралдуулагдаагүй нимэ хэмжээнүүдтэ орходоо хоорондоо наринаар тааралдуулагдаһан, хуулита эһоор үндэһэлэгдэһэн экономическа, хуулита болон социальна бата найдабаритай хэмжээнүүдые хараалжа, тэдэниие бэелүүлгын найдамтай оньһо зохеохо шухала. Бүхы зондо хабаатай байхаһаа гадна социальна талаһаа хамгаалгын системэ арад зоной элдэб ондоо социально-демографическа бүлэгүүдтэ таарамжатайгаар, ондо ондоогоор хандалга хангаха юм. Ажалша, экономическа талаһаа эдэбхитэй эрхэтэдтэ хабаатайгаар социальна хамгаалалта хангалгын хэмжээнүүд хайшан гэжэ бэелүүлэгдэхэ болоноб гэхэдэ, ажалайнь хубитын зэргээр ажаһуудалайнь хэм хэмжээ дээшэлүүлхэ арга олгохо ябадал мүн. Гадна ехэ мүнгэ олохо дуратай, аргатай, зондо захиргаанай хаалтануудһаа сүлөө адли тэгшэ арга боломжонуудые олгохо гэшэ мүн лэ тон шухала болоно. Харин дүүрэн хүсэн соогоо хүдэлжэ шадахагүй зондо — пенсионернүүдтэ, үхибүүдтэ, инвалидуудта, олон үхибүүтэй эхэнүүдтэ — пенсинүүдые, хүнгэлэлтэнүүдые, стипендинүүдые болон бусад социальна түлбэринүүдые нийтын хэрэглэмжын жасануудһаа үгэжэ, эдэнэртэ материальна сэхэ тэдхэмжэ үгтэдэг байха юм.

— Гүрэнэй зүгһөө ямар бэтаар найдахаар эрхэнүүд зондо үгтэхэ болоно гэшэб?

— Нэн түрүүн ажал хэхэ эрхэ үгтэхэ. Дэлгүүрэй экономикодо ороходо, дэлгүүрэй ехэ хүгжэлтэ абахада, зониие ажалаар хангаха талаар гүрэнэй зүгһөө үгтэдэг найдуулганүүдтэ шэнээр хандаха хэрэгтэй болоно гэшэ. Юуб гэхэдэ, ажалаар хангалгын байгууламжада хубилалтанууд болоод байна ха юм. Нэгэ доро юунһээшье дулдыдадаггүй, сүлөө сэнгүүдтэ ороходомнай, 35—40 миллион хүндэ ажалайнь талаар олон асуудалнууд гарежа болохо. Тиихэдээ тэдэнэр гансата ажал оложо шадахагүйдөө болохо байна ха юм. Тиимэһээ хүсэ шадалаа шэнээр хубаарилан табижа, дэлгүүртэ шата шатаар орохо зорилго табигдана. Жэшээлхэдэ, үйлэдбэри дээрэ болон хүтэлбэрилгэдэ хүдэлжэ байһан 3—4 миллион хүдэлмэрилэгшэдые эрилтэ хэрэглэмжэ хангалгын һалбарида оруулха, хоердохи ба гурбадахи халаануудта 7—8 миллион ажалай һууринуудта хүдэлхэ зониие олохо хэрэгтэй. Оронойнгоо хойто болон зүүн районуудта ажалай һууринуудые мэргэжэлтэдээр хангаха зорилго мүн лэ табигдана. Зоной ажалтай байлгын ашаг үрые дээшэлүүлгын хэрэглэгдээгүй нөөсэ арга боломжонууд юун болоноб гэхэдэ, бага предприятинуудые олошоруулга, гэр дээрэнь ажалаар хангалга мүн болоно. Тэрэл зуура сүлөөрһэн хүдэлмэрилэгшэдэй олонхинь шэнээр һураха, мүнөө үедэ манай обществодо шухала хэрэгтэй мэргэжэлтэй болохо баатай юм.

Зониие ажалаар хангалгын албангай хүдэлмэриие энэ ушарта үндэһөөрнь ондоо болгохо хэрэгтэй. Тэрэ гансал ажалай һууринуудые бэдэрхэ, ажал оложо үгэхэ бэшэ, мүн харьяата газарайнгаа дэбисхэр дээрэ ажалаар хангагдасые тааралдуулха, кадрнуудые бэлдэлгэ болон мэргэжэлыень дээшэлүүлгэ эмхидхэхэ, энэ талаар залан шууд хүдэлмэри ябуулха, шухала хэрэгтэй нийтын хүдэлмэри эмхидхэхэ, ондоогоор хэлэбэл, ажал хэхэ эрхын бодото дээрэ хэрэглэгдэхэ арга боломжонуудые гүрэнэй үмэнэһөө найдамтайгаар хангаха зэргэтэй болоно.

Энэ талаар хүдэлмэриие нимэрхүүгээр эмхидхээд байгаа һаамнай, олон зоной ажалгүйдэхэ ябадал ушархагүй хараатай. Тиигэбэ ябабашье зониие ажалаар хангалга тухай ССР Союзай болон союзна республиканүүдай Хуулинуудай проектнүүд соо Гүрэнэй гансата ажал үгэжэ шадахагүй байһанһаа уламжалан, зарим ажалшад ажалгүйдэжэ магадгүй гэжэ бэшэгдэнхэй. Тиигэжэ ажалгүй байха үедэнь абадаг байһан эгээл бага салингайнь 50 процентһээ бага бэшэ туһаламжа үгтэхөөр хараалагданхай.

— Ажалай харилсаануудай талаар гүрэнэй зүгһөө бүхы эрхэ хангалгын найдамтай үндэһэ һуури гансал эдэ бүтэдөөр хизаарлагдаха гэшэ гү?

— Үгы ааб даа. Зээри эдлэлгын олон ондоо янза түхэлнүүдэй хүсэндөө ороһон үе сагта ажалай оршон соо зоной гол эрхэнүүдые найдамтайгаар хамгаалха уялга гүрэн бэе дээрээ даажа абана. Тиигэжэ амарха, ажалай һайн эрхэ байдалаар хангагдаха, өөрынгөө ажалаар олдоһон бүхы олзо оршые дүүрэнээр абаха эрхэнүүдынь нэн түрүүн найдамтайгаар хангагдаха зэргэтэй. Энээнһээ гадна мэргэжэл шадабаряар түгэс ажалшадай салин хүлһэнэй доодо хэмжээнэйнь заабол түлэгдэлгэ, жэл бүхэндэ амарха болзоройнь, мүн оршон тойронхи байгаалиин һайн байлгын заабол хангагдалга гүрэн баһал өөр дээрээ даажа абана.

Профсоюзай үүргэ болон уялганүүдые үндэһөөрнь хубилгалгада үндэһэлэн байгуулагдаһан ажалай харилсаануудые тааралдуулха нэгэн бүхэли оньһо бии болгохо хэрэгтэй. Энэ ушарта профсоюзай хамгаалхы үүргэнь шангадхаха, ажалша коллективэй болон предприятиин захиргаанай аша туһануудые тааралдуулгые бодото дээрэнь хангаһан хамтын хэлсээнүүдые баталдаг болохо арга олгоһон байгууламжа бии болгохо талаар ажал ябуулгаяа эршэдхэхэ зэргэтэй болоно.

Энээнэй хажуугаар 1991 ондо соелой, физкультурын-элүүржүүлгын болон бусад зарим һалбаринуудай хүдэлмэрилэгшэдэй ажалай түлбэриин хэмжээе шэнээр хаража тогтоохо гээд хараалагдана. Тиигэхэ зуура эндэ тогтоогдоһон тарифна түлбэринүүдэй болон салин хүлһэнэй хэмжээн ажахын тоосооной предприятинуудайхида орходоо бага байха зэргэгүй. Дэлгүүртэ орохын урда тээ арадай ажахын бүхы һалбаринуудай хүдэлмэрилэгшэдэй салингуудые энэ аргаар адли болгохо байнабди. Тиихэдэмнай ажалай хүсэнэй сэн улам дээшэлхэ, экономическа болон социальна һайн хойшолонгуудынь горитой байха гээд хэлэхээр байна. Тэрэл зуура нүгөө тээһээнь абаад харахада, ажалай хүсэнэй сэн дээшэлүүлхэдэ, хэрэглэмжын нийтын жасануудые хубаарилгада тон шэнээр хандаха хэрэгтэй болохо байна. Хүн бүхэндэ хүртэдэг түлөөһэгүй тэдхэмжэ болон хүнгэлэлтэнүүдые найдамтайгаар хангахынгаа хажуугаар түлбэритэй хангалгын хэмжээ дээшэлүүлхэ, нэн түрүүн гэр байра ашаглалгын албанда болон бусад һалбаринуудта дээшэлүүлхэ шухала. Түлбэритэй болон түлбэригүй хангалгые һайнаар тааралдуулжа хэрэглэхэдэ, социальна һалбариин хангалгын шанар саашаданьһайжаруулха арга боломжо олдохо байна, гадна хубаарилгын албан хойрог оньһоной удаавралгые элад гаража, оруулһан ажалайнгаа хубитын зэргээр өөрынгөө хубиин эрилтэ хэрэглэмжэ бэеэ дааһаад хангаха болоно.

— Энэ ушарта социальна талаһаа һула ажалшадай бүлэгүүдые хамгаалха хэрэг хайшан гэжэ бэелүүлэгдэхэ болоно гэшэб?

— Хэрэглэмжын нийтын жасануудые хубаарилгада шэнээр хандадаг болоходоо, ажал хэжэ шадахагүй болон бага олзотой ажалшадта тэдхэмжэ ба туһаламжа үзүүлхэ анханайнь үүргэ һээргэнь бусаагдаха зэргэтэй гэжэ һанагдана. Дэлгүүрэй харилсаануудай хатуу шэрүүн оршон байдалда нимэ тэдхэмжын болоод туһаламжын элдэб ондоо арганууд хэрэглэгдэхээр хараалагдана. Нэн түрүүн олон үхибүүтэй, залуу, дүүрэн бэшэ гэр бүлэнүүд. һуража байһан залуушуул, үлбэр үбшэн зон, пенсионернүүд, нэгэ үгөөр хэлэхэдэ, өөһэдһөөнь дулдыдаагүй шалтагаануудаар ажабайдалайнгаа таарамжатай хэмжээ хангажа шадахагүй хүнүүд мүнгэн туһаламжа болон бусад түлбэринүүдые абаха юм.

1,5—6 наһатай үхибүүн бүхэндэ эхынь салингай 50 процентын хэмжээнэй тэдхэмжэ һара бүхэндэ түлэгдэжэ байха гэһэн шиидхэбэри абтаба. Гадна үхибүүнэй түрэхэдэ, гурбан салингай хэмжээнэй түлбэри нэгэ дахин үгтэхэ болобо (мүнөө тус түлбэри 35 болон 210 түхэриг болодог). Хүгшэрхэдөө абадаг пенсиин хэмжээнэй эгээл багань 70 түхэриг болгогдобо, хэрэгтэй ажалай стажгүй зондо 35 түхэригэй социальна пенси тогтоогдобо, бүхы һурагшадай стипендинүүд дээшэлүүлэгдэхэ болобо.

Иигэжэ социальна талаһаа һула зондо найдамтай туһаламжа үзүүлхэ арга боломжо олохын тулада хэрэглэмжын нийтын жасануудые хэрэглэхэ хэрэгтэй болоно тээшэ. Бюджедэй мүнгэн зээриие мүнөөдэрһөө шэнээр хубаарилха хэрэг эрхилэгдэнэ: пенсионно хангалга тухай шэнэ Хуули абтаа, үхибүүтэй бүлэнүүдтэ туһалха тухай правительствын тогтоол тунхаглагдаа, мүн бусадшье хуулита актнууд бэлдэгдэнэ.

— Үнэ сэнгүүдэй дээшэлһэнһээ уламжалан, нэн түрүүн бага олзотой болон социальна талаһаа һула зондо бүхы алдаһан мүнгэн зээриинь дүүрэнээр бусааха хэрэгтэй гээд социальна хамгаалалта тухай бодомжо соо хэлэгдэнэ. Эдэ бүгэдые бодото дээрэнь хайшаагаар бэелүүлхэ гэжэ хараалагданаб?

— Бодото дээрэнь бэелүүлхын тулада үнэ сэнгэй дээшэлхэдэ хирэ болоод лэ тааралдуулагдажа байдаг ажаһуудалай эгээл доодо хэмжээ тодоруулжа, хуулита эһоор баталжа, эдэ бүгэдын үндэһэ һуури дээрэ социальна хамгаалалтын системэ байгуулагдаха юм. Тиигэжэ уласхоорондын методологи хэрэглэжэ, «хэрэглэмжын корзинкын» үнэ сэн тодоруулагдаха зэргэтэй. Ондоогоор хэлэбэл, хүн бүхэндэ шухала хэрэгтэй 300-гаад хангалга тодоруулха гэһэн удхатай. Жэшээлхэдэ, ажал хэжэ шадаха эрэ хүн жэл соо 64 килограмм мяха, 312 килограмм һүнэй продуктнуудые эдихэ эһотой юм. Гадна ажаһуудалай эгээл доодын хэмжээнтэй салин хүлһэнэй эгээл бага хэмжээн сэхэ холбогдоно.

1991 — 1995 онуудай туршада түбһөө арад зоной һуудал байдал һайжаруулха талаар гаргашалха гээд хараалагдаһан 57,4 миллиард түхэригтэ үшөө 35—40 миллиард түхэриг нэмэжэ үгэхэ хэрэгтэй болохо байна.

— Һүүлшын асуудал. Танай мүнөө тоолоһон социальна хүнгэлэлтэнүүдые бодото дээрэнь үгэлгын оньһон хайшаа байха гэшэб?

— Зониие социальна талаһаа хамгаалгын талаар бүгэдэ союзна, нютагуудай, нютагай зургаануудай болон ажалша коллективүүдэй дүүргэхэ үүргэнүүд мүнөө тон тодоор амяарлагдаха юм. Эндэ социальна талаһаа зониие хамгаалгын хэмжээ бүгэдэ союзна зиндаада тодоруулдаг байха гэжэ хараалагдана.

Иигэжэ тус бодомжын проектын эһоор манай орон соо зониие социальна талаар хамгаалгын дүрбэн дабхар байгууламжа бии болгогдохо байна. Тус байгууламжын зарим хубинууд мүнөөшье хэрэглэгдэнэ ха юм.

С. БЫХУН.

Объективтэ — Хошимин

СРВ. Мүнөөнэй Хошимин харахада, хүл хөөрсэг, ехэл хүлгөөтэй шэнгеэр үзэгдэдэг. Иигэжэ хотын нарихан шье, үргэншье үйлсэнүүдээр шэнэ түхэлэй машинанууд гүйлгэлдэхэ, велорикшэнүүд һүндэлхэ юм. Ехэ магазинуудай хажуугаар хэдэн мянгаад хубиин лавкануудые хаража болоно. Эдэ бүгэдэн городой түхэл шэнжые бусад хотонуудта орходоо онсо илгаатай, сорын түхэл маягтай болгоно. Мүнөө городто 200 гаран предприятинууд, хэдэн зуугаад кооперативна нэгэдэлнүүд бии. Городой заводууд болон фабриканууд СРВ-гэй арадай ажахыда элдэб түхэлэй машинануудые, оньһон түхеэрэлгэнүүдые, барилгын материалнуудые бүтээнэ.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: Хао Хошимин хотодо гидээр хүдэлдэг.

ТАСС-ай фотохроника.

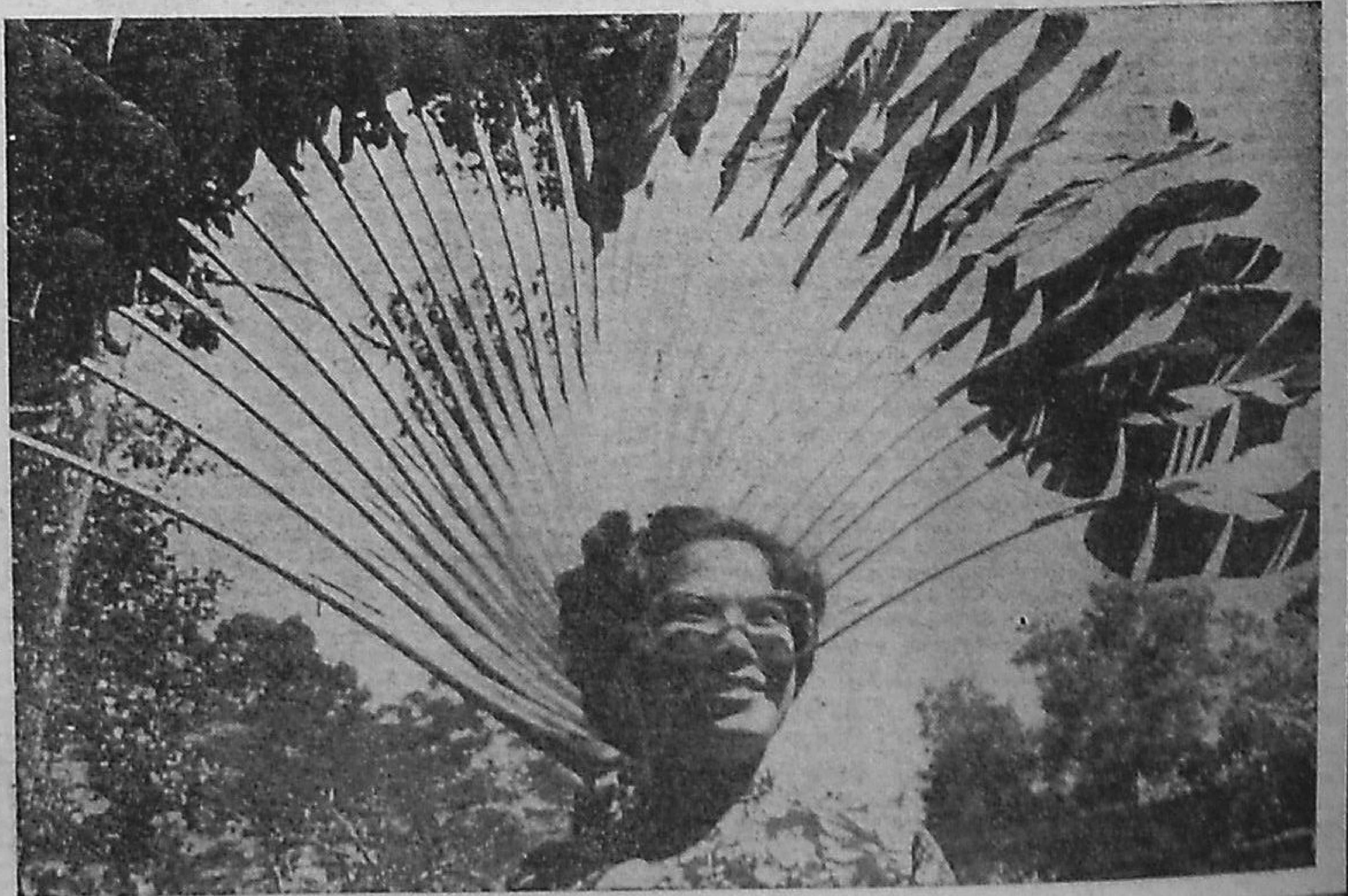

ШЭНЖЭЛЭГШЫН ҺАНАМЖА

Дүтын зүүн зүг: хүлеэгдээгүй дайн

Дүтын Зүүн Зүгтэ сэрэгэй шэнэ зүришэлдөөн боложо магад гэжэ хэлэдэг байһан хүнүүдэй үгэнүүд хүлеэгдээгүйгөөр бэелгэжэ байна гээшэ хэ: хэдэн арбаад жэлнүүд соо унтарангүй сонохо байһэн араб-израилиин зүришэлдөөнэй согууд дүлэн болон соробхилоо бэшэ, харин Персиин булан шадархи газарта сэрэгэй ябуулганууд эхилһэн байна. Хүршэ Ирантаяа арсалдаата асуудалнуудаа үшөө шиидхэжэ үрдеэгүй Ирак дай үүсхэгшэдэй нэгэ талань байба. Энэ орон 1980 онһоо хойшо ямаршье амжалтагүйгөөр буу зэбсэгэй хүсөөр элдэб асуудалнуудые шиидхэхэ гэжэ һэдээ. Урдань нефтээр баян, хүндэмүүшэ, һайн һаналтай гэжэ суурхадаг байһан бишыхэн Кувейтдэ Ирагай нэгэ миллион сэрэгшэдтэй арми доботолһон байна.

Энэ зүришэлдөөнэй дүн удхые ойлгохын тулада нэгэ һаяын үйлэ хэрэг шэнжэлхэ хэрэгтэй.

Энэ доботолго бэлдэжэ байхадаа, ОПЕК-гэй гэшүүн оронуудые ямар нэгэ хэмжээнэй нефть олзоборилхо гээд хизаарлаһан шиидхэбэринүүдые Кувейт болон Нэгэдэмэл Араб Эмирадууд хазагайруулна, тиигэжэ дэлхэйн дэлгүүр дээрэ нефтиин үнэ сэн унагаана, энээнһээ боложо Ирак айхабтар ехэ хохидолдо ороно гэжэ Ирагай президент Саддам Хусейн июлиин 17-до гэмнэһэн байгаа. Энээнһээ гадна Кувейт хадаа Ирагай газарые эзэмдэн абаад, тэндэ нефть олзоборилжо, һүүлэй арбан жэл соо 2,4 миллиард доллароой мүнгэн зөөри Ирагһаа «хулууһан» байна гээд мүн лэ гэмнэһэн байгаа юм.

Энээнэй удаа Ирагай табиһан эрилтэнүүдэй еһоор хилэнүүдээ хубилгаха, Кувейтдэ Ирагай үгэхэ еһотой бүхы үри шэриие болюулха, Ирагай газар дээрэ байһан нефть олзоборилһоной ашаар олдоһон 2,4 миллиард доллар бусааха гэһэн эрилтэнүүд Ирагай зүгһөө табигдаа.

Эдэ бүхы гэмнэлгэнүүдынь ямаршье үндэһэгүй, буруу гэжэ Кувейт харюусаа һэн. Тиигэжэ Ирагай Иранда эсэргүүгээр хэжэ байһан дайнай үе соо Персиин булангай бүхы араб гүрэнүүдтэй хамта Ирагта финансова ехэ туһаламжа үзүүлдэг байгаабди гээд Кувейт һануулаа һэн. Кувейтын эмир Джабер Ас-Сабах тус зүришэлдөөе эбэй еһоор шиидхэхээр бэлэг байһан тухайгаа мэдүүлээ бэлэй...

Джиддада болоһон ирак-кувейтын хэлсээнүүдэй урагшагүйгөөр үнгэрһэнэй һүүлдэ байгша оной августын 2-ой һүни араб оронуудай эгээл хүсэтэй арми урдахи хүршэдөө доботолон ороо һэн. Ингэжэ энэ армиин главна командалагша Саддам Хусейн хүсыень хэрэглэхэ үшөө нэгэ арга олоһон байна. «Кувейтын революционно шэнэ правительствын гүйлтээр» сэрэг оруулагдаһан байгаа гэжэ Ирагай революционно командованиин совет (СРК) мэдүүлһэн байха юм.

Дүтын Зүүн Зүгэй шэнэ зүришэлдөөнэй үшөө нэгэ шата тухай: хоер оронуудай «хэтын хэтэдэ нэгэдэһэн» тухай августын 8-да Багдадта соносхогдобо. Ирагай мэдэлдэ үни урда сагһаа хойшо байһан Кувейтын газар дайдые һөөргэнь бусааха гэһэн шиидхэбэри СРК абаба гээд Багдадай радиогоор мэдээсэгдэһэн байна. Удаань Ирагай бии болгоһон Кувейтын захиргаанай толгойлогшо полковник Алаа Хусейн Али гэгшэ Ирагай президент Саддам Хусейнэй шиидхэбэреэр Ирагай премьер-министрын орлогшоор томилогдобо гээд мүн лэ соносхогдоһон байха юм. Кувейтын «саг зуурын правительствын» бусад 9 гэшүүд президентын советнигүүд-министрнүүд болгогдоо һэн.

Ирагай энэ ябуулгые эрид буруушааһан уласхоорондын олониитын һанамжые оройдоо тоонгүй тус эзэмдэн абалга бэелүүлэгдэбэ. ООН-ой Аюулгүйн Соведэй Кувейтын газар дээрэһээ сэрэгээ гаргагты гэһэн эрилтын табигдаашье һаань, бэелүүлэгдэбэ. «Араб аха дүүнэртээ» эсэргүүгээр сэрэгэй хүсэ хэзээдэшье хэрэглэхэгүйб гэжэ Саддам Хусейнэй оло дахин хэлэһэншье һаань, эзэмдэн абалга хэгдэбэ...

Иран-ирагай дайнай боложо байһан бүхы үе соо туһа хүргэһэн гүрэндэ эсэргүү доботолго хэхэдээ, 15 гаран миллиард доллар болохо үри шэриһээ гансата һалаха, Кувейтын нефть хиналта дороо абаха, Дүтын Зүүн Зүгэй карта шэнээр «зураха» гэжэ Ирагай президент шиидэһэн байгаа ха.

Дүтын Зүүн Зүгэй шэнэ диктаторай ямаршье харюусалгагүй ажал ябуулгануудай ямар ехэ буруушаалга үүсхэһэн тухайн хэлэһэнэй үлүү. Уласхоорондын бүхы нэгэдэл энэ доботолгые буруушааһан байна. Юуб гэхэдэ, оронуудай хоорондохи харилсаануудые тааралдуулдаг бултанай мэдэрһэн уласхоорондын еһо гуримуудые бүдүүлигээр хазагайруулха һэдэлгэ гансал хараа бэшэ, мүн лэ зүришэлдөөе улам үргэдхэхэ һэдэлгэ гэжэ ойлгоо ха юм.

Кувейтын эзэмдэн абаһанай удаа Саудовска Аравида аюул ушаруулга бодото шэнжэтэй болоо. Вашингтоной дүтын союзник болохо энэ орондо өөрынгөө сэрэгүүдые эльгээхэ гэһэн шиидхэбэри США абаба. Дүтын Зүүн Зүг руу США-гай болон бусад оронуудай Далайн сэрэгэй онгосонууд эльгээгдэбэ. Ирагые экономическа талаһаа хизаарлаха гэһэн шиидхэбэри ООН-ой Аюулгүйн Совет баталан абаа. Энэ хизаарлалтые дэмжэхээр бэлэн байһан тухайгаа хэдэн арбаад ондоо гүрэнүүд мэдүүлнэ.

СССР айхабтар орео байдалда ороод байна. Юуб гэхэдэ бидэнэр гансашье экономическа талаһаа нягта холбоо барисаатай бэшэ, мүн хани барисаан, харилсаа холбоон тухай хэлсээн бидэнэрые холбоно ха юм. Тиигэбэ ябашье Ирагай зүгһөө эзэмдэхы шэглэлтэй доботолгын хэгдэһэниие хараада абажа, буу зэбсэг болон сэрэгэй техникэ Ирагта эльгээхэ ябадалаа СССР тогтооһон байха юм. Ирагай сэрэгүүдые тон түргэнөөр газар дээрэһээнь гаргажа, Кувейтын бэеэ дааһан байдал һэргээхэ, мүн саашадаа Ирагые экономическа талаһаа хизаарлаха тухай шиидхэбэри ООН-ой Аюулгүйн Соведэй батлан абахадань, манай түлөөлэгшэ эдэ дурадхалнуудай түлөө дуугаа үгэһэн байна.

Теэд Ирак тала эдэ бүгэдые анхаралдаа оройдоо абабагүй. Тус нютагтахи байдал улам хурсадажа байһан зандаа. «Персиин булангай оршондохи байдалай саашадаа ямараар хубилха байһаниие хараада абаха аргагүй байһанһаа уламжалан, энэдэ боложо байһан зүришэлдөөндэ сэхэ хабаадажа байгаашадые уласхоорондын нэгэдэлые хүндэлхые, дэлхэйн хуби заяанай түлөө үндэр харюусалгатай байхые уялгална»,— гээд СССР-эй МИД-эй тунхаглан тарааһан мэдүүлгэ соо сэхэ хэлэгдэнэ.

Анатолий ГОЛОВАСТОВ,
(ТАСС).

БРЕЖНЕВ ТУХАЙ НОМ ГАРАХА

Шэнэ һониной хэблэлэй агентствэдэ түүхын мэдээжэ мэргэжэлтэ Рой Медведевэй «Брежнев ба үе саг» гэһэн ном хэблэлдэ бэлдэгдэжэ байнхай. Тэрэнэй авторай АПН-эй корреспондент Евгений Львов хөөрэлдэһэн байгаа.

— Ороной урданай хүтэлбэрилэгшэдэй хүн тала тухай багаар мэдээжэ байгаа. Тэдэнэр гүрэниие, партиие бодото тодорхойгоор харуулдаг байгаа ха юм. Туһалагшадайнь эртээнһээ бэлдэһэн текстээр үгээ гансашье уншадаг бэшэ, мүн бусадай «хэлээшээр» ажаһуудаг шэнгеэр һанагдадаг Л. Брежнев нимэ жэшээ болохоор. Имэрхүү ажал ябуулагшад тухай материал суглуулха гээшэ тон орео байгаа еһотой.

— Эгээл орео юумэнинь юун болоноб гэбэл, нимэ номой материал нэгэ—хоер жэл соо суглуулхань хүшэр, хэдэн арбаад жэлнүүд хэрэгтэй. Брежнев 1964 ондо КПСС-ые толгойлоо гэжэ мэдээжэ. Өөрөө гэршэнь байһан үе саг тухай материалнуудые эдэ бүхы жэлнүүдтэ суглуулдаг һэм.

Брежневтэ зорюулагдаһан миниитүрүүшын статья тэрэнэй наһа баран сасуу, 1982 ондо бэшэгдэжэ, Швециин «Дагенс Нюхетер» газетэдэ толилогдоо һэн. Нэгэ хэды сагай үнгэрхэдэ, партийна шэнэ хүтэлбэрилэгшэдтэ бүхы анхаралай хандуулагдажа, Брежнев юундэ нимэ түргөөр мартагдааб гэһэн статья бэшээ бэлэйб. Тэрэнэй 80 жэлдэ зорюулагдаһан статья 1986 ондо бэшэгдээ һэн. Эдэ гурбан статья номоймни үндэһэ һуурида оролсоно.

Лалаад онуудта бэшэгдэһэн статьянууд, мүн орон соохи ба гадуурхи үйлэ хэрэгүүдые шэнжэлһэн «политическэ дневнигүүд» ном бэшэхэ бэлэдхэлэй шухала хубинь болоо һэн. Имагтал тэдэ жэлнүүдтэ Баруунай оронуудта Хрущев тухай миниин ном гараһан юм. Тэрээн соо Брежнев тухай баһал хэлэгдэнхэй.

Хрущевско либерализмһаа эхилээд, Брежневэй үеын шэнэ түхэлэй сталинизм тээшэ политикада шухала хубилалтануудай болоһон 60-аад онуудай хоердохи хахадаар илангаяа һонирходог һэнби. Наяад онуудта энэ темэдэ ехэ хүдэлмэри зорюулааб. Тус хүдэлмэриин хэблэлдэ зорюулагдаагүй гар бэшэг хубилган шэнэдхэлгын жэлнүүдтэ дүүргэгдэһэн юм. Имагтал энэ үеэр «Брежнев. Политическэ дүрэ» гэжэ нэрэтэй ном бэлдэхэ дурадхалтайгаар АПН намда хандаа бэлэй. Һүүлдэнь «Брежнев ба үе саг» гэһэн нэрэ баталагдаһан юм.

— Гүрэнэй архивуудай материалнуудые хэрэглээ гээшэ гүт?

— Үгы. Дэмы тиигээ бэшэб. Шудалжа байгаа түүхэтэ үйлэ хэрэгүүдые мэдэхэ хүнүүдэй гэршэнүүдтэ нэн түрүүн түшэглэхэ һанаатайб. Жэшээнь, Сталинай үе саг гээшые үзэһэн хүнүүд жэлһээ жэлдэ улам үсөөрнэ. Тэдэнэй үнэтэй сэнтэй хөөрөөнүүд нэгэшье архивта бүридхэлдэ абтаагүй. Гэхэ зуура, гүрэнэй архивуудта суглуулагдаһан документнүүдэй олонхидоо гуримшуулагдаагүй дээрэһээнь эрдэм шэнжэлэлгын хүдэлмэридэ хэрэглэхэнь ехэл хүшэр юм. Удаадахи үеын түүхэшэд нимэ хүдэлмэри хэхэ бээз гэжэ һананаб.

— Брежневэй болон тэрэнэй дүтын хүнүүдэй ажабайдалай ямар нэгэн талануудые харуулһан танай хэдэ хэдэн статьянууд һүүлэй үедэ хэблэлдэ гараа гээшэ. Жэшээнь, «Брежнев Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнда», «Галина Брежневагай бриллиантнууд». Эдэ статьянууд номдотнай орохо гү?

— Амяараа бүлэгүүд болгогдожо, эдэ бүхы статьянууд оруулагдаха юм. Ойрын сагта «Брежневэй үеын соелой ажабайдал», «Брежнев шэнэ газар дээрэ», «Брежнев ба Косыгин», «Брежнев болон Чехословаки» гэһэн статьянууд толилогдохо еһотой.

— Брежневэй хүн тала тушаа юун гэжэ бододогбта?

— Брежнев үнэхөөрөө агууехэ гү, али онсо шалгарһан хүн байгаагүй. Богони тодорхойлолго үгэхэ болоо һаа, энэмнай бүхы шахуу талаараа өөдэгүй һула хүн байгаа гэжэ нэн түрүүн хэлэхэ байнаб. Имэ байһаараа урда тээхи хүтэлбэрилэгшэдһөө шалгардаг һэн. Ленин шэнги политичеехэ сэсэн мэргэн ухаатай байгаагүй. Сталин шэнги хатуу зоригтой, засаг бариха шуналтай байгаагүй. Хрущев шэнги өөрөө мэдээд хэрэгээ ябуулдаг, айхабтар ажалша, хамаг юумые хубилгаха тон ехэ һанаашалгануудтай байгаагүй. Шэнжэ шанараараашье, ухаан бодолоороошье Брежнев дунда зэргын политик байһан аад, аппарадай «наадаанай» ехэ үүсхэлшэн байһан гэхэ.

1982 оной ноябриин 12-то ЦК-гай Пленумэй урда үгэ хэлэхэдээ, Брежневэй илгаран гараһан бэлиг шадабари, хурса ухаан, шэн зориг, албан хойрог али бүхы ябадалда эбсэшэгүйгөөр хандадаг, мэдэлдэнь байһан хүнүүдтэ ехэ эрилтэ табидаг тухай Черненко хэлээ һэн аабза. Наһа барагшын уран зохеол бэшэхэ талаар ехэ бэлигтэй (литературын талаар Ленинскэ шан дэмы абаа бэшэ), эрдэм ухаанай талаар гүнзэгы мэдэсэтэй (К. Марксын нэрэмжэтэ алтан медаль СССР-эй Наукануудай академи тэрээндэ дэмы олгоо бэшэ) байһан тухай гү, али полководецой бэлиг талаан, үгэ хэлэхэ шадабари тухай магтаалай үгэнүүдые Черненко баһал хэлэжэ шадаха байгаа бшуу.

Партиин ба гүрэнэй толгойлогшо болоод байхадаа, Брежнев олон юумэ мэдэхэгүй байһанаа мэдэрдэг байгаа гэжэ тэрэнэй хүдэлмэрээр сэгнэжэ болохо. Советскэ Союз шэнги нимэ гүрэниие хүтэлбэрилхын тула олохон шэнжэ шанар, эрдэм мэдэсэ дуталдана гэжэ засаг бариһан түрүүшынгээ жэлдэ тэрэ мэдэрһэн байха. Тиимэ бэшэ гэжэ туһалагшадынь этигүүлдэг, али болохоор һаймһардаг һэн. Байн байн эдэ бүгэдэдэ дадажа эхилээ һааб даа.

Политикада элдэб зүришэлдөө гаргахагүй, сугтаа хүдэлдэг нүхэдтэеэ харилсаагаа муудуулхагүй гэжэ тэрэ оролдодог байгаа. Тиин нимэ зүришэлдөөнэй гараа һаань, Брежнев эрид шиидхэбэринүүдые абахагүй гэжэ оролдохо. Хүтэлбэрилэгшэдэй дунда зүришэлдөөнэй болоходо, тон үсөөн хүнүүд лэ пенсидэ гаргагдадаг һэн. «Харшалууһан» хүтэлбэрилэгшэдэй олонхинь «номенклатурада» хоер-гурбан шатаар доогуур тушаалда үлөөгдэдэг һэн. Политбюрогой гэшүүн, министрэй орлогшо, харин урданай министр партиин шухала обкомой секретарь болодог, КПСС-эй ЦК-гай гэшүүн багахан орон руу элшэн сайдаар эльгээгдэдэг һэн. Имэ һайн зангыень һамбаашалжа, сэхэ сэбэр бэшэ хүнүүд зоргоороо болодог байгаа. Гансашье зэмэдэ ороһон хүнүүдые бэшэ, харин хулгайда ореолдоһон хүдэлмэрилэгшэдые Брежнев тушаалдань орхидог һэн.

Партиин ба гүрэнэй толгойлогшо байха үүргэнь байн байн бүри ехээр һайшаагдадаг болоо. Партийно-гүрэнэй засагай гол зургаануудтахи харюусалгатай тушаалнуудта юрэ таараха хүнүүдые бэшэ, харин дүтынгөө ханинарые, институдта сугтаа һураһан, Днепропетровскдо, Молдавида сугтаа хүдэлһэн, армида сугтаа алба хэһэн нүхэдөө, өөрынгөө һамганайнгаашье түрэлхидые томилжол, өөрынгөө засаг, нүлөө бэхижүүлжэ шадахаб гэжэ ойлгодог байгаа аабза.

Амиды мэндэ байхадаа, ороондоо гү, али партидаа дүүргэдэг байһан удха шанараа политическэ ендэрһээ буухадаа алдаха ябадалые политическэ хосорол о гэжэ нэрлэдэг. Энэнь миин ухаалһаа бүри аймшагтай байжа болохо. Имагтал нимэ хуби заяан Л. Брежневтэ тудаһан шуу

(АПН).

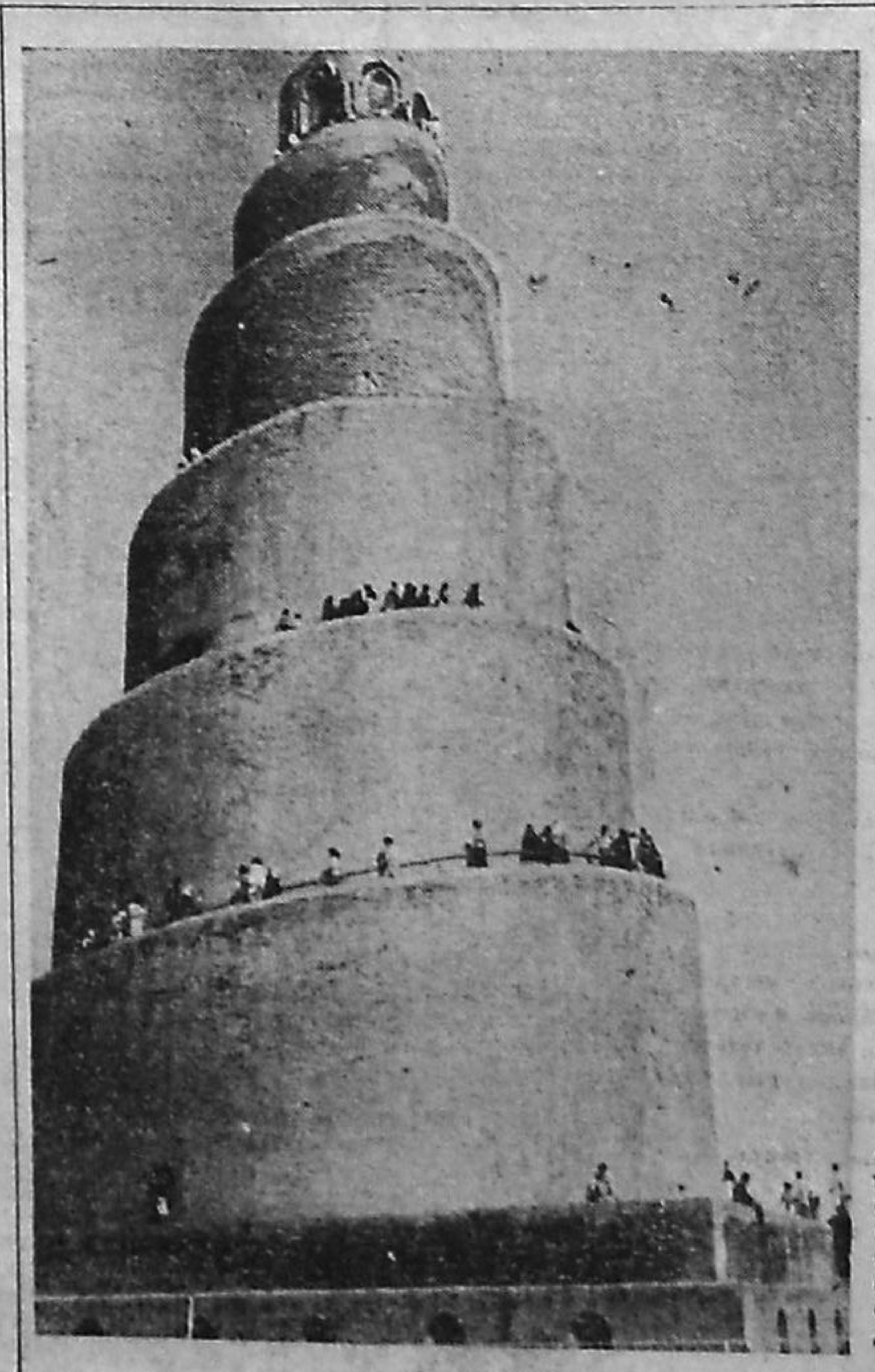

Зураг дээрэ: Манай эрын 9 зуун жэлдэ Ирагай Самарра хотодо спиральдал адли минарет баригдаа һэн. Эндэһээ, 52 метр үндэрһөө, һүзэгтэниие мүргэхыень уряалдаг һэн. Мүнөө һонирхогшо зон тэрэнэй оройдо гаража, оршон тойрониие шэртэн харадаг.

ТАСС-ай фото.

«РОК-Н-РОЛ ГЭЭШЭ ЗЭРЛИГ ААША»

АНАРХО-СИНДИКАЛИСТСКА «ВОЛЯ» ГАЗЕТЫН КОРРЕСПОНДЕНТНУУДТЭ «ДДТ» ГЭЖЭ РОК-ГРУППЫН УДАРИДАГША ЮРИЙ ШЕВЧУГАЙ УГЭҺЭН ИНТЕРВЬЮ

Корр.: Анархизмын зорилгонуудта ши ямараар хандадагбши!

Ю. Ш.: Таанадта хандаһандал адляар хандадагби. Имэрхүү үйлэ хэрэгүүдые би ойлгодоггүйб, дилетант хүм. Би теоридо анхаралаа хандуулдаггүйб. Тиигэбэшье сэдьхэлэйнгээ ольһоор Махно батька агуухэ хүн байгаа гэжэ хододоо ойлгожо ябааб. Анархистска хүдэлөөн гээшэ политическэ бэшэ, харин хүн түрэлтэнэй хүдэлөөн гэжэ би ойлгодог һэм. Теэд энэмнай баһал политика болоно...

Корр.: Ши политическэ ажал ябуулга буруушаадаг гүш!

Ю. Ш.: Политикада анхаралаа хандуулхагүй гэжэ би үни хада тангариглаа бэлэйб. Тиимэһээ шамайе уран зурааша гэжэ тоолодог байгаа һаань, дэлхэйе тад ондоогоор хараха байнаш гэхэ гү, али политическэ ябуулгануудые хубилгажа, эрхим тээшэнь болгохо гэжэ этигэдэггүй. Тиигээгүй һаа тэрэ уран зурааша бэшэ, харин политик болохо һэн.

Уран зурааша уран зурааша зандаа үлэдэг. Тэрэ бурханда һүзэглэдэг, хүниие хүндэлдэг. Бердяев иигэжэ бэшэһэн байдаг: «Зохеохы ажал юун гээшэб гэхэдэ, Бурханай урда өөрынгөө ажабайдал сагааруулга болодог бэшэ гү?».

Танай имэ хүн байһантнай һайн лэ гээшэ. Би сэдьхэлдээ баһал анархист байжа болохоб. Ямаршье социализм, коммунизмда этигэдэггүйб... Намда танай үзэл бодолнууд һайшаагдадаг. Юундэб гэхэдэ, түмэр шэнги хатуу гараар демократи тогтоожо болохогүй гэжэ түүхэ гэршэлэн харуулаа. Анархи гээшэ эгээл хүндэ туһалжа боломоор хараа бодол, хүнэй хүдэлөөн гэжэ ойлгодогби. Намда тэрэ худал хуурмаггүй байһаараа дүтэ шэнгеэр һанагдадаг. Энэмнай асуудалые зүб мүрөөр шиидхэхэ һэдэлгэ болоно.

Корр.: Зорюуталан һанаһан гуримдууд(з)аа яажа сүлөөрхэб! Имэрхүү ябадалнууд искусствада яһала ушардаг бэшэ гү!

Ю. Ш.: Ямаршье уран зураашые анархист гэжэ тоолоходо болохо гү гэжэ та хэлэхэ хүсэлтэй гүт? Энэшье зүйтэй гээшэ ха.

Корр.: Эрхэ сүлөө гэһэн ойлгосые ши өөртөө ямараар тодорхойлдогбши!

Ю. Ш.: Сэхэ руунь хэлэхэ болоо һаа, энэмнай гансаардалга гээшэ. Коллективнэ ямаршье харилсаан байхагүй. Эрхэ сүлөөгэй удхань хадаа үхэлтэй, бурхантай зэргэ оршонхой. Энэ хүн гээшэ. Тэрэ юунһээ бүридэдэг бэ гэхэдэ, бэеһээ, сэдьхэлһээ, ухаан бодолһоо. Даяанша хүн гээшэ бэеһээ холодон таһардаг, тэрэнэй сэдьхэл болон ухаан бодол үлэдэг. Гансал сэдьхэлтэй аад, бэегүй хүн гээшэ тэнэгшэг гэжэ тоологдодог. Бэетэй, ухаан бодолтой хүн хэн болодог бэ гэжэ өөһэдөө мэдэнэт. Харин сэдьхэл гээшэ хосорон һалахадаа эрхэ сүлөөтэй болодог.

Хүн гээшэ элдэб юумэ һанахадаа бэрхэ байдаг. Намайе политика бэшэ, харин хүн һонирхуулдаг. Бишье элдэб орео байдалнуудтай ушаржа һанаагаа зобохош, элдэб ябадалнуудаа хаража үзэхэш...

Тогтошоһон үедэ юун тухай бэшэдэг байгаабши гэжэ намһаа ходо асуудаг. Тиихэдэнь би иигэжэ хэлэдэгби: «Би хододоо хүн тухай бэшэдэгби. Гансал нэн түрүүн тогтошоһон үе сагай оршом соо тэрэниие хаража бэшэдэг байгааб. Харин мүнөө хубилган шэнэдхэлгын хаһа саг оршон ерэнхэй. Тиимэһээ хубилган шэнэдхэлгын үедэ хүн ямар байнаб, сэдьхэлынь, ухаан бодолынь хубилаа гү гэжэ хаража үзэдэгби».

Корр.: Энэ оршом ямар гээшэб! Граждан дайн эхилхэ гэжэ һананагүй гүт!

Ю. Ш.: Тэрэ бү болоһой даа гэжэ тон ехээр этигэхэ дурамнай хүрэнэ.

Корр.: Юрий Шевчугта хүнэй гол үүргэ дүүргэхэдэнь, тэрээндэ рок ямар һуури эзэлдэг бэ!

Ю. Ш.: Эндэ хүдэлдэг хүн бүхэн би рок-н-ролл гээшэб гэжэ тоолодог. Хэрбээ ондоогоор хэлэхэ болоо һаа, рок-н-ролл гээшэ инаг дуран юм. Зүгөөр тэрэмнай эгээлэй юрын инаг дуран бэшэ, харин тад ондоо удхатай дуран болоно. Намһаа ходо иигэжэ асуудаг: «Юра, шамда инаг дуран тухай нэгэшье дуун бии юм гү?». Тиихэдэнь би иигэжэ харюусадагби: «Байнгүй яахаб, минии бүхы дуунууд инаг дуран тухай юм...». Рок-н-ролл тухай би юун гэжэ хэлэхэ байнабиб? Юушье хэлэхэ аргамнигүй. Юрэл тэрэ бии юм.

Корр.: Тиибэ яабашье рок гээшэ эхининь гү, али ямар нэгэ шэнэ юумэн гү!

Ю. Ш.: Эдэ бүгэдэн хамталан абтагданхай. Нэгэдэхеэр, элшэ хүсэн, хоердохеор, шэнэхэн амисхаал. Харин Россида энэмнай нэн түрүүн үгэ болоно бшуу. Энээндэ үнэн зүб гэһэн синоним бии юм. Залуушуулай иигэжэ арсалдажа эхилхэдэнь, намда хододоо зохид байдаг: «Высоцкий рокер гү, али рокер бэшэ гү?» Лещенко хэн гээшэб гэжэ арсалдаха асуудал хэнэйшье толгойдо ороогүй байха.

Рок-н-ролл гээшэ зэрлиг ааша. Зүгөөр зэрлиг ааша гээшэмнай тэрэс шажанда, юрын байдалда тэхэрилгэ болоно. Искусствада имэрхүү ябадалнууд хододоо боложо байдаг. Рок гээшэ хэндэшье хэрэггүй искусство гэжэ намда олохон хүнүүд хэлэдэг. Бодото дээрээ тиимэ бэшэ. Бодото дээрээ тэрэмнай һандарха түйлдаа хүрэһэн искусствада шэнэ амисхаал асарна бшуу.

Аюулта дайнуудай һүүлээр тэрэнэй мүндэлһэниинь юрэ бусын ушар бэшэ. Хүсэл бодол, искусство гээшэ дэлхэйе абарха болоно. Рок-н-ролл манда бодото хүсэнүүдэй бии байһаниие үшөө дахин гэршэлэн харуулаа. Бидэ бүхы юумые дахяад шэнээр эхилхэ аргатайбди.

Росси хадаа рок-н-роллдо хүсэ, уйдхар гашуудал үгэһэн һүүлшын орон болоно. Тэрэ «Россин блюз» үгөө. Нэн түрүүн энэмнай үгэ болоно бшуу.

Мүнөө тад ондоо болонхой. Рок альтернатива хүдэлөөншье бэшэ болонхой. Мүнөө мещанин арбаад жэлэй урда тээ ойлгодоггүй юумые гүйсэдөөр ойлгодог болонхой. Мещанинада дадаха гээшэ гол шухала.

Корр.: Бидэ гениинүүдэй наһа бараһанайнь һүүлээр лэ магтан үргэдэг заншалтай үнинэй болонхойбди. Башлачев тухай дурдаад үзэгты. Ши Сашые таниха байгаа гүш!

Ю. Ш.: Таниха даа. Бидэ үнинэй танил байгаабди. 1982 ондо тэрэнэй эдэ дуунуудые бэшээдүй байхадань бидэ уулзаа һэмди. Би тэрээндэ ямараар хандадагбиб? Тон һайнаар хандадагби. Нюдаргаараа үбсүүгээ сохихогүйб, монсогоршье нулимса гоожуулхагүйб. Общество, орон, дайсад поэдые алаа гэһэн үгэнүүдтэшье этигэнэгүйб. Пушкиниие хаанша, Дантесшье алаа гэжэ би тоолодоггүйб.

Заримдаа поэт ажаһуухашье хүсэлгүй, бэшэхэшье аргагүй болоод, ямаршьеб нэгэ хилэдэ хүрэжэ ерэдэг. Гэмгүйгөөр ажаһуужа байтараа, үхэлэйнгөө ерэхэдэ, наһа барахадань, уйдаһанай хэрэггүй бшуу. Уйдхар гашуудалай зүрхэ сэдьхэлыешни эзэлээшье һаа, шоно шэнги улижа байжа уйлаһанай хэрэггүй: «Тэрэ амиды мэндэ байгаа һаа, хэды ехэ юумэ бэшэхэ байгааб?». Би урдандаа баһал хэн нэгэнэй наһа барахадань, тон ехээр уйдадаг, гашуудадаг һэм. Мүнөө өөрһөө иигэжэ асуудагби: «Тэрэ хэрэгтэ хэрэггүй юумэ бэшэхэгүй байгаа бэшэ гү?». Бэшэхэл һэн. Бурхан имэ хүнүүдтэ дуратай байдаг. Тиимэһээ түргэхэнөөр абаад ябашадаг.

Корр.: Ши тэрээндэ дуратай гүш!

Ю. Ш.: Дуратайб, дурагүйб гээшэмнай юун болоноб! Би тэрэниие поэт гэжэ тоолодоггүйб, теэдшье тэрэ хэзээдэшье поэт байгаагүй юм. Тэрэ бухгалтер, арифметик, математик. Хлебников баһал математик байгаа. Зүгөөр тэрэ поэт байһан юм. Харин Гребенщиков поэт боложо шадаагүй. Тиимэһээл тэрэ Америкэ руу жүдхөө ха. Хоер янзын дуушад байдаг. Нэгэниинь бүхы наһандаа нэгэл дуу бэшэдэг, нүгөөдэнь бултанда һайшаагдадаг. Европо руу ошохо, һүүлээрнь хайшаа зорихоб? Америкэ! Тиигээд Австрали руу зорижо ошохо... Зүгөөр поэдүүд имэ аяншалгануудта анхаралаа табидаггүй. Росси соогоо ажаһуугаад, тэрээн тухай уран шүлэгүүд соогоо магтан дуулаха зүйлнүүд яһала олдохо.

Корр.: Хөөрэлдөөмнай «таагдаагүй ородой сэдьхэл» тээшэ шэглэнэ бэшэ гү!

Ю. Ш.: Нэгэтэ мангартай байгааб. Энэ юун гээшэб гэжэ бодожо үзөөд өөртөө харюу олоо бэлэйб. Энэ танда таараха гү гэжэ би ойлгоногүйб. Энэмнай юуб гэхэдэ, уйдхар баяр хоер нэгэ доро зэргэ оршон ерэдэг. Башлачевой «Ванюша» гэһэн дуун соо энэ харуулагданхай. Саша еһотойл поэт, энэрхы сэдьхэлтэй, маанадай дундаһаа Пушкин мэтэ гэхээр оюун бэлигтэй хүн байһан юм...

Корр.: Шинии һанамжын еһоор, текстнүүд болон шүлэгүүдэй хоорондохи илгаань хаагуур гарадаг бэ!

Ю. Ш.: Хэрбээ хүгжэм найруулан зохеохоор байгаа һаа, шүлэгүүд еһотойл шүлэгүүд болодог. Жэшээлхэдэ, Чайковскиин найруулан зохеоһон байгаашье һаа, Пушкинай шүлэгүүдэй удхаар найруулагдаһан романснуудта би балай дуратай бэшэб.

Корр.: Шамда шүлэгүүд бии гү!

Ю. Ш.: Бии даа, уянгата шүлэгүүдые бэшэдэгби.

Корр.: һүүлшын асуудал һурахамни: ДДТ гээшэ ямар удхатайб, юун гэһэн үгэб!

Ю. Ш.: Дуст.

Корр.: Оройдоол энэ гээшэ гү!

Ю. Ш.: Тиимэ даа.

(ИМА-пресс — «Воля» газетын № 4 материалнуудаар).

США. ДУУШАН БОЛОН ХҮГЖЭМШЭН ЭЛВИС ПРЕСЛИИЕ ДАГАН ДУУРЯАГШАДАЙ УЛАСХООРОНДЫН УУЛЗАЛГА ЧИКАГОДА БОЛОБО. ӨӨҺЭДЫНГӨӨ ХҮНДЭЛЭН ЕҺОЛДОГ ХҮНЭЙ ИСКУССТВЫЕ ЗОХИДООР ҺАЖААЛДАХА ЗУУРАА, ТЭДЭ УДААН САГ СОО ЭЛВИСЭЙ ҮМДӨӨД ДУУЛАДАГ ХУБСАҺАНДАЛ АДЛИ КОСТЮМУУДЫЕ ҮМДЭҺЭН БАЙБА. ТАСС-ай фотохроника.

«АЛТАРГАНЫН» БИБЛИОТЕЧКЭ

Африкан БАЛЬБУРОВ

Арбан хоёр эрдэни шэмэгни

[Үргэлжэлэл. Эхиниинь 22-39-дэхи номернуудта].

Хүн бүхэниинь эгээн үнэтэй юумэеэ — ами наһаяа, дайсаниие илаха гэһэн эрмэлзэлээ сүм командиртаа найдана бшуу. Бүхы тээ немецүүд эзэрхэжэ байна. Дайсадай эзэрхэжэ байһан газар дээрэ партизанууд айхабтар хүндэ хүшэр эрхэ байдалда немецүүдтэй тулалдана ха юм. Очиров үнэхөөрөөл бүхы партизануудай этигэл найдабариие харюулһан командир байгаа. Түрүүшээр отрядай командир байхадаа, һүүлдэнь бүхэли партизанска бригадын командир болоходоо, хамаг бүхы ажал ябуулгаяа эмхидхэхэдээ, удэридахадаа, нэгэшье муу юумэндэ ороогүй, нэгэшье бурууттаагүй байха юм. Хэрбээ партизанудай алдуу эндүү гаргажа буруутаа һаа, отрядынь бүхыдөө һалаха, тиимэ хэсүү эрхэ байдалда тэдэнэр ажал ябуулгаяа хэдэг байгаа. Смоленскын бүтүү бүглүү ой хүбшэдэ партизануудай өөһэдынгөө командираар буряад хүниие һунгаһан ушарынь хадаа манай совет байгуулалтын, манай интернациональна үндэһэ гуримай бодото хэрэг дээрэ бэелүүлэгдэһэнэй үльгэр жэшээ мүн болоно! Манай парти коммунист Гуржаб Очировые һайнаар хүмүүжүүлээ, манай совет засаг дайнай хүшэр хүндэ эрхэ байдалда ямаршье бэрхэшээлые дабажа гарахаар тон һайнаар тэрэниие бэлэдхээ. Манай парти интернационализмын үзэл сурталаар, ямаршье яһатан байгаа һаань, манай совет хүндэ һайнаар хандаха, этигэхэ үзэл сурталаар смоленскын колхозниигуудые хүмүүжүүлээ. Капитализмын эрхэ байдалда иимэ юумэн болохо байна гү? Жэшээнь, США-да иимэ юумэн болохо гэжэ һанахаар аал?

Манай гүрэндэ, манай бүхы арадта эгээн хүндэ дабаан бии байгаа. Энэ дабаан 1941 он бэлэй. Зүүн зүгэй арадуудай эртэ урдын литын ёһоор, 1941 он могой жэл байгаа. Тэрэ дабаанай оройнь июнь һара, манай буряадаар, гани һара мүн болоно. Иимэ асари ехэ гүрэндэ, совет арадта галзуу муухайгаар добтолон ороходо. Гэхэдээ, Гитлер хара шэрэм ногоо эдеэ бэшэ ха юм. Капитализмын хосоржо байһан байгуулалта гани галзуу амитаниие, галзуурха мүртөө айхабтар аюултай амитаниие бии болгоо ха юм. Капитализмын байгуулалта иимэ галзуу амитадые һүри һөөг олоор мүнөөшье бии болгожо байнхай—тиимэ табисууртай байна бшуу. Теэд галзуурагшадые номгоруулха хүльгэ манда баһал бии ха юм. Энэмнай манай олон үндэһэ яһатанай агууехэ совет арадай бата нэгэдэл, совет интернационализмын орьелмо хүсэн дээрэ оршоһон нэгэдэл болоно.

ХОЖО ҺАРА
Зургаадахи бүлэг

Июль һарын буряад нэрын ямар удхатай байһаниинь эртэ урдаһаа наашаа мартагдашанхай. Үбгэн үльгэршэд, минии эсэгэ, Бажей Жатухаев гэгшэд хожо һарада үнеэд һүеэ татадаг юм гэжэл хэлсэдэг һэн. Ехэ халуунда тиирэжэ, үнеэд һүгүй болодог байгаа ха.

Нэрээшье хожо һарада муухай халуун боложо, адууһа мал орохо газараа оложо ядажа зободог юм. Тиихэдэ һоно батаганаан болон бусад шумуулнууд амар заяа үзүүлхэгүй, тиихэдэнь уһа руу ороо гү, али һүүдэртэ шэбээлээд хүдэлэнгүй байхаһаа ондоо аргагүй ха юм. Үхэрнүүд энэ хожо һарада бэлшээридэ байжа үгэдэггүй һэн. Һүүлээ үргэжэрхеод, нарай тугалнууд шэнгеэр түшэгэнэсэ гүйлдэхэл даа. Хожо һарын халуунда хонидой монсогойршоод, тархяа доошонь һанжуулаад, тиирэжэ байхые хараһан лэ байхат. Юундэ тиигэнэб гэжэ би урдань ойлгожо ядадаг һэм. Иигэжэ монсогойрдог шалтагааниинь һаял мэдэжэ абааб. Хонид ноохоо хайшалуулхынгаа урда тээ иигэжэ монсогойрдог, тиирэдэг ха юм. Энэ үедэ хонидой ноохон хубхын хөөрэжэ эхилдэг байна. Хонид гээшэ хэдэн олон зуун жэлэй туршада зунай халуунда хэдэгэнээнтэй тэмсэжэ мэдэдэг табисууртай амитад юм. Хэдэгэнээн хонидой хамар үрбэгэнүүлжэ зободог байна. Тарган шэнэтэй хонид найтаажа, тэрэ үтые унагаажа шададаг, харин туранхай хонид оройдоо эдеэлдэггүй, үглөөнһөө үдэшэ болотор саг үргэлжэ эрьелдэ эрьелдэһээр үхэдэг. Хонидой энэ үбшэниие «эрьелдэдэг үбшэн» гэжэ нэрлэдэг.

— Хожо һарада үнеэд хожордог,—гэжэ эсэгэмни хэлээ һэн. Юундэ? Мүнөө үедэ колхоз, совхозуудай үнеэд ядаг бэ? Манай эрхэ байдалда һарые иимэ нэрээр нэрлэхэ байгаа гээшэ гү?

Хурсангада байхадаа манайхи харагша үнеэтэй һэмди. Бэеэр жаахын, богонихон хүлтэй үнеэн бэлэй. Харин гэдэһэнэйнь тэрээгээр гээшэ аргагүй һэн. Харахада үнэхөөрөөл хайрладаһа хүрэхөөр түхэлтэй бэлэй. Үнеэнэймнай эбэрыньшье жаахан, годигор. Гэбэшье ехэл һүтэй үнеэн һэн. Адуулганда үүр сүүрээр гаргагша бэлэйбди. Харин үдэр халуун болоходо, тэрэ үнеэмнай газаагаа гүйжэ ерэгшэ бэлэй. Харагша үнеэнэй гүйхые харахада, ехэл энеэдэтэй һэн даа. Үнеэн гүйнэб гэжэл һанана хаш, нарихан хүлөө булай түргөөр хүдэлгэхэл даа. Байра дээрээ байжа байгаад, миин хүлөө хүдэлгэжэ байһан шэнги. Манай үнеэнэй гол үүргые тэрээгээр томо гэдэһэниинь дүүргэдэг гээшэ ха гэжэ би һанадаг һэм. Моро монсогор гэдэһэндэнь тархи, хүл, һүүл гэгшэд миин няагдашаһан мэтээр һанагдагша һэн. Теэд иимэ өөдэгүй ахир үнеэн аад, хүнэгөөр дүүрэн һү үгэдэгынь ехэл гайхалтай бэлэй! Харин нүгөө һарагар эбэртэй, ута хүлтэй, гэдэһэ багатай жэрбэгэр улаагша үнеэмнай хахад хүнэг болохогүй һү үгэдэг байгаа. «Хубисхал» коммунада ороходомнай, манай улаагша үнеэе үүсэлжэ эдеэ агша һэн. Харагшамнай һү ехэтэй хадаа үлөө бэлэй. Харагшаһаамнай нилээд олон һайн үнеэд үдэһэн байха.

Мүнөө манай Улаан-Үдын бүхы магазинуудта һүн, ээзгэй, зөөхэй худалдагдана. Хүнүүд дурааараа сагаан эдеэ худалдан абажа һуранхай. Хаа-яахан худалдаанда һү, зөөхэйн байхагүйдэ, хүнүүд миил гомдолоо хэлэхэһээ байха, магазинай хүдэлмэрилэгшэдые хараажа ородог. Жэгтэйл байна даа. Бүрил һаяхан болотор базаар дээрэһээ ондоо тээ хаанашье һү худалдадаггүй байгаа бшуу. Би Япон ошоо һэм. Тэндэ хуурай һү, хуурай зөөхэйһөө ондоо юумэ байгаагүй. Тэрэ саанаа тэндэ сагаан эдеэн ондоо гүрэнһөө асарагдадаг. Австряар ябахадаа, би Венэдэ һү, ээзгэй оройдоо хараагүй бэлэйб. Болгарида Югославиһаа асарагдаһан тараг наймаалжа байгаа һэн. Ужа үзөө һэм, ехэл амтатай байгаа бэлэй. Монгол орон ёһотойл мал үсхэбэрилдэг гүрэн юм. Теэд тэндэ һү наймаалдаггүй. Ээзгэйшье, зөөхэйшье хараагүйб. Монголдо сэгээ ехэ элбэг. Минии һанахада, арад зониие һүөөр, сагаан эдеэгээр хангаха асуудалаар бидэ бага хөөрэлдэнэ, үсөөн бэшэнэ гээшэ хабди. Намда энэ асуудал тон шухала юм. Юундэб гэхэдэ, би сагаан эдеэндэ ехэ дуратайб, ээзгэй эдидэгби, харин тарагые буряад зоной үни урдаһаа наашаа бүридэг эгээл һайн эдеэн гээшэ гэжэ һанаха байнаб. Сагаан эдеэ ехээр эдидэг болохоһоо хойшо манай басагад, хүбүүд бэеэр үндэршье, шэг шарайгаар һайханшье болоо гээшэ ха гэжэ заримдаа һанадаг хүм. Һаяын жэлнүүдтэ гансахан лэ базаар дээрэ бэшэ, харин городой бүхы магазинуудта сагаан эдеэн элбэгжэжэ байнхай. Бүхы ажалшадай сагаан эдеэнэй хэрэглэмжые гүйсэд дүүрэнээр хангаха саг дүтэлэнхэй даа.

Буряадай эртэ урданай заншал бии юм — ороһон айлшанда сагаан эдеэ табиха. Һүтэй сай эдеэнэй дээжэ гэлсэдэг ха юм. Хүрэ хүрэһөөр сай аягалжа, саламаад табидаг. Иигэжэ буряад айл хүндэеэ эхилдэг.

Яагаад манай хото городуудта һүн элбэг болоо гээшэб, ондоогоор хэлэхэдэ, город руу һүн горхон урдадаг болоо гээшэб гэжэ энэ бүлэгтөө хөөрэхэ һанаатайб. Хото городуудай хүдэлмэришэдэй тосхонуудай ажалшадые элбэг дэлбэгээр һүөөр хангаха гээшэ тиимэшье амар хэрэг бэшэ юм. Бүри урдань үнеэн бүриһөө жэлдээ табан зуун литр һү һаахын түлөө һаалишадай республиканска мүрысөөн эмхидхэгдэдэг байһан юм гэжэ хаанаб даа дурдаа һэм. Харин мүнөө олонхи ажахынуудта һаамхай үнеэн бүриһөө жэл соогоо дунда зэргээр хоер мянган литр һүн һаагдана. Буряадаймнай колхоз, совхозууд хайшан гэжэ иимэ амжалта түйлажа шадааб?

Нэгэтэ табяад оной һүүл багаар республикын хоер томо хүтэлбэрилэгшэдтэй Буряад оронойнгоо аймаг хүдөөгөөр үни удаанаар ябаа һэм. Тиихэ үедэ партиин областной комитет республикын ажахынуудта үнеэдэй тоо толгойе олошоруулха хараа түсэб табижа байгаа бэлэй. Хаа хаанагүй үнеэд һубайрдаг, ашаг шэмэнь багаар абтадаг һэн. Үнеэдэй тоо толгойе олошоруулхын тулада, һү һаалгые хоер дахин ехэ болгохын тулада юу хэхэ хэрэгтэй байгааб? Тиин республикымнай хүтэлбэрилэгшэд хүдөө нютагуудаар ябажа, һаалишад малшадтай, партийна болон советскэ хүдэлмэрилэгшэдтэй, колхозуудай түрүүлэгшэнэр болон совхозуудай директорнүүдтэй, хүдөө ажахын мэргэжэлтэдтэй хөөрэлдэһэн, зүбшэһэн байха юм.

Тиихэ үедэ тугалшанаар хүдэлмэрилжэ байһан Долгоржап Эрдынеевагай гэртэ ороо агша һэмди. Долгоржап Эрдынеевае мэдэхэгүй хүн республикадамнай үгы байха. Тэрээн тухай газетэдэ яһала бэшэһэн, дүй дүршэлыень зураглаһан номшье гараһан юм. «Улаан-Үдэнгэ» колхоздо һаалишанаар хүдэлмэрилөө. Наһатай болоһоншье һаа, уйгаргүй хүнгэн түргэн Долгоржап Эрдынеева орожо ерэһэн айлшадаа хүндэтэйгөөр угтажа буряад ёһоороо сайлуулаа һэн. Би хододоо үни шиидхэгдэһэн юумэ шэнгеэр миин лэ юрэ айлшадаа хүндэлжэ шададаг буряад эхэнэрнүүдэй шадабариие ехэ гайхадаг хүм.

Ехэ ута хөөрэлдөөн болоо бэлэй. Гэрэй эзэн эхэнэр айлшадайнгаа хөөрэхые түрүүшээр аблагүйгөөр шагнаба. Айлшадынь бэшэ аймагуудта, бэшэ ажахынуудта хараһан һайн юумэн тухайгаа, мүн дайралдаһан дутагдалнууд тухай, ямар асуудал тон шухала байнаб, ямар түсэб табигданаб гэхэ мэтые нилээд хөөрөө бэлэй. Малай ашаг шэмэ эрид дээшэлүүлхэ гэһэн партиин Центральна Комитедэй даабариие дүүргэхын түлөө ямар юумэ хэхэ ёһотойб гэжэ яһала хөөрэбэд. Айлшадайнгаа хэлэһэн үгые Долгоржап Эрдынеева шагнаад, бодолгото болон, нилээд удаан һуугаа һэн. Тиигээд һүүлээрнь иигэжэ хэлээ бэлэй:

— Тон зүб асуудал табигдаа байна даа. Имагтал эбэртэ бодо мал тухай арад зон хэдэн зуугаад оньһон үгэнүүдые хэлсэдэг гээшэ. «Һүбэтэй зуун эритэ зэбсэг, һүтэй үнеэн гэрэй түшэг» гэһэн оньһон үгэ бии юм. Манай ажалда аймшагтай ехэ анхарал хандуулагдадаг гээшэ. Һаалишадай мүрысөөн тухай үдэр бүхэндэ газетэдэ бэшэдэг, радиогоор хэлэжэл байдаг. Элдэбын суглаа зүблөөн дээрэ ходол һү һаали дээшэлүүлхэ асуудал табигдадаг. Теэд эдэ бүгэдэһөө боложо һүн нэмэнэгүй. Яахадаа тиигэнэб? Таанад тон зүб асуудал табинат. Бишье энээн тухай бодожо ябагшаб. Малай тоо толгойе олошоруулгаар энэ хэрэгые шиидхэжэ болохогүй. Мал ажал эрхилхэ, эбэртэ модо малые харууһалха бүхы хүдэлмэриие үндэһөөрнь хубилгаха хэрэгтэй. Яахадаа һүүлэй үедэ тугал тухай хэншье юушье хэлэхэеэ болишооб. Һаалишадай ажал тухай хэлэхэдээ, үнеэн бүхэнһөө хэды килограмм һүн һаагдааб гэжэ тоолоод лэ, зуун үнеэн бүриһөө хэды тугал абтааб гэжэ оройдоо хэншье һонирходоггүй. Минии һанахада, үнеэн гээшэ тугалһаа эхилдэг ха юм. Хэды тугал, ямар тугал абтааб гэжэ хөөрэлдэхэ ёһотой гэжэ һананаб. Би һаалишанайнгаа ажал орхижо, эдэ жэлнүүдтэ тугалшанаар хүдэлмэрилнэб. Урданайхиһаа дутуугүй һайнаар хүдэлмэрилжэ байнаб гэжэ һанагшаб. Теэд лэ хэндэшье хэрэггүй, оройдоо һонигүй хүдэлмэришэн болошонхой агшаб. Минии ажалаар хэншье һонирходоггүй, намһаа хэншье, юуншье гэжэ һурадаггүй. Заримдаа гомдолтой байдаг. Тугал хэрэгээ болео юм гү? Тугалгүйгөөр үнеэтэй болодог шэнэ арга бии болоо юм гү? Бүхы юумэнь хуул тугалһаа эхилдэг ха юм. Бодоод үзыт даа. Бүхы тэжээл хуу үнеэдтэ үгтэнэ. Харин залуу малда үлэһэн дутаһан юумыень лэ һарбайдаг гээшэ. Энэ зүб гээшэ гү? Үбһэ тэжээлээр ядалдажа, үбэлэй хүйтэндэ зобожо, тугалнууд арай гэжэ ондо ороно. Иигэжэ ондо ороһон бурууд оройдоош ехэ болоногүй, жэжэхэн тугалай зэргэл зандаа байдаг. Буруудые һайнаар харууһалаа һаа, нэгэ жэл соо таргалуулаа һаа, намартаа гурбан зуун килограмм шэгнүүртэй болодог юм гэжэ хаанашьеб уншаа һэм. Жэл соо иигэжэ шахан таргалуулаад тушаахада, колхоздошье, гүрэндэшье баринштай ха юм. Манай эндэ иигэжэ буруудые гурбан зуун килограммай шэгнүүртэй болгодог һаа, ехэл һайн байгаа. Гүрэндэ тушаагаагүйшье һаа, тарган эмэ бурууд хожомоо һүрхэй үнеэд болохо бшуу!

Энэ хөөрэлдөөн Сэлэнгын совхоздо, Сэлэн-Дүүмэдэ, табяад оной һүүл багта болоһон юм. Тэрэ гэһэнһээ хойшо нилээд ехэ хубилалта болоо юм бээзэ, мүнөө тугалшадай мүрысөөн, тугалые ехэ түргөөр томо болгохо оролдолго гаргагдадаг болоо. Олонхи ажахынуудта тугалай үдэр бүриин шэгнүүрые нэмээһэнэй дүнгөөр тугалшадай хүдэлмэриие сэгнэдэг болонхой.

Юрөөгэй талада оршодог Сэлэнгын аймагай Карл Марксын нэрэмжэтэ колхоз хүрэтэр Сэлэн-Дүүмэһээ тиимэшье холо бэшэ юм. Юрөөгэй тала тухай, тэндэхи колхоз тухай, колхозой түрүүшүүл тухай эндэ хөөрэхэ һанаатайб.

Юрөөдэ гушаад онуудта туршалгын ажахы — Юрөөгэй үүлтэртэ малай туршалгын станци байгуулагдаһан юм. Буряадай тэрэ үеын хүдөө ажахын эрдэмтэд туршалга шэнжэлгын хүдэлмэри ябуулха өөрынгөө үйлэдбэриин баазые хаана байлгахаб гэжэ тон мэргэнээр тодорхойлһон байгаа. Эрдэмтэд туршалгынгаа хүдэлмэриие ондоо тээхи эрхэ байдалһаа илгардаггүй тон адлихан байгаалиин ба сагай уларилтай газарта ябуулдаг болоо һэн. Жэшээлхэдэ, Буряадта нютагжаха шэниисын сорт байгуулһаараа айхабтар ехээр суурхаһан Крамм ороохото тараанай үрэһэ һайжаруулха туршалгынгаа хүдэлмэриие Загарайн аймагта — балай тиимэ үлүү һайншье бэшэ, ондоо газарнуудһаа дан ехэ муушье бэшэ газарта хэдэг байгаа. Тиихэдээ хойто зүгэй һалхинһаа ехээр хамгаалагдаашьегүй элһэлиг хүрьһэндэ шэниисэеэ таридаг һэн. Онохойн шэниисэ республикымнай алиш аймагта аймшагтай һайнаар ургана ха юм. Эбэртэ бодо малай үүлтэр һайжаруулха хүдэлмэри Улаан-Үдэһөө хоер зуун модоной газарта оршодог Юрөө гэдэг заха бүглүү хүдөө нютагта хэгдэжэ эхилээ бэлэй. Тэрэ үедэ зайн галшье, радиошье гэжэ байгаагүй. Газетэ тиишэ хоер-гурба гү, заримдаа дүрбэ-таба хоножо хүрэдэг бэлэй. Үүлтэр һайжаруулха энэ ехэ хүдэлмэриие эбэртэ бодо малай талаар ехэхэн мэргэжэлтэн Михаил Николаевич Балков мүнөөнэй томохон эрдэмтэн Константин Ермолаевич Ильин хоер хэжэ эхилээ һэн.

1971 оной намар Улаан-Үдэдэ гэнтэ хайшан гээдшье юм, мэдээжэ уран зохеолшо Сергей Сергеевич Смирнов хүрэжэ ерээ һэн. Тэрэ манай Уран зохеолшодой холбооной айлшан болоо бэлэй. Холбооной түрүүлэгшэ Дамба Жалсараев бидэ хоер айлшанаа абажа, республика соогуураа нилээд ябаа һэмди. Һүүлдэнь Байгалай эрьедэ Ехэ голой загаһа үсхэбэрилгын заводто һонин уулзалга болоо бэлэй. Буряадай хүдөө ажахын институдай һуралсал—туршалгын ажахыда ошоо һэмди. Тэндэ Сергей Сергеевич аяар арбан дүрбэн жэл соо энэ ажахые хүтэлбэрилжэ байһан Константин Ермолаевич Ильинтэй уулзаа һэн.

Намарай бүрхэг һалхитай үдэр байгаа. Зунай плащ үмдэһэн Сергей Сергеевич гэнтэ бэлшээри дээрэ ошожо, үнеэдые харая гэбэ гээшэ. Иимэ хүйтэн хубсаһатай айлшамнай хүдөө хээрэ ошоходоо, даарашахань бэшэ гү гэжэ би һанаагаа зобобоб. Гэбэшье бэлшээридэ гаража, үхэрнүүдые хараха гээшэнь һонин байба! Константин Ермолаевич айлшанайнгаа иигэжэ дурадхахада, ехэтэ баясаба, юуб гэхэдэ, тэрэнэй эгээн ехээр омогорходог, олон жэлэй туршада ажаллажа, һү һаалиин эрхим үнеэдые байгуулһан хэрэгтэ анхаралаа хандуулдаг хүнүүд үсөөн ха юм. Эгээл тиимэһээ хүдөө ажахын институдай һуралсалай ажахы оронойнгоо хамаг бүхы иимэ ажахынуудай дунда һү һаалгаар эрхимлэжэ ябана бшуу. Сергей Сергеевич бэлшэжэ ябаһан асари томо дэлэнтэй үнеэдые айхабтар ехэ анхаралтайгаар адаглан харана.

— Манай буряадай үүлтэр симментал үүлтэр хоерой хоорондоһоо гараһан үхэрнүүд эдэл даа,—гэжэ Константин Ермолаевич сэдьхэлээ хүдэлгэн хөөрэнэ.—Бидэ республикадаа иимэ малые үнихэнэй үсхэжэ эхилэнхэйбди. Энэ үнеэдые тогтууритай үүлтэрэй шэнжэтэй болонхой гэжэ тоолоходо болохо. Эдэ үнеэд симментал үүлтэрэй үнеэдһээ тад ондоо юм. Тиихэдэ буряадайш үүлтэртэ адли бэшэ. Газаа талаһаань харахада, симментал үүлтэртэ малдал адлишье һаа, эдэ үнеэд буряад үүлтэрэй үнеэдэл адли аймшагтай шэрхи, тэжээл голодоггүй, һайхан һүтэй юм. Тэрээнһээ гадна һү ехэ үгэдэг. Сэбэр симментал үүлтэрэй үнеэдһээшье ехэ һүн гарадаг байна. Манай эдэ үнеэдһээ жэлдээ 5000 литр һаадаг!

— Танай эндэ үсхэбэрилэгдэдэг мал республикын ондоо ажахынуудта абаашагдадаг гээшэ гү?—гэжэ нилээдгүй даараһан Сергей Сергеевич асууба.

— Абаашагдадаг даа,—гэжэ Ильин харюусаба.—Манай һуралсалай ажахы үүлтэртэ малай ажахы болгогдонхой юм. Манай ажахы республикынгаа бүхы колхоз, совхозуудта үүлтэртэ эбэртэ бодо мал дэлгэрүүлдэг газар болонхой.

[Үргэлжэлэлынь удаадахи номерто гараха].

Улаан-Үдын «Электромашина» завод хүдэлмэрилэгшэдэйнгээ ажаһуухын тула городой хүн зонһоо квартира, комнато арендээр абана. Иимэ телефоноор хонходохо-доһоо болохо: 2-93-65, адрес: Борсоевой үйлсэ, 105.

Таанад тухай мэдээсэхэ

Андрей Дмитриевич Сахаровай нэрэмжэтэ энэрхы сэдьхэлэй орденой үүсхэл ба ВЛКСМ-эй ЦК-гай дэмжэһэнэй ашаар байгуулагдаһан «Милосердие» гэжэ поезд һаяар Улаан-Үдэ хото хүрэжэ ерэхэнь.

Медигүүд, шажанай албатан, экстрасенснүүд, юристнүүд, арадай депутадууд тэрэнэй бүридэлдэ ороно гэжэ «Молодежка» мэдээсээһэн. Тэдэнэртэй уулзалганууд, хөөрэлдөөнүүд үнгэргэгдэхэ, концертнүүд табигдаха.

Поезд Владивостогһоо замаа эхилээд, Ригэтэй уулзаха юм. Тэрэ үншэн хүүгэдтэ, үлбэр бэетэй хүнүүдтэ хэрэгтэй. Юуб гэхэдэ, мүнгэ зөөри суглуулжа, һайн һайхан зорилгонуудта тэрэниие гаргашалха байна.

Бүхы орон соогуур тэрээн тухай соносхолой дэлгэрэн тарахын тула оролдохо хэрэгтэй. Предприятинуудай, эмхи зургаануудай, ажахын тоосооной залуушуулай эмхинүүдэй кооперативуудай хүтэлбэрилэгшэд, сэхыень хэлэхэдэ, өөрынгөө продукци худалдаха, өөр тухайгаа юрэл мэдүүлхэ хүсэлтэй байбал, ашатай туһатай хэлсээ баталхадатнай болохо. Хэлсээ баталха арга боломжо таанадта бии. Гансал 2-42-39 телефоноор хонходоод, долоон хоногой үнгэрһэн хойно «Милосердие» поездын вагонууд дээрэ танай фирмын гоёор шэмэглэгдэһэн соносхолые Красноярск, Новосибирск, Москва, Ригэ хотонуудай хүн зон хараха, уншахал.

Соносхол гээшэ амжалта туйлахын тула найдамтай зам болодог. Энээниие бү мартагты, шамдагты...

Шэнэ адрес

В. И. Ленинэй нэрэмжэтэ хүүгэдэй Совет жасын Буряадай республиканска отделениин правлени өөрынгөө шэнэ адрес мэдээсэнэ: 670000, Улаан-Үдэ хото, Ербановай үйлсэ, 6, 5-дахи кабинет, телефон 2-35-93 (КПСС-эй рескомой киитэ-политическэ түбэй байшан соо).

Энээнтэй хамта үншэн үхибүүдтэ, түрэлхидгүй үлэһэн хүүгэдтэ, үлбэр бэетэй үхибүүдтэ, олон хүүгэдтэй бүлэнүүдтэ туһаламжа хүргэхөөр хүнүүдһээ, предприятинуудһаа, эмхинүүдһээ эльгээгдэһэн мүнгэ абахын тула банкын счедой номер мэдээсэнэбди: Улаан-Үдэ хото, ЖСБ-гэй ОПЕРУ, расчетно счет № 000707601.

КИНО

«ДРУЖБА»
Мультфильмы — в 9-50, Так жить нельзя—в 11-20, 13-30, 15-40, 18-10, 20-30.

«РОДИНА»
Иван Васильевич меняет профессию—в 10, Так жить нельзя—в 14, 18, Шина-Королева джунглей (ЖЕНЩИНА-ТАРЗАН) —в 12, 16, 20, 22.

«ПРОГРЕСС»
Красный зал — Путь в высший свет—в 10, 12-10, 14-20, 16-20, 18-20, 20-20. Зеленый зал — Допинг для ангелов — в 10, 14, 16, 20-40, Могила светлячка—в 12, Легенда о Нарайяме (2 серии).—в 17-50.

«ОКТЯБРЬ»
Девочка и крокодил—в 9-40, Так жить нельзя —в 11-20, 15-20, 19-20, Точный удар—в 13-20, 17-20, 21-20.

«ВОСТОК»
Третий дракон—в 13-30, Собственными стараниями (2 серии)—в 15, 18, 21.

«БАЙКАЛ»
Транти-ванти—в 16-30, Как три мушкетера (2 серии)—в 18, 20-30.

«АРШАН»
Судьба барабанщика—в 17, Преступление Антуана—в 19, 21.

ДКиТ ЛВРЗ
Бонны и покой—в 19, 21.

ҺҮНИИН ОГТОРГОЙ.

Д. АЛТАЕВАЙ фото.

Оройдоол хоер үдэр

Энэрхы сэдьхэлэй болон элүүржүүлгын Буряадай фондын отделениин «Найдалай телефоной» албан туһаламжада хүртэхэ дуратайшуулда хандажа, бэрхэ мэргэжэлтэд ерэхэнь гэжэ мэдээсэнэ. 2-33-69 номерой телефоноор 10 сагһаа 13 саг болотор, 15-һаа 18 саг болотор (октябриин 8 болон 9) түрүү бэрхэ мэргэжэлтэд таанадта зүбшэл үгэхэ аргатай байха. Үшөө тиихэдэ бэрхэ мэргэжэлтэдтэй уулзаха гэбэл, иимэ адресаар ерэхэдэтнай болохо байна: Улаан-Үдэ, ЛКСМ-эй реском, 206-дахи кабинет. Октябриин 8-һаа 9 болотор найдалай телефоноор 20 сагһаа 24 саг болотор энэрхы сэдьхэл гэжэ поездын бүридхэлдэ ябаһан түрүү бэрхэ психолог дежурлаха. «Хуулиин наһа гүйсөөгүйшүүлтэй, мүн үхибүүдтэй харилсалга» гэһэн лекци шагнаха дуратайшуулые ЛВРЗ-гэй хамтын байрада уринабди. Адрес: Улаан-Үдэ, Маяковскиин үйлсэ, 1, 4 болон 2 номерой трамвайнуудаар, 30, 29, 8, 3, 37 номерой автобусуудаар «Октябрь» кинотеатр хүрэтэр ошохо. Лекцинүүд 18 саг 30 минутаһаа эхилхэ.

Таанадые хүлеэнэбди.

Өөһэдымнай бариһан гэрһээ манай бүлые намнажа гаргаһантайнь дашарамдуулан, ямаршье квартира абахаар бэлэмди.

Иимэ телефоноор хандагты: 2-16-51, 2-34-10, 3-73-41, Скобловтоной бүлэ гэжэ асууха.

Октябриин 8-да, понедельнигтэ, правлени болон шалгалтын комиссиин сбор соносхогдоно. СССР-эй арадай депутат С. Г. Шапхаевай кабинет соо 18 саг 30 минутада эхилхэ (Улаан-Үдэ хото, Смолиной үйлсэ, 26, ВСТИ-гэй нэгэдэхи корпус, комн. 118, телефон: 2-34-83).

Октябриин 9-дэ, вторнигто, бултанда иимэ үгэ буляалдаан үүсхэгдэхэ: «Дэлгүүр маакадые капитализмда асарха гү!»

КПСС-эй рескомой ниитэ-политическэ түбэй ехэ зал соо (политгэгээрэлэй байшан байһан гэр) 18 саг 30 минутада эхилхэ.

Анхарагты! Анхарагты!

1991 ондо «Буряадай залуушуул» газетэ захихын тула уншагшадай этигэмээр, гоёор үгэ хэлэгты, хоорэлдэгты. Бидэ ерэхэ жэлдэ таанадай урма хухалхагүйбди. Таанад эршэмтэй һайнаар хүдэлһэнэйнгөө түлөө амаралтын үедэ хилын саагуур һонирхолтойгоор аяншалхаар гү, али «Спутник» БММТ-гэй туһаламжаар уласхоорондын залуушуулай лагерьта амархаар шагнагдажа болохот.

Конкурсдо илагшадые хүнгэлэлтэтэй путевконууд хүлеэнэ (50-һаа 100 хүрэтэр процент). Хүнгэлэлтэ газетэдэ захил хэлгын дүнгүүдһээ дулдыдаха.

«Буряадай залуушуул» газетэдэ захил олоор хэбэл, урмашуулагдахат.

Залуушуулай газетэдэ захил хэхыень бүхы үетэн нүхэдөө, түрэл гаралаа уряалагты!

7 түхэриг 80 мүнгэ манай газетын түлөө түлэхэеэ шамдагты!

«Союзпечатиин» агентствэнүүдтэ хандажа, хэблэл тараагшад болохыетнай уряалнабди.

КРОССВОРД

По горизонтали: 1. Птица отряда голенастых. 4. Граница между сельскохозяйственными угодиями. 6. Прием в фехтовании. 9. Крепость-герой. 10. Видимое над землей воздушное пространство. 12. Прикрепленное к древку полотнище с изображением герба, эмблемы. 13. Верхняя часть комнаты разделенная на два полуэтажа. 18. Точильный брусок. 19. Бродячий певец в древней Руси. 21. Документ на права лечения и питания на курорте. 22. Чувство усталости, расслабленности. 25. Начинающий основные комбинации в спорте. 28. Стихия. 29. Озеро в Абхазии. 30. Промысловая рыба семейства карповых. 31. Дугообразное перекрытие проемов в стене здания. 32. Вероятность, возможность успеха, удача. 33. Основной конструктивный элемент здания.

По вертикали: 2. Богиня утренней зари в древнеримской мифологии. 3. Место заготовки древесины. 4. Перечень блюд в ресторане, столовой. 5. Земноводное животное. 7. Балка посредине днища судна. 8. Брус, на который настилаются дощатые полы. 11. Раздел философии, учение о бытии. 12. Принадлежность для письма, рисования. 14. Железнодорожное устройство для сортировки вагонов. 15. Дикая африканская лошадь. 16. Электронная лампа. 17. Кухонный инвентарь для русской печи. 20. Короткая речь, произнесенная без подготовки. 23. Простейший углеводород, бесцветный газ. 24. Женская одежда. 25. Растение семейства бобовых. 26. Столица союзной Республики. 27. Беспорядок.

СЕНТЯБРИИН 29-ДЭ ТОЛИЛОГДОҺОН КРОССВОРДЫН ХАРЮУНУУД

По горизонтали: 1. Плинтус. 4. Радиопеленг. 7. Балалайка. 9. Эхолот. 10. Амосов. 12. Фронт. 14. Расписка. 15. Искатель. 17. Сцена. 18. Ямвлик. 20. Орбита. 21. Канарейка. 22. Гимнастерка. 23. Нальчик.

По вертикали: 1. Подкат. 2. «Наполеон». 3. Стенка. 5. Многословие. 6. Лиственница. 7. Ботвинник. 8. Амбразура. 9. Энергия. 11. Вольера. 12. Фокус. 13. «Тоска». 16. Щедрость. 19. «Кармен». 20. Окорок.

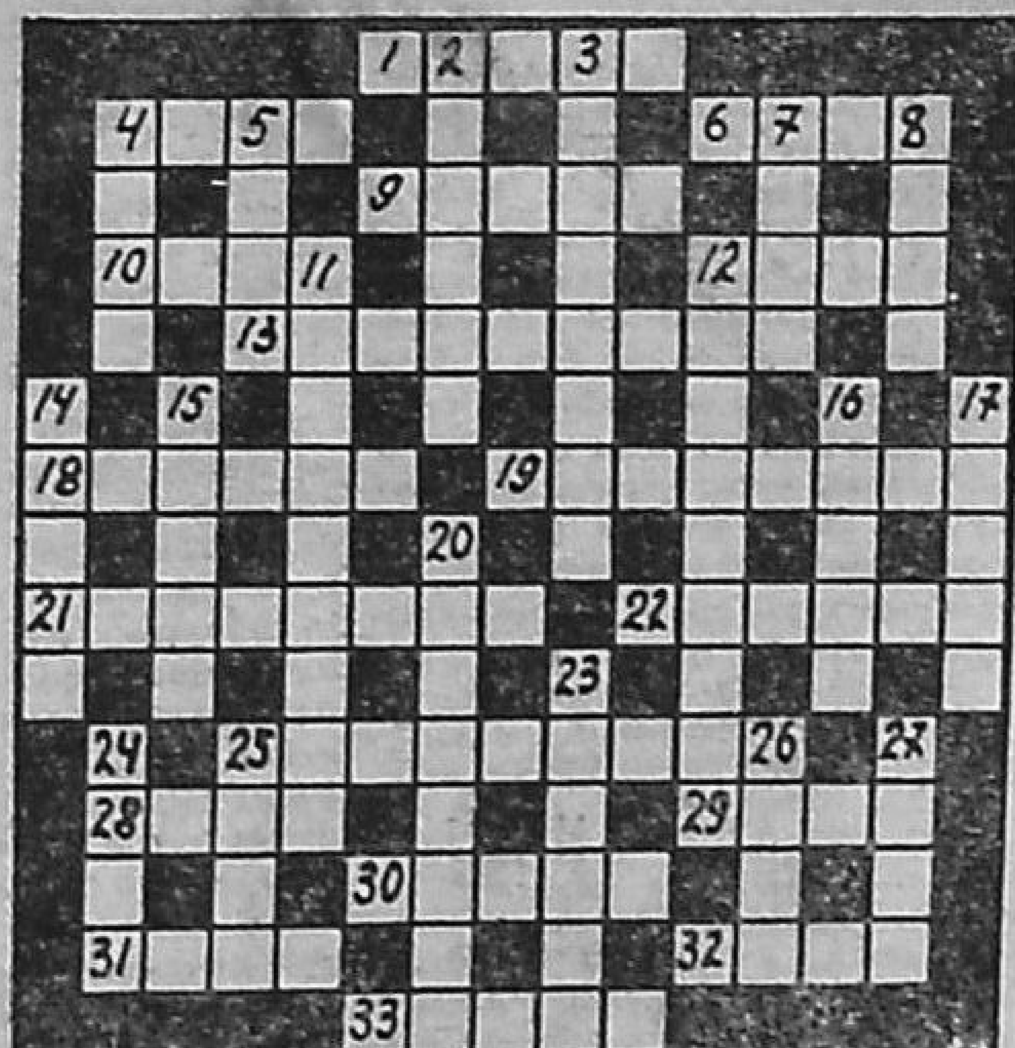

МАНАЙ АДРЕС, ТЕЛЕФОНУУД:

670000, г. Улан-Удэ, ул. Каландаришвили, 23. Телефоны: зам. редактора—2-34-06, секретариата—2-34-41; отделов: идеологический—2-43-23, социально-экономических проблем—2-43-23, писем и образования, переводов—2-40-57, корректорская—2-35-74.

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА СУББОТЫН ҮДЭРНҮҮДТЭ ГАРАДАГ.

Газета отпечатана в республиканской типографии Государственного комитета Бурятской АССР по делам издательства, полиграфии и книжной торговли, г. Улан-Удэ, ул. Ленина, 35.

Редактор Александр ДРУЖИНИН.